TOPLUMSAL
Tarih
197
MAYIS
2010

Kötülüğün Sıradanlığı
Eichmann Kudüs'te
Fatmagül Berktay

Kuruluş, Kuşatmalar, Kültür
Eski Çağ'da Byzantion (İstanbul)

Oğuz Tekin (Dosya editörü), *Mehmet Fatih Yavuz Madalina Dana*, *sayfa 45-64*

İstanbul'da üç yıl, çarşıda bir gün
Charles White Seyahatnamesi
Namık Erkal

İlhan Tekeli ile söyleşi
Planlama üniversite siyaset, tarih...
Ferdan Ergut

"Ey ki Hezâr Âferîn"
Notaya alınan ilk Mevlevî ilâhîsi
Feza Tansuğ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

Anadolu Grubu

www.benimicinefes.com

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

ASD 1992 İSTANBUL AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
www.ambalaj.org.tr

İSTANBUL
GIDA-TEK
2010

Dünyanın Ambalajı İstanbul'da, Avrupa'nın Her Yıl Düzenlenen En Büyük Fuarında Buluşuyor

İSTANBUL
AMBALAJ
2010

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

6. Gıda Teknolojileri ve Gıda Güvenliği Fuarı

16. Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı

online davetiye için

www.istanbulgidatek.com

www.packagingfair.com

GIDA GÜVENLİĞİ DERNEĞİ
Destekleri ile

SOPE

16 - 19 Eylül 2010

KOSGEB Destekleyen Kuruluş

TEYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TÜYAP FUARCILIK GRUBU / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522, Büyükçekmece
İstanbul - Türkiye
Tel : +90 212 867 11 00
867 12 00
Faks : +90 212 886 93 59

Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr
Reklam Satış
reklamsatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURT İÇİ OFİSLERİ

Tüyap Adana
tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara
tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa
tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir
tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri
tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Konya
tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURT DIŞI OFİSLERİ

Tüyap Moskova
tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya
tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Halep
tuyapaleppo@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis
tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran
tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Üsküp
tuyapskopje@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

197. SAYIMIZLA MERHABA,

Dosya konumuz Byzantion. Yani sonradan İstanbul olacak olan Konstantinopolis kurulmadan neredeyse 10 asır önce kurulan, tarihi yarımadanın ucundaki kent. Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın başının tasvir edildiği, orijinali Berlin'deki *Staatliche Museen*'de bulunan sikkenin resmini dosya editörü Oğuz Tekin'in önerisiyle kapağa taşıdık. Tekin dosyadaki yazısında birinci kaynaklara da sık sık göndermeler yaparak Byzantion'un kuruluş sürecini anlatıyor. Yazısının son bölümünde Marmaray Projesi kapsamında İstanbul Arkeoloji Müzeleri başkanlığında yürütülen Üsküdar kazılarına değinen Tekin, buradaki kazı sonuçlarının değerlendirilmesinde nasıl önemli tarihsel yanlışlar yapıldığını ortaya koyuyor.

Yeri gelmişken Marmaray kazıları hakkında bir duyarlılık eksikliğine dikkat çekmek istiyorum: Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul isimlerini sıralayıvermek bile, insanı muazzam bir tarihsel birikimi hızla zihninden geçirmeye zorluyor. Sur içinde Yenikapı ve Sirkeci'de ve Anadolu yakasında Üsküdar'da yapılan Marmaray kazıları ne yazık ki kurtarma kazıları. Yani arkeologların ilk amaçladığı şey inşaatlar başlamadan ulaşabildikleri arkeolojik buluntuları kurtarmak ve kazdıkları yerleşimle ilgili tespitler yapmak. Büyük bir zaman baskısına maruz kalmış olsalar gerek. Öte yandan bir arkeolojik dokunun ortaya çıkarılmasının uzun zaman ve titiz çalışma isteyen bir şey olduğunu biliyoruz. Kazıda, tek seferlik ve hataların telafisinin olmadığı bir işin içinde olmanın bilinciyle çalışılır.

Marmaray kazıları için Efes ilginç bir örnek teşkil ediyor olsa gerek. Birkaç sene evvel Avusturya ekibi Efes antik kentinde çalışmaya başlamalarının 100. yılını kutladı. Efes'le kıyaslamak doğru değil tabii ama İstanbul'da kazı yapmayı da başka bir şeyle kıyaslamak doğru olmaz. Şehrin en merkezi bölgelerinde, hele metro inşaatı baskısıyla kazı yapmanın zorluklarıyla başa çıkmak kolay değil; ancak Marmaray kazılarında öncelikler açısından 1- Metro (İnşaat) 2- Arkeoloji (Tarih) şeklinde iki eğilim bile oluşamadı denilebilir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin dahi kazı planlamasında metro inşaat programının önceliği vardı (bkz. TT 166, s. 81-86). Buradaki dengesizlik yurt içindeki ve dışındaki üniversite ve ilgili araştırma kurumlarından olduğundan daha fazla destek alınarak ve basınla daha şeffaf bir ilişki kurarak belki azaltılabilirdi; belki Üsküdar'daki Oğuz Tekin'in sözünü ettiği hatalar yapılmazdı.

Haziran'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 PLANLAMADAN ÜNİVERSİTEYE, SİYASETE, TARİHE...
İLHAN TEKELİ İLE SÖYLEŞİ
Ferdan Ergut

18 KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI:
EICHMANN KUDÜS'TE
Fatmagül Berktay

23 YAKALANIŞININ 50. YILINDA TÜRKİYE BASININDAN EICHMANN DAVASI YORUMLARI
EICHMANN TÜRKİYE'DE!
İnanç Özekmekçi

26 İSTANBUL'DA ÜÇ YIL, ÇARŞIDA BİR GÜN:
CHARLES WHITE SEYAHATNAMESİ
Namık Erkal

36 ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATINDA
İSLAMLAŞTIRILMIŞ ERMENİ KADIN İMAJI
Ruben Melkonyan

43 BİR İSTİSNA MI YOKSA DEVLET POLİTİKASI MI?
ERMENİ KADIN VE ÇOCUKLARIN MÜSLÜMANLARA DAĞITILMASI
Osman Köker

45 DOSYA:
ESKİ ÇAĞDA BYZANTION

46 BİR KOLONİ KENTİNİN KURULUŞU, ADI VE MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ
BYZANTION (İSTANBUL)
Oğuz Tekin

56 İLKÇAĞDAN ORTAÇAĞA
İSTANBUL KUŞATMALARI
Mehmet Fatih Yavuz

63 BYZANTION KENTİNİN ESKİ YUNAN DÜNYASINDAKİ KÜLTÜREL ROLÜ
Madalina Dana

65 NOTAYA ALINAN İLK MEVLEVÎ İLÂHÎSİ
EY Kİ HEZÂR ÂFERÎN
Feza Tansuğ

70 BABİL HARABELERİNE VERİLEN KAZI İZNİ
İŞTAR KAPISI'NIN ALMANLARA ŞARTLI TESLİMİ
Arzu Terzi

76 GEÇ MEİJİ DÖNEMİ'NDE
İSTANBUL'DA ÜÇ JAPON DÜŞÜNÜR
Ali Volkan Erdemir

84 HEKİMBAŞI BEHÇET EFENDİ'NİN *HEZAR ESRAR*'I
OSMANLI HALK TIBBINDA İLAÇLAR VE ŞİFALAR
Musa Çimen

91 *YENİ HAYAT* DERGİSİ VE '1 MAYIS NÜSHA-I FEVKALÂDESİ'
Hamit Erdem

94 OSMANLI İŞÇİ VE ÇİFTÇİ FIRKASI'NA AİT
BİR PARTİ KAPATMA BELGESİ
Hüseyin Bozdağ

36 **İSLAMLAŞTIRILMIŞ ERMENİ KADIN İMAJI**

Ruben Melkonyan, kırımların ardından yalnız kalmış kadın ve çocukların çağdaş Türk edebiyatına yansımasını ele alıyor.

43 **ERMENİ KADIN VE ÇOCUKLARIN MÜSLÜMANLARA DAĞITILMASI**

Osman Köker kadın ve çocukların Müslümanlara verilmesiyle ilgili belgelere dayanarak bu politikanın "istisna mı yoksa devlet politikası mı" olduğunu sorguluyor.

70 **İŞTAR KAPISI'NIN ALMANLARA ŞARTLI TESLİMİ**

Arzu Terzi II. Abdülhamid döneminde Babil harabelerine verilen kazı izinlerini ve İştar Kapısı'nın verilişini anlatıyor.

76 **İSTANBUL'DA ÜÇ JAPON DÜŞÜNÜR**

Ali Volkan Erdemir Geç Meiji Dönemi'nde yolu İstanbul'a düşen Japon aydınların Türkiye'yle ilgili düşüncelerini Japonya'ya nasıl yansıttıkları üzerinde duruyor.

91 **'1 MAYIS NÜSHA-I FEVKALÂDESİ'**

Hamit Erdem Yeni Hayat *dergisinin 1 Mayıs 1922 tarihli yayınını ele alıyor ve aynı sayıda yayınlanan bildiriyi sunuyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 197, Mayıs 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

KATKIDA BULUNANLAR
Cansu Kılınçarslan

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Serserilere İbret

6 MAYIS 1910
İKDAM

Yedinde sârklere [hırsızlara] mahsus iskarpela bulunmasından ve hiçbir iş ve güçle meşgul olmamasından dolayı derdest edilerek İstanbul Birinci Ceza Mahkemesi'nce Serseri Nizamnamesi'ne tevfikan on beş değnek darbesine ve bir sene müddetle nefyine [sürgününe] karar verilmiş olan Hidayet nam şahsa dün Hapishane-i Umumi'de resmen dayak atılmıştır. Şöyleki:
Dün saat yedi raddelerinde Bidayet Müddeî-i umumi muavinlerinden Fahri Bey bu bâbda kesb-i kat'iyyet eden ilamı alarak Hapishane-i Umumi'ye azimetle müdür beye serseri Hidayet'in ihzarını emreylemiştir. Hidayet evvela tabibe muayene ettirilip merkumun on beş değnek darbesine mütehammil olduğuna dair rapor alındıktan sonra Hapishane-i Umumi bahçesinin ortasına getirilmiş ve Serseri Nizamnamesi'nin on dokuzuncu maddesinde tarif olunan kılkuyruğu kırbaçla diğer memurin ve mevkufin muvacehesinde güzelce pataklanmıştır.

Ruz-ı Hızır

7 MAYIS 1910
TANİN

Dün Hızırilyâs günü olmak münasebetiyle şehrimiz halkı asırlardan beri teessüs etmiş bir itiyada tebaiyyetle kırlara çıkarak tenezzüh etmişlerdir.
Asakir-i Osmaniye'ye kuzu ve helva verilmiştir. Mekteb-i Harbiye ikinci ve üçüncü sene efendileri şehzadegân hazretleri de dahil oldukları halde ümere ve zabitan ile birlikte öğle taamını ordugâhta egl etmiştir. Sonra tenezzüh için mızıka ile Rumelihisarı'nda şehitlik mevkiine azimet ve bir iki saat eğlendikten sonra avdet eylemiştir.

Tramvay Grevi

7 MAYIS 1910
TANİN

Dün Beyoğlu tramvayları mütahdemini grev yaptıklarından bir müddet arabalar işlememiştir. Akşama doğru bir suret-i tesviye bulunduğundan ve hükümetçe de tedabir-i lazıme ittihaz edildiğinden arabalar işlemeye başlamıştır. Fakat şirketin mukavelenamesi ahkâmına adem-i riayetten başlayan bin türlü mesâvî-i ahvaline bir de müstahdemini üzerindeki muamelat-ı gayr-i muhikkası inzimam ettiği cihetle hükümet yalnız Tatil-i Eşgal Nizamnamesi'ne istinaden müstahdemini tazyik etmekle vazifesini itmam etmiş sayılamaz. O biçare işçilerin de hukukunu gözetmek lazımdır.

Validebağı'nda Bir Vaka

7 MAYIS 1910
İKDAM

Geçen Perşembe gecesi Üsküdar'da Validebağı'nda Şirket-i Hayriye Müdürü Ali Beyefendi'nin köşklerine hırsız girmiştir. Köşkün bir odasında mûmâileyh Ali Bey'in biri on, diğeri üç yaşında iki mahdumu süt nineleriyle birlikte yatmakta imişler. Gece saat altı buçukta süt nine işittiği bir gürültüden uyanarak üç şahsın ellerinde rovelver olduğu halde bir birini müteakip odaya girdiklerini kemâl-i dehşetle görmüş, zavallı kadın bir çığlık koparark düşüp bayılmıştır. Hırsızlar, o sırada uyanıp feryada başlayan çocukları ses çıkarmamaları yolunda tehdit etmekteler iken Ali Bey sesleri işitip çocuklardan birinin hastalandığı zannıyla mezkûr odaya koşmuş ve gördüğü manzaraya karşı şaşırıp kalarak revolverini almak üzere yine odasına avdet eylemiştir. Fakat mir-i mûmâileyhin haremleri hanım zevcinin tekrar dışarı çıkmasını şiddetle men ederek hatta oda kapısını da kapayıp kilitlemiştir. Bunun üzerine Ali Bey selamlığın elektrik zillerini mütemadiyen çalmaya başlamıştır. Tesadüfat-ı garibeden olmak üzere Ali Bey, telaş ile selamlığın zillerine basıyorum diye haremdeki zilleri çalmış olduğundan harem dairesi içinde zil sesleri şiddetle tanin-endaz olmaya başlayınca hırsızlar işin ne olacağını farkına varmayarak bir şey almaksızın savuşup gitmişlerdir. Mûmâileyh Ali Bey sârıklerden birini iyice görmüş olduğu cihetle onu görse tanıyacağını söylemektedir. Zabıtaca sârikler tahari olmaktadır.

Amerika'dan Talebe İsteniyor

7 MAYIS 1910
İKDAM

Hükümat-ı müttehide-i Amerika'da kain Kolombiya Darülfünun'u Meclis-i İdaersi ikmal-i tahsil etmek üzere mezkûr darülfününa Osmanlı talebesi izamını talep etmişlerdir. Mezkûr darülfünun meclis-i idaresi on sene zarfında üç talebenin bilcümle masarifatını deruhte etmektedir buna dair keşide edilen telgrafnamede Amerikalılar tarafından hür ve serbest olan hükümet-i meşrutamıza karşı büyük bir hamiyetperverde edildiği beyan olunmaktadır. Hariciye Nezareti bu telgrafı Maarif Nezareti'ne irsal eylemiştir. Maarif Nazırı darülfünun meclis-i idaresinin eser-i muhâleset ve muhâdenetine beyan-ı teşekkür etmiştir. Şu halde Amerika'ya Osmanlı talebesi izamı takarrür etmiş demektir.

Tatil-i Neşriyat

17 MAYIS 1910
İKDAM

Haftalık Şura-yı Ümmet gazetesinin 15 Nisan sene 326 tarih ve 218 numaralı nüshasında Doktor Bahattin Şakir imzası ve "Arnavutluk İsyanı Hükümetin Vazifesi" sernamesi tahtında münderiç makalede Arnavutluk Kıyamını tehiye edenler Merdita'yı "reprazante" iden bazı paşalardan ibaret olduğundan bahisle Merdita rüesası hakkında hilâf-ı hakikat neşriyatta bulunduğu görülmüş ve neşriyat-ı vakıanın devamı beynelahali galeyan-ı efkârı mucip olacağı cihetle gayri caiz bulunmuş olduğundan müdür-i mesul hakkında takibat-ı kanuniye ifa edilmek üzere İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin altıncı maddesine tevfikan mezkûr gazetenin bilâ müddet tatiline bin üç yüz yirmi altı senesi Mayıs'ının birinci günü müttefikan karar verildiği Divan-ı Harb-i Örfi'den sadır olup Harbiye Nezareti makamından bâ tezkere gönderilen mazbatada beyan olunduğundan ber- mucib-i karar mezkûr gazete bilâ müddet tatil kılınmıştır.

Aynalı Kavak Kasrı

23 MAYIS 1910

TANİN

Zat-ı hazreti padişahî peder-i âlîgüherlerinin mergûbu olan Aynalı Kavak Kasr-ı hümâyûnunu teşrif eylemek arzu buyurduklarından Hasköy Daire-i Belediyesi'nce Darülaceze güzergahından kasr-ı mezkûra kadar olan caddenin kabil-i mürûr bir hale ifrağı için tamiratına devam edilmektedir. O civar halkı mahbûb kalıp [sevinmiş olup] amme olan vech-i münir-i şehriyârilerini görmek arzu ettiklerinden güzergahta temaşa için kerevetler inşa ettirmektedirler.

Bursa'ya Tenezzüh-i Umumi

23 MAYIS 1910

İKDAM

Mayıs ayında letafet-i tabiiyesi ile meşhur olan Bursa Şehri'ne bir tenezzüh-i umumi tertip edilmiştir. Tenezzüh Şirket-i Hayriye'nin en mükemmel bir vaporu olan 63 numara ile icra edilecektir. Vapor, şimendifer, araba tenezzühlerine iştirak buyuracak zevatın esbab-ı istirahatlarının ikmaline ihtimam olunmuştur. Tekmil masarif dahil olduğu hâlde ücret-i tenezzühiye bir liradır. Beş yaşından on yaşına kadar olan çocuklardan nısıf ücret alınacaktır. Erbab-ı tenezzühe İspilandit Oteli tahsis kılınmış olup öğle taamı da mezkûr otelde verilecektir. İştiraki arzu eden muhadderat-ı İslamiye için ayrıca yer tahsis edilmiştir.

Yemek listesi: Envai çerez, 1-tavuk kızartması, 2-kuzu rostosu,3-zeytinyağlı yaprak dolması,4- etli enginar, 5- kuzu ciğerli pilav,6- sütlü irmik helvası, 7- Bursa'nın meşhur üzüm şerbeti, salata, yoğurt, kahve.

Tramvay Grevi

23 MAYIS 1910

TANİN

Terk-i eşkal eden tramvay müstahdeminin tekrar hizmetlerine kabulü için Nafıa Nezareti tarafından bir suret-i tesviye bulunduğunu ve bu yolda tramvay kumpanyasına tebligat icra edildiğini dünkü nüshamızda haber vermiş ve tezkerenin suretini de derc eylemiş idik. Kumpanyadan Nafıa Nezareti'ne yazılan cevapta nezarete beyan-ı teşekkür eyledikten sonra eski müstahdemin müracaat ettikleri takdirde münhal bulunan mevkilerin müsaadesi derecesinde hizmetlerine tekrar kabul edilecekleri iş'âr kılınmıştır. Haber aldığımıza göre dün akşama kadar ancak on kişi kumpanyaya müracaatla tekrar hizmete girmişlerdir. Diğerleri Nafıa Nezareti'ne müracaat eden refiklerinin efkâr ve mütalaatına iştirak etmediklerinden tatil-i eşgale devam edeceklermiş.

Bizim fikrimizce müstahdemin hizmetlerine tekrar girmeli ailelerinin perişan olmalarına meydan vermemeli. Fakat bir taraftan da haklarını talep etmekten geri kalmamalıdır. Tramvay kumpanyasına haklarını ismâ' edemezlerse [işittiremezlerse] o zaman grev yapabilirler.

Grevler Biri Birini Takip Ediyor

25 MAYIS 1910

TANİN

Haliç'te Karaağaç'la Bahariye'deki 22 tuğla fabrikasında çalışan 174 İslam ve Ermeni çamurcular Cuma gününden beri terk-i eşgal etmişler. Ücretlerine zam talebinde bulunuyorlarmış.

Rum Patriğinin Beyanatı

26 MAYIS 1910

TANİN

Rum Patriği Selanik'te neşrolunan (Karos) gazetesinin Dersaadet'teki muhabirinin bir sualine cevaben âtideki beyanatta bulunmuştur:

Patrikhane'nin hükümet ile olan münasebeti zahiren suret-i matlubede cereyan etmekte ise de Rum unsuru hakkında ittihaz olunan tedabir nazar-ı dikkate alınırsa görülüyor ki bu münasebet şayan-ı memnuniyet bir hâlde değildir. Evvela bir mektep meselesi vardır ki Hıristiyan unsurları için hayat ve memat meselesidir.Bilâ tereddüt diyebiliriz ki hükümet bu hususta yanlış bir adım atmıştır. Bu sözleri söylüyorum. Zira hükümet-i meşrutamızı seviyorum. Nazırlar hamiyet-perver zatlardır, fakat maatteessüf nokta-i nazar yanlıştır. Her tarafta mektepler kapatılmaktadır (?) Vaki olan müracaatlarımız üzerine cevaben hükümet böyle bir emir vermemiştir deniliyor.

Halbuki bir memur mafevkinden müsaade almadıkça bu misüllü meselelere müdahale edemez.Bu bâbda böyle bir harekette bulunan memurlara, hükümet bizi temin etmek isterse ceza-yı sezâlarını [layık olan cezayı] vermelidir. Patriklik makamında kim bulunursa bulunsun kilise ve mektep imtiyazlarının duçar-ı tehlike olmasına asla kail olmayacaktır. Bu uğurda canımızı bile tehlikeye ilka etmeye hazır ve amadeyiz.

Evlendiriciler Cemiyeti

27 MAYIS 1910

TANİN

Karilerimizden biri yazıyor:

Ereğli'de Evlendiriciler Cemiyeti namıyla bir emr-i hayra hizmet arzusuyla bir çok erbab-ı hamiyetin meydan-gâha atıldıkların sevgili Tanin müjdelemişti.

Biz bu cemiyetin yalnız orada değil memleketimizin her tarafında teşkilini cidden arzu ediyoruz.

Bizde öteden beri hüküm süren adetler içinde az çok hiç kimsenin hoşuna gitmeyen fakat izalesine çalışılmayan biri vardır ki bu da güzelliğin saadet-i ailede olduğunu bilemeyerek kız beğenmek için mahalle mahalle evden eve görücü gezmektir. Görücüler girdikleri evlerde kızların tahsili ve terbiyesi hakkında bi't-tabi hiçbir malumat alamayıp yalnız ağzı, burnu şöyle böyle tarzında bir fikir alırlar. Yalnız zahire bakarlar. Ve ona göre hüküm verirler. O kıza başka bir talip zuhur ettiği zaman; filan beye alacaklardı da dişleri seyrekçe, az kendisi kuruca dediler de beğenmediler... diye ortaya lakırdılar çıkar.

Saadet-i aile ne demek olduğunu bilen bir çok gençler ise kimsesizlikleri hasebiyle aradıklarını bulamazlar. Buna Evlendiriciler Cemiyeti'nden başka kim delalet edebilir?

TARİHİ BİR MADALYA (2)

Bu madalyada yer alan yazılar, bu kabiliyetli sanatçının (Hart) Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun gerçek ve pratik etkilerini ne kadar iyi kavradığını ispat etmektedir. İşte yazılar: **Herkese eşit adalet.** *Tanzimat'tan beri bir zamanların dehşetli paşaları artık sadece kendi hareketlerinden sorumlu devlet memurlarıdır...*

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL

Geçen sayımızda *L'Illustration* dergisinin 24 Ocak 1851 tarihli ve 413 numaralı sayısının kapağında yer alan "Tanzimat Madalyası"nın tanıtımını amaçlayan makaleyi yayınlamaya başlamıştık. Bu sayımızda bu makaleyi bitirirken aynı zamanda da geçen sayıda gravürünü verdiğimiz madalyanın gerçek görüntülerini ekliyoruz. Başka yerde çok detaylı bir şekilde incelemiş olduğumuz bu madalya,[1] müteşebbis ruhlu bir sanatçı olan Laurent-Joseph Hart'ın (1810-1860) Brüksel'deki Osmanlı maslahatgüzarı Eugène de Kerkhove'nin aracılığıyla Osmanlı hükümetine satmayı başardığı bir propaganda aracıydı. Hart'ın bu konudaki başarısı, 1854 ile 1856 yılları arasında benzer tarzda ama daha mütevazı birkaç madalya daha gerçekleştirmesine imkân vermiştir. Ancak şüphesiz Tanzimat Madalyası bütün bunların arasında en büyük, en ağır, en süslü ve siyasi sembolizmi en yoğun olanı olarak yer almıştır. *L'Illustration*'da yer alan makalenin de gayet ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği yazı kartuşlarında yer alan metinler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında modernleşen, medenileşen, kısacası Avrupaileşen bir devlet olarak kendini gösterebilmesini amaçlamaktaydı. 40'ı yaldız olmak üzere toplam 237 adet basıldığı anlaşılan bu madalyanın ortasında yer alan silah ve obje yığını ise, başka bir sayıda da belirttiğim gibi,[2] II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilecek olan Arma-i Osmanî'ye bir ilham kaynağı olmuş olması muhtemelse de, bunun bir arma denemesi olarak değerlendirilmesi de yanlış olacaktır.

Bu madalyada yer alan yazılar, bu kabiliyetli sanatçının (Hart) Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun gerçek ve pratik etkilerini ne kadar iyi kavradığını ispat etmektedir. İşte yazılar: *Herkese eşit adalet*: Tanzimat'tan beri bir zamanların dehşetli paşaları artık sadece kendi hareketlerinden sorumlu devlet memurlarıdır; fetih simgesi haraç (cizye) vergisi lağvedilmiştir; karma mahkemeler kurulmuş, Hıristiyanların şahadeti kabul edilmiştir. *Zayıfları himaye*: Köle ticareti feshedilmiş, kanun önünde eşitlik tanınmış, vergilerin adilce dağılımı kabul edilmiş, işkence ve falaka yasaklanmıştır. *İmparatorluğun itibarının iadesi*: Kendi bekalarından başka şey düşünmeyen düvel-i muazzamanın bütün amacı çatışmadan kaçınmakken Türkiye, hür ve bağımsız devlet olarak onurunu koruma uğruna güçlü komşularıyla savaşa girme tehlikesini göze alarak, buyurucu bir edayla kendisinden istenenleri reddetmiştir. *Misafirperverlik haklarının devamı*: Kossuth,[3] Bem[4] ve arkadaşlarını kurtarmak için padişah, iadelerini isteyen devletlerin taleplerine rağmen kendilerine iltica hakkı vermiştir. *Barış sanatlarının teşviki*: Gerçekten de hükümet, her türlü sanayi girişimiyle etkin bir şekilde uğraşıyor; Londra sergisine yeni kurulmuş fabrikaların ürünleri yollanıyor;[5] müzeler kuruluyor, Türk melodilerinin güzelliğini daha fazla ortaya çıkarmaları için Donizettiler İstanbul'a davet ediliyor;[6] Tanzimat'ın getirdiği yumuşamayla birlikte artık Türklerin ellerinde şiirlerimizi ve sanatçılarımızın eserlerini görmek mümkün. Bunu *Illustration* dergisi yakından bilmektedir. *Maarifin yaygınlaşması*: Tanzimat'tan beri okul sayısı durmadan artmaktadır. Bugün sadece İstanbul'da 403 okul ile 23.000 öğrenci mevcuttur. Birçok özel yüksekokullar kurulduğu gibi, şu aralar hükümdarı tarafından Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika ve İtalya'daki okulları incelemek ve Batı'nın Doğu'ya uygulanabilir şekilde sağladığı her şeyi Türkiye'ye getirmek üzere görevlendirilmiş olan Osmanlı okullarının genel müfettişi Kemal Efendi hazretlerinin Paris'te olduğunu anlıyoruz.

Laurent-Joseph Hart (1810-1860), Tanzimat Hatıra Madalyası, Brüksel, 1850. Fiili ihdası 1851. Yaldızlı bronz. 100 mm. 400,80 g.

Yazarın koleksiyonu.

Bu madalyanın gerçekleştirilmesinde liyakatli bir sanatçı olduğunu kanıtlayan Bay Hart, aynı zamanda da bütün bu önemli sonuçları haklı olarak şu anda hüküm süren padişaha atfederek tarih için çalışmaya da uygun olduğunu ispatlamış bulunmaktadır. Bu atfın ifadesi ise madalyanın ön yüzündeki şu yazıda yer almaktadır:

Osmanlı İmparatorluğu'nun
Abdülmecid tarafından ihyası.

Paulin

DİPNOTLAR

1 Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s. 162-171.

2 Edhem Eldem, "Geç Osmanlı Döneminden Günümüze Intikal Eden Bir *Kitsch* Nümunesi: Arma-i Osmani". *Toplumsal Tarih*, 192 (Aralık, 2009), s. 56-65.

3 Lajos Kossuth (1802-1894), Macar entelektüel ve milliyetçisi. 1848 Devrimi'nden sonra hükümete girmiş, 1849'da ise naib-cumhurbaşkanı sıfatıyla Macaristan'ın başına geçmiştir. Ancak Rusya'nın mudahalesi üzerine Macar Devrimi çökünce Kossuth çekilmiş, Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Vidin'de ikamete zorlandıktan sonra 1850 başında Şumla'ya, ardından da Kütahya'ya nakledilmiştir. 1851 Eylül'ünde Osmanlı İmparatorluğu'nu terk eden Kossuth, bundan sonraki yıllarını İngiltere ve İtalya'da geçirmiştir.

4 Józef Zachariasz Bem (1794-1850), Polonyalı asker ve milliyetçi kahraman. Muhtelif mücadelelerden sonra 1848'de Lajos Kossuth'un hizmetine girmiş, birçok askeri başarıdan sonra 31 Temmuz 1849 günü Rusların karşısında Segesvár'da ağır bir yenilgiye uğramış, Temesvár'da ise yaralanarak Osmanlı topraklarına iltica etmiş, ardından da ihtida ederek orduda görev almıştır.

5 1851'de Crytsal Palace'da gerçekleştirilecek olan dünya sergisi.

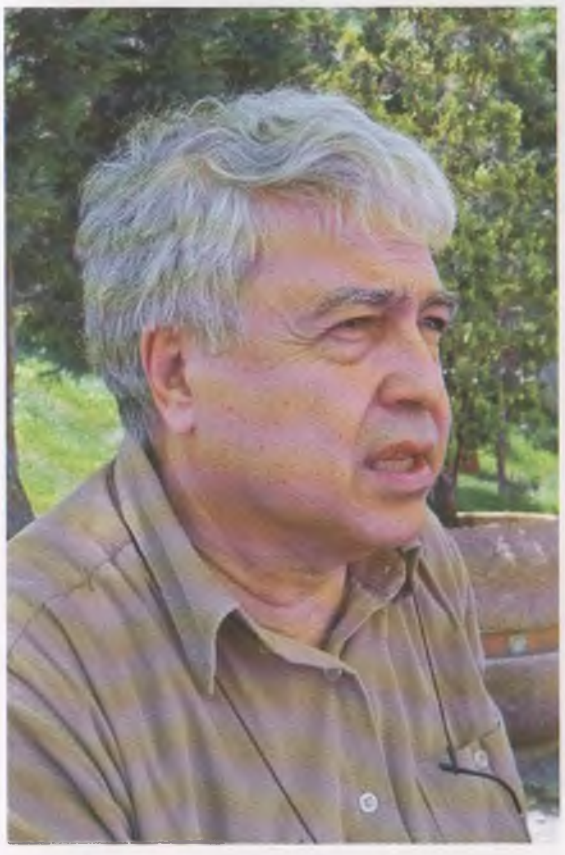
6 Meşhur besteci Gaetano Donizetti'nin (1797-1848) ağabeyi Giuseppe Donizetti (1788-1856), 1828'de İstanbul'a gelmiş, II. Mahmud'un hizmetine girmiştir. Muzika-i Hümayun adı altındaki bandoyu kurmuş, saray için birçok besteler yapmış, 1856'da İstanbul'da vefat etmiştir.

PLANLAMADAN ÜNİVERSİTEYE, SİYASETE, TARİHE...

İLHAN TEKELİ İLE SÖYLEŞİ

FERDAN ERGUT

Tekeli: Tarih, yorumları içerir. Selim İlkin'le anlatıyı mümkün olduğunca eldekilerle yorum taşımaz bir şekilde kurduk ve bir anlamda "biz bu bilgilere ulaştık, bir anlatı çıkardık, yorum içermiyor" dedik. Her kitabın sonunda biz kendi yorumumuzu ayrıca yazdık. Bu şu demekti: "Evet bu malzemeyi getirdik buyurun siz kendi yorumunuzu yapın ama biz kendi yorumumuzu yapmaktan kaçmıyoruz, bizim yorumumuz da bu." Bu bence çok fena olmayan bir tarih yazımı tutumu.

İlhan Tekeli.

Hocam, isterseniz herkesin aklındaki soruyla başlayalım. Nasıl bu kadar çok üretebildiniz? Bu kadar çok yazıp hiçbir çalışmanızda belirli bir akademik eşiğin altına düşmemeyi nasıl başardınız? Tarih Vakfı'nın yayınlamaya başladığı toplu eserleriniz şu an itibariyle 10 cildi geçti. Ve proje bittiğinde cilt sayısı 20'yi geçecek. Öncelikle bütün bu ürün toplamınızı genel olarak değerlendirerek başlayalım.

Tabii, ben bir akademisyen olarak yetiştirilmedim, daha çok pratikte etkili olmak isteyen bir plancı olarak yetiştirildim. Türkiye'de siyasi nedenlerle o pratiği sürdürme olanağı kalmayınca akademik hayata girdim. Akademik hayattaki gelişimim, yazdığım konulara bakıldığında da açıkça görüleceği üzere belirli bir disiplinde kalmak yerine ilgilendiğim her konuda öğrenme sürecinin bir parçası olarak yazma halinde gelişti. Yani ben meraklıyım birçok şeyi öğrenmek istiyorum, öğrenmek için de yazıyorum. Bu tabii çok sayıda ve değişik katmanlarda yazıyı ortaya çıkartıyor.

Ortaya çıkan bu çeşitliliğin bir başka özelliği, günümüzün akademik alışkanlıkları içinde yazmamış ve yayın yapmamış olmamdır. Yazdıklarımı yayınlamak için hiçbir yere göndermedim, birileri alıp yayınladı ve bu da şu problemi doğurdu; çok sayıda yazı var ama ulaşılamıyor, onun için Tarih Vakfı'nın toplu eserleri yayınlaması, bu çok dağınık ürünü ulaşılabilir hale getiriyor. Ayrıca benim de bütün bu ürünler üzerinde düşünmeme olanak veriyor, bu kadar dağınık şey üzerine ancak toplarsanız düşünebiliyorsunuz. Onun için kitapları derlerken şöyle bir strateji izliyorum. Önce temayı seçiyorum, bu temayı oluşturan belirli makaleleri ortaya çıkartıyorum ve gerekirse onları tamamlayıcı bir makale yazıyorum, bütün bunların başına da bir sunuş yazıyorum. Yazdığım bu sunuşlar hem topluma hesap verme; hem de Türkiye'nin düşünce macerasının tarihine sınırlı da olsa katkı yapma işlevi görüyor. Çünkü benim yazdığım ilk yazı 1962 yılında *Sosyal Adalet* dergisinde imzasız olarak çıktı -memur olduğum için o sırada sosyalist bir dergiye imza konulamıyordu. 62'den bugüne yaklaşık 48-50 yıl geçti, bu dönemde yazdıklarım da bu elli yılı kapsıyor. Elli yıl içinde dünyada teori değişmiş, Türkiye'nin değişmesi dolayısıyla problemler değişmiş ve tabii sizin de düşünceniz değişmiş. Yazıları seçerken bu değişmenin gözlenmesine dikkat ediyorum. O zaman kitap, hem belirli alanlarda makalelerin bir araya getirildiği hem de Türkiye'nin o alanlardaki düşünce evrimine, bahsettiğim gibi benim de düşünce evrimime ışık tutan bir içerik kazanıyor.

Tabii birçok alanda üretim yaptığınız için hepsine birden hâkim olarak söyleşi yapmak tek bir kişinin gücünü aşıyor. İsterseniz önce tema bazında ilerleyelim, kronolojik olarak ilk ve esas ilgi alanlarınızın başında şehir ve bölge planlaması geliyor, inşaat mühendisi olarak mezun olduktan sonra uzmanlaşma alanınızı şehir ve bölge planlaması olarak seçiyorsunuz. 1960'lardan bu yana da bu konuda yazıyorsunuz, bilgi üretiyorsunuz. Planlamaya ilişkin fikirlerinizde bazı önemli dönüşümler olduğunu da biliyorum, isterseniz bununla başlayalım kendi fikrinizde ne tür dönüşümler oldu?

Planlama konusundaki yazılarım değişik alanları kapsıyor. Bunlar içinde; kent planlaması, bölge planlaması, Türkiye'nin iktisadi gelişmesi ve iktisadi planlaması var; tabii bunun parçası olarak da sanayi programlaması bulunuyor. Tüm tematik planlama çalışmalarının tepesinde genel bir planlama düşüncesi var. Bu genel planlama düşüncemdeki gelişmeler "Akılcı Planlamadan Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya" başlıklı kitapta yer alıyor. Bu kitapta kırk yıl içinde hem dünyanın planlama düşüncesinde ortaya çıkan değişme hem de benim yaşadığım dönüşüm görülüyor. Bu değişmeyi kent planlaması üzerinde durarak çok daha net olarak görebiliriz. Örneğin Türkiye'de 1920'lerde, 1930'larda yapılan kent planlarına bakarsanız hep isimle anılır; Proust Planı, Yansen Planı gibi; çünkü o zaman bir kentin mimarlık hünerleriyle bir nesne gibi tasarlanabileceği varsayılıyordu. Ama bunun yürümediği 1950'lerde anlaşıldı. Hızlı kentleşme başlayınca bütün dünyada da aynı şey oldu. Birinin 20-30 yıl önce bu büyük patlamayı düzenleyecek bir planı tasavvur etmesi mümkün olmadığı fark edildi, o zaman planlama düşüncesinde bir sıçrama yapıldı. Denildi ki; biz böyle tasarlamaya uğraşmayalım ne olacağını tahmin etmeye çalışalım. O zaman, planlamanın bir tasarım hüneri olmadığı; çok yönlü sosyal araştırma yoluyla elde edilecek bir öngörünün mekâna yansıtılması ve uygulanması olduğu söylendi. Bundan sonra, artık planlama bir kişinin hünerinden çok, bir sosyal bilim grubunun ve tasarımcıların birlikte çalıştığı disiplinlerarası bir alan gibi görülmeye başlandı. Ama günümüzde dünya düşüncesinde artık sosyal bilim alanında öyle bir tahminin, hele de uzun erimli tahminin mümkün olmadığı görüldü; o zaman da kentler bir toplumsal ürün olarak görülmeye başlandı. Kentler toplumun ürettiği bir ürün, plancı da bu tarihsel oluşuma demokratik süreç içinde müdahale eden bir aktör haline geldi. Bunları, bahsedilen tarihi gelişim içine oturttuğunuz zaman düşüncenin nereden nereye geldiğini anlayabiliyorsunuz.

Somut bir şeyle örneklemek açısından acaba şuna değinebilir miyiz, bu aralar çok güncel olan kentsel dönüşüm adı altında sürdürülen politikalarda katılım meselesiyle ilgili, söylediklerinizin ona da temas eden bir tarafı var. Kentsel dönüşüm siyasetine ilişkin nasıl bir değerlendirme yaparsınız?

Benim yayınlanan kitaplarımdan birinin adı "Modernleşme, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi". Burada, bahsedilen problem açık olarak görülüyor. Cumhuriyet'in başlarında bir ulus-devlet yaratılırken uygulanan bir modernist ele alış var, bütün kurumsal yapı bunun üzerine kuruluyor. Bu modernist kurumsal yapı, 1930'lu, 40'lı yıllarda çok açık vermiyor, sanki yürüyormuş gibi görünüyor; ancak 50'lere gelindiğinde hızlı kentleşmeyle birlikte bu modernist meşruiyetin yürümeyeceği ortaya çıkıyor, gecekondu kuşakları kenti sarıyor.

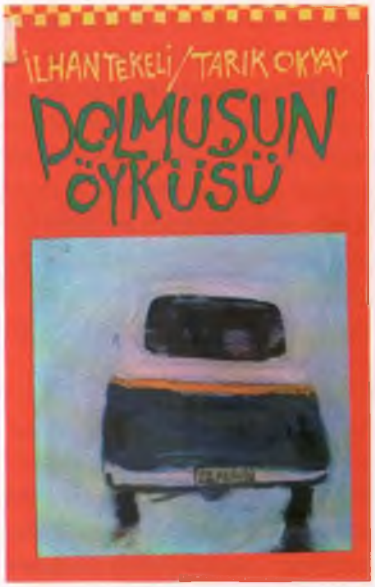
Bu gelişmeyi yorumladığımızda, devletin modernist meşruiyeti kabul etmesinin vatandaşlarını nasıl suçlu hale getirdiğini fark ediyoruz. Bu çok

ilginç bir olaydır. Dönemin elit plancısı diyor ki; kentte bir bina yapmak için, arsanı al, belediyeye git, çapını al, projeni yaptır, iznini al, müteahhit binayı yapsın sonra da oturma ruhsatı al, otur. Yani modernist meşruiyet topluma karşı emrivaki yapmayı kabul etmiyor. Peki, siz bunu kimden istiyorsunuz? Köyden sırtına yorganını atarak gelmiş Ahmet'ten. Siz ona göç etme hakkını veriyorsunuz. Göç edince de bu sayılanları yapmak zorundasın diyorsun. Sen o adamı bu potansiyelle donatmamışsın ki, bunu isteyebilesin. Modernist meşruiyete dayanarak, adamın kendi geliştirdiği gecekondu çözümünü suç haline getiriyorsun. Bu da savunulabilir bir durum değildir. İlginçtir, bu olguya çözüm bulamayan sadece Türkiye de değildir. Gecekondulaşma öyküsü bütün dünyaya bir emrivaki olmuştur. Hiçbir ülke II. Dünya Savaşı sonrası böyle bir kentleşme yaşanacağını kestirememiştir.

Bu sorunla karşılaşınca devlet nasıl davranabilirdi? Bu kişilerin kapasiteleriyle uyumlu yeni bir meşruiyet çerçevesi ilan ederdin, onlar da öyle gelişirlerdi ve böyle aflar filan çıkmazdı. Bu modernist meşruiyet çerçevesinin arkasında Türkiye'deki elitlerin kafasında bulunan bir kent tasarımı, imajı var. Bu imaj Türkiye'nin kapasiteleriyle uyumlu değil. Öyle olunca emrivakilerle uğraşmak zorunda kalıyor. Emrivaki sadece gecekonduda değildir; yapsatçı da bir emrivakidir hatta bugünkü toplu konut idaresi de bir emrivakidir.

Tarihsel bir oluşumla karşı karşıyayız. Bu ortaya çıkan kent belirli bir dönüşüm problematiği de ortaya çıkardı ve kentte karmaşık dönüşüm talepleri yarattı. Bunların bir kısmı çok açık, bu çok düşük kapital birikimi dolayısıyla, gecekondularla, yapsatçı apartmanlarıyla gerçekleştirilen şehirlerdeki yapılar dayanıksız. Oysa Türkiye, bir deprem bölgesi. Bunların dönüştürülmesi gerekir. Ama çok büyük bir yatırım gerektirmektedir. Bu dönüşümü halka salt dayanıklı konut sağlamak olarak görmek birçok sorunu beraberinde getirir. Bunun yetersizliği İstanbul'da Sulukule örneğinde açık olarak ortaya çıkmıştır. Sulukule'deki bir adamın orada bir konutu var, iyi kötü yaşıyor, onun yerine şurada konut verelim demek bir çözüm değildir. Çünkü adama o konutu verdiğin zaman, adamın bütün sosyal ilişkilerini bozarak şehirde var olma olanağını yok ediyorsun.

Çok tehlikeli bir başka yaklaşım var; yöneticiler kendilerinde kente ilişkin estetik yargılarda bulunma hakkı görüyorlar ve dönüşüm projesi ve tarihe saygı kavramına sığınarak yeni tarih üretiyorlar. Saçma sapan tarih taklidi binalar yapıyorlar, bunların en ilginç örneklerinden biri İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, bu yapı Türk modern mimarisinin en önemli örneklerinden biriydi. İstanbul Belediyesi "bunu yıkalım, yerine Osmanlı Konağı yapalım" şeklinde karar aldı. İyi ki bu karar idari yargıdan döndü. Bu tür Yeni Osmanlıcı projelere ben sahte dönüşüm projeleri diyorum. Ama kentte dönüşüm projesi gerekmiyor mu? Gerekiyor da başka türlü bir dönüşüm projesi. İstanbul gibi "kent-bölge"de her gün büyük ulaşım arterleri açılıyor; çünkü 15 milyonluk bir nüfusu çalıştırmak kolay değil. Her ulaşım arteri açtığınızda kentin erişebilirlikleri değişiyor. Erişebilirlikleri değişince de bazı yerler işlev kaybediyor, bazıları yeni işlev kazanıyor. Bu doğal bir dönüşüm. Bunu da kentin doğru dürüst işlemesi için gerçekleştirmeniz gerekiyor.

Bölge planlamasıyla ilgili yüksek lisans tezinizi 1964'te bitiriyorsunuz ve 10 yıl sonra Selim İlkin ile birlikte yaptığınız kapsamlı ilk tarih çalışmanız savaş sonrası dönemin iktisat tarihiyle ilgili bu çalışma 1977 — 1982'de yazdığınız ciltlerle 3 cildi buluyor ve iktisat tarihi yazınımızın köşe taşı kitaplarından biri oluyor. Bu dönemlerde esas olarak iktisat tarihi ve şehir planlaması üzerine yoğunlaşıyorsunuz, başka bir deyişle mekâna ilişkin çalışmalarınızla zamana ilişkin çalışmalarınız bir arada yürümüş. Zaman ve mekân ilişkisi üzerine konuşmak ister misiniz?

Zaman ve mekân kavramı üzerinde konuşmak bence sosyal bilimlerin en önemli problemlerinden biri. Zamanı ön plana alan ve mekânı ihmal eden bir eğilim hâkim. Tarihte de var, kalkınma iktisadında da var. Her yerde zamanı ve mekânı ayırarak, zamanı ön plana alan ve mekânı da görmezden gelen bir eğilim var. Hâlbuki bizim gibi şehir ve bölge plancı olanlar için de mekân önemli, onlar da mekânı ön plana alıyor. Bu benim gibi sosyal bilimlere mekân tarafından girenler için devamlı bir sorun. O konuda çok yazdım. Toplu eserler serisinin 10. Kitabı "Sosyal ve Mekânsal Olanın Bilgi Bilimi" adını taşıyor. Epistomolojiden, yahut bilim felsefesinden biliyoruz ki zaman ve mekân, iki simetrik kavramdır. Zaman için geçerli olan her şey mekân için de geçerlidir, mekân için geçerli olan zaman için de geçerlidir. Bunlardan birini geri plana iten analizler eksik olacaktır. Ben uzun süre kafamdaki bu sorunu çözmek için uğraştım. Bugün için bunu yeterli derecede öğrendim gibime geliyor. Genellikle içinde zaman olan sosyalin mekâna yansıyacağı hâkim düşüncedir; ama bu geçersizdir. Her sosyal ilişki içinde mekân vardır ve o sosyalin oluşmasıyla mekânın oluşması eşzamanlı olur. O nedenle her yıl sosyo-mekânsal süreçler üzerinde bir doktora dersi veriyorum. "Sosyo-mekânsal süreçler" dediğinizde gerçekte bütün sosyal süreçlerin aynı zamanda mekânsal olduğuna dikkati

çekmiş oluyorsunuz. Mesela kentleşme olayı; böyle bir sosyo-mekânsal süreçtir. Bir ekonomik kalkınma olayı; eğer siz ekonomik kalkınma olayını, bugünlerde çok sözü edilen bir şekilde "küresel dünyada metropollerle yarışılıyor" şeklinde söylüyorsanız, bunun bir mekânsal süreç olduğunu, mekânı içerdiğini kabul ediyorsunuz demektir. Benim bu noktaya gelmem daha son 10 -15 senede gerçekleşti. Daha önce sosyal ve mekânsal süreçleri ayrı ayrı ele alıyordum.

Bu dönüşümü halka salt dayanıklı konut sağlamak olarak görmek birçok sorunu beraberinde getirir. Bunun yetersizliği Sulukule örneğinde açık olarak ortaya çıkmıştır. Sulukule'deki bir adamın orada bir konutu var iyi kötü yaşıyor, onun yerine şurada konut verelim demek bir çözüm değildir. Çünkü adama o konutu verdiğin zaman, adamın bütün sosyal ilişkilerini bozarak şehirde var olma olanağını yok ediyorsun.

Selim'le birlikte yazdığımız iktisat tarihleri üç tane görünüyor, ama onların bir kardeşi var, üzerinde 4 yazmıyor. O da "Merkez Bankası Tarihi"dir. Bunlarda Cumhuriyet'in erken dönem iktisat tarihi yazımı söz konusu. Bu tarih yazımının bir metodolojik farklılığı var. Şunu biliyoruz ki bugün için bir pozitivist, nesnel ve tartışmasız bir tarih yazımı savunulabilir değildir. Tarih, yorumları içerir. Biz bu kitapları yazarken, şöyle bir yöntem izledik. Türkiye'de arşivler yeni açılıyor, o zamanlarda yoktu, daha çok hayatta olan bürokratların elindeki bilgileri belgeleri toplayarak bir anlatı kurduk. Ama o anlatıyı mümkün olduğunca eldekilerle yorum taşımaz bir şekilde kurduk ve bir anlamda bu, bütün okuyuculara " biz bu bilgilere ulaştık, bir anlatı çıkardık, yorum içermiyor" dedik. Her kitabın sonunda biz kendi yorumumuzu ayrıca yazdık. Bu şu demekti; "Evet bu malzemeyi getirdik, buyurun siz kendi yorumunuzu yapın ama biz kendi yorumumuzu yapmaktan kaçmıyoruz, bizim yorumumuz da bu." Bu bence çok fena olmayan bir tarih yazımı tutumu.

Birazdan değineceğiz, Sivil Direniş'te de aynı tutumu sergiliyorsunuz...

Tabii. Ama asıl bunun maksimumu, Kadro ve Kadroculaların Tarihi'nde, orada beş tane sonuç var, bir kurguya beş tane sonuç yazmışız. Bu benim de tek sonuca mahkûm olmadığımı gösteriyor. Bugünün tarihinin çoğulcu olması bence bu demek. Ama öteki, yani eldeki malzemeyle mümkün olduğu kadar soğukkanlı olarak çalışmak da çok kıymetli bir şey. Bir tarihçi hep bu titizliğe sahip olmalı.

İktisat tarihi dışında önem verdiğiniz alanlardan biri de eğitim tarihi. Bu alanda da çok önemli çalışmalarınız var. 2003'te TÜBA Yayınları'ndan çıkan "Eğitim Üzerine Düşünmek" başlıklı metninizi de gözeterek, bu çalışmalarınızı çevreleyen ana bağlamı sormak istiyorum.

Eğitim üzerine düşünmemin çeşitli nedenleri var. Bir tanesi bir eğitim kurumunda çalışıyorsun ve kaçınılmaz olarak eğitimle ilgili düşünüyorsun, bir de ben 1971 yılında Necat Erder vd.'leriyle Milli Eğitim Reform Komisyonu'nda çalıştım. O rapor daha yayınlanmadı, toplu eserlerde yayınlamayı düşünüyorum. İşte ben bundan sonra eğitim meselesini ciddiye aldım. Bir eğitim tarihi yazayım diye yola çıkmadım aslında, beni çeşitli yerlere çağırıp konuşma yaptırırlar, o konuşmalar birikerek bir tarih yazıları serisi oluşturdu. Toplu eserler serisinde iki kitap bulunacak; birisi yükseköğretimin tarihi, özellikle YÖK'ün tarihini içerecek, diğeri de genel eğitim yazılarından oluşacak. TÜBA'dan çıkan kitap da İstanbul Eğitim Girişimi'nin ortaya çıkışında benden, Türkiye'de eğitim reformuyla ilgili bir konuşma yapmamı istediler. O yazıyı yazarken dünyada olan ve bizim yapmadığımız bir şeyi fark ettim. Dünyada bu sınıf merkezli, öğretmen merkezli, ezberlemeye dönük; kısa terimleriyle davranışsalcı eğitim biçiminden yapılanmacı eğitim biçimine 1970'lerde geçildiğini fark ettim. Bunun üzerine öğrenci merkezli bir eğitimi savunmaya başladım. Ondan bir süre sonra da Türkiye'de, devlet de yapılanmacı eğitime geçme kararını verdi. Şöyle bir anımı anlatayım. Bana Talim Terbiye'den telefon ettiler; "Hocam biz sizin yazınızı okuduk, bu konuda bir tamim yayınlayacağız. Sizin yazıyı kullanabilir miyiz?" diye sordular. Ama "devletin resmi yazısına İlhan Tekeli diye bir dipnot kullanamıyoruz, dipnotsuz kullansak olur mu?" diye eklediler. "Olur, kamu malıdır kullanabilirsiniz" dedim. O yazı, bir ihtiyaca yönelikti, ezberci eğitime duyduğum tepkiyi ifade etmiştim.

Tabii o tepkinin altında modernleşmeden uzaklaşma meselesi de var. Bir kitabımın başlığını "Modernite Aşılırken Siyaset" koymuştum. Bunun nedeni Türkiye'nin tarihini yazarken modernden postmoderne geçtik mi geçmedik mi sorusu çıkıyor ortaya. Sonra fark ettim ki modern ve postmodern ayrımını böyle ayrı ayrı koymak modernitenin bir tuzağı. Modernite insanı ikili karşıtlıklar içinde düşünmeye zorluyor. Hâlbuki postmodern, modernin içinden doğacak, azar, azar doğacak. Onun için modernden postmoderne geçmek bir süreç içinde gerçekleşiyor.

Bir anlamda Türkiye'deki o ezberci ve davranışsalcı eğitimin altında yurttaşı homojen olarak şekillendirmek, ulus-devletin yurttaşını yetiştirmek meselesi var. Çünkü aksine öğrenciye düşünmeyi öğrettiğinde şartlandırmayı olanaksızlaştırıyorsun. O zaman da o adamı şekillendiremiyorsun. Bu çok önemli bir şey, burada ulus-devletin yurttaşını değil; demokrat yurttaşı yetiştiriyorsun. Günümüzde eğitim kuramları var, demokrasi kuramları var; ama bu ikisinin ilişkisi kurulmamış. Yapılanmacı eğitime geçmek bir demokratik yurttaş yetiştirerek demokrasinin iç tutarlılığının kurulması olarak da görülebilir.

Hızlı kentleşme başlayınca bu büyük patlamayı düzenleyecek bir plan tasavvur etmenin mümkün olmadığı fark edildi ve planlama düşüncesinde bir sıçrama yapıldı: Biz böyle tasarlamaya uğraşmayalım, ne olacağını tahmin etmeye çalışalım. Planlamanın bir tasarım hüneri olmadığı, çok yönlü sosyal araştırma yoluyla elde edilecek bir öngörünün mekâna yansıtılması ve uygulanması olduğu söylendi.

Eğitimle ilgili çalışmalarınız zaman içerisinde üniversiteyi de kapsamı içine aldı, üniversitenin zaman içinde geçirdiği dönüşümler üzerine çalıştınız, sadece tarihine bakmakla kalmayıp siyasetler de geliştirdiniz. YÖK için hazırladığınız bir rapor da var. Bu süreçte esas olarak ulus-devlet merkezli Von Humboldt modelinden daha küresel bir modele geçişten söz edebilir miyiz? Ve yine aynı süreçte küreselleşme bağlamında üniversitelerdeki eğitimin önündeki fırsat ve tehditleri de nasıl değerlendiriyorsunuz? Örneğin; özellikle sosyal bilimlerde sizin deyiminizle bağlam bağımlı bir bilgi üretimi bu yeni süreçte nasıl teşvik edilebilir? Evrensel bilgi yerine daha politik, toplumsal ve kültürel bağlama oturan bilgi üretimi nasıl teşvik edilebilir?

Von Humboldt Üniversitesi aslında çok önemli bir gelişmeydi. Bir çeşit sanayide zanaat üretiminden fabrika üretimine geçmek neyse akademik yaşamda da Von Humboldt Üniversitesi'ne geçmek oydu. Yani bireyin üretiminden sosyalleşmiş bir bilgi üretimine geçiliyordu. Ama burada bir problem alanı vardı. Bunlar disiplinler halinde örgütlenmiş üniversitelerdi ve bilim, bilim için yapılırdı. Problem çözmek, halkın sorununa deva olmak yüksekokulların konusuydu, üniversite dışıydı. Ama II. Dünya Savaşı'nın sonrasında bilim önderliği Almanya'dan Amerika'ya geçince "multiversite" denilen olgu ortaya çıktı. Multiversitede sorunlar ön plana geçti. Günümüze kadar gelişerek çok karmaşık bir sistem ortaya çıktı. Bunun içinde interdisiplinerlik çok önemli bir yer kazandı. Geçen gün bir yerde okudum, 1973'te Amerika'da interdisipliner programların sayısı yedi binmiş, günümüzde otuz bin olmuş. Yeni üniversitede yönetim de değişmiştir. Von Humboldt Üniversitesi'ndeki gibi meslektaşlar arası bir yönetim yoktur. Kısa süreler için seçilen rektörler tarafından yönetilmemektedir. Üniversiteler artık liderlik niteliği olan, 5-6 yıl için bir programı uygulamak için gelen rektörler tarafından yönetilmektedir.

Üniversite multiversiteyle üç işlev kazanmıştır. Bunlar; eğitim, araştırma ve topluma kamu hizmeti üretmektir. Bu üçlü hizmetin üretilmesi bir problem de ortaya çıkarttı. Bu da piyasa değerlerinin üniversite içindeki örgütlenmeye de hâkim olmasıdır. Bunun altında değişik nedenler var. En önemli neden de şu; fordist üretimden esnek üretime geçince artık o yaş grubunun %15'inin üniversitede okutulması değil de, %65'inin okutulması gerekiyor. Refah devleti de geriye çekildiği için, devletler bu işe para koyamıyorlar. O zaman da bu %65'i az kaynakla yetiştirmek gibi bir problem ortaya çıkıyor. Yüksekokullar sisteminin yaşadığı dönüşümlerin altında bu baskıyı görüyorsunuz. Bu da bir anlamda üniversitenin kendi finansmanını bulması, üniversitenin içinde araştırma getiren hocaların parlatılması, bu yıldız hocaların derslerden tamamen araştırmaya kaydırılması gibi birçok eğilimle karşılaşılıyor. Bunların hepsini bir araya koyduğunuzda da üniversite yönetimine piyasa değerlerinin hâkim olması ortaya çıkıyor. Üniversite 900 yıllık bir kurum, bugüne kadar bazı değişiklikler geçirmiş olsa da, değişmeyen bazı özellikleri vardır. Bu özellikler; uzun erimli düşünme, bu düşünmenin belirli bir stili olması; serinkanlı, toplumla ilişkilerinde belirli bir mesafe koyabilen, çok kısa vadeli ve kısa erimli kaygıları olmayan bir kurum olmasıdır. Bu nitelikleriyle bir mikrokozmostu. Bu mikrokozmos toplumun kısa erimli piyasa mantıklarına esir düşmesi halinde ortaya çıkacak sorunlardan toplumu kurtaracak uzun erimli mantıkların üretilmesini sağlıyordu. Bu mikrokozmosu tahrip etmek, bir anlamda dünyanın çok önemli bir kurumsal mirasını tahrip etmektir. Dünyanın 900 yıllık, uzun erimli dümenini tutan bir kurumu mahvedilmektedir, bu tabii önemli bir şeydir.

Modernite konusuna tekrar dönecek olursak... Sizin köktenci modernite adını verdiğiniz ve Cumhuriyet projesi üzerine yaptığınız tarih çalışmalarından biraz bahsedelim. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin çalışmalarınız 1970'lerin sonundan itibaren başlıyor. Özellikle Milli Mücadele'deki sivil direniş tarihine önem vererek birçok makale yazıyorsunuz.

Neden özellikle buraya yoğunlaştığınızı da ayrıca merak ettim. Ve 1989'da benim hem içeriğiyle, hem de metodolojisiyle çok önemsediğim "Ege'de Sivil Direniş" kitabını yayınlıyorsunuz. Bütün bu çalışmalarınıza kuş bakışı baktığımızda; İttihad ve Terakki dönemi, Milli Mücadele'de sivil direniş ve Cumhuriyet döneminde izlenen politikalar; sınıfsal politikalar, toplumsal politikalar arasındaki devamlılıklar ve kopuşlara ilişkin neler söylemek istersiniz?

Önce anlatayım, niye Selim'le ben bu işe bulaştık? Tarihle uğraşan herkesin başına gelir, bazı şeyler biraz tesadüftür. Sivil direniş konusuna odaklanmamız şöyle gelişti; Ahmet Tahtakılıç'ın babasının yönettiği Alaşehir Heyeti Merkeziyesi'nin defteri Ahmet Tahtakılıçta'ymış ve uzun süre saklamış. Necdet Uğur'la konuşmuşlar ve Necdet Uğur, "Normalin dışında bir tarih yazılsın istiyorsan şöyle gençler var onlarla bir görüş." demiş. Bir gün Ahmet Bey bana, "Necdet Bey isminizi verdi, böyle bir şey var ilgilenir misiniz?" diye telefon etti. Ben de tabii yazarız dedim. Sivil Direniş'i yazmaya başlayınca belgeleri topladık, Nazilli, Balıkesir kongrelerinin belgeleri bir araya gelince bir çerçeve oluştu.

89'dan önce de bununla ilgili yazılarınız var.

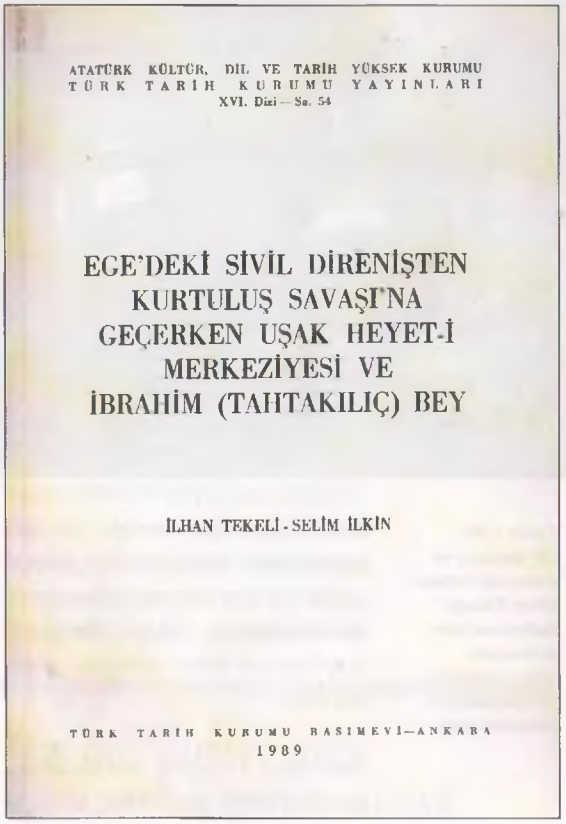
Evet, var ama ondan sonra derinlik kazandı. Diğer yazılardan iki önemli teorik farklılık var. Bunlardan biri şöyle: Cumhuriyet ulus - devleti inşa etti diyoruz, peki bu ulus değilse nasıl bir ulusal kurtuluş savaşı verdi? Bu çok önemli bir soru, Ege direnişi bir ulusal kurtuluş savaşı mıydı? Kısaca bir açıklama yapayım, Ege'deki direniş bölgesel bir direnişti. Her canlı, bölgesine biri girerse savunur. Ege'deki direniş daha çok bu nitelikteydi. Bunu nereden biliyoruz? İzmir'e, Yunanlar çıktığında ilerlemeleri İngilizlerce Milne Hattı'nda durdurulmuştu. Ege'deki direniş cepheleri de bu hatta göre teşekkül etmişti. O zaman Alaşehir'deki cephenin önderi İbrahim Tahtakılıç'tı. Ama Türkiye Sevr'i kabul etmeyince İngilizler Milne Hattı'nın aşılmasına izin verince saldırı başlıyor. O cephe çöküyor, dağılmayan güçler Afyon'a çekildiklerinde artık önder İbrahim Tahtakılıç değildir. Afyon'daki bir başka yerel kişi başa geçmektedir. İbrahim Tahtakılıç kaymakamlığa tayin edilmiştir.

İkinci işaret Sivas Kongresi sonrasında yaşananlarda ortaya çıkıyor. Sivas Kongresi'ne 28-29 kişilik küçük bir grup katılıyor. Hâlbuki Alaşehir'deki kongreye çok sayıda insan katılıyor. Cephede 15.000 civarında savaşçı var, vergi topluyorlar. Yani güç dengesine bakarsan Anadolu'daki hareketin önderi gibi görünüyorlar. Oysa Kurtuluş Savaşı tarihi nasıl yazılıyor? Samsun'a çıkıştan başlayarak Mustafa Kemal'in güzergâhı üzerinden yazılıyor. Hâlbuki bizim yazdığımız tarih Ege'deki direnişin güzergâhı üzerinden yazılıyor.

Yine bir mekân problemiyle karşı karşıyayız.

Sivas sonrasında kritik bir dönüşüm oluşuyor. Mustafa Kemal zayıf olmasına rağmen Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul'la telgraf haberleşmesini kesiyor. O sırada Ege'deki direnişçileri İstanbul hükümeti müzakereye çağırıyor. Çağırınca onlar da gidiyorlar. Gidince de liderliği kaybediyorlar. Çünkü ulusal kurtuluş perspektifleri yok. Oysa ötekinin ulusal kurtuluş perspektifi o kadar güçlü ki Alaşehir Kongresi'nin etki alanı genişleyip, vergi toplama alanını İç Anadolu'ya yaymaya başlayınca Mustafa Kemal de hemen Ali Fuat Cebesoy'a git Afyon'u örgütle ve şuraya bağla diyor.

İsterseniz şimdi de başka bir ilgi alanınıza geçelim. Siz Türkiye modernitesinin Avrupa ile olan macerasına da özel olarak eğildiniz. 90'ların başında tarih çalışmalarınıza yeni bir boyut katıyorsunuz ve Türkiye'nin Avrupa'yla olan ilişkisinin tarihsel seyrini incelemeye başlıyorsunuz. 2000 yılında yine kadim dostunuz Selim İlkin'le birlikte 3. cildini tamamladığınız bir çalışma var. Son olarak da 2003'te "Avrupa Birliği - Türkiye ve Yerellik" adıyla bir kitap daha yayınlıyorsunuz. Bütün bunlarda, bu ilişkiyi küreselleşme ve ulus-devlet gerilimi içinden okuyorsunuz. Türkiye'nin AB ile kurduğu ilişkiyi modernleşme bağlamında nereye oturtuyorsunuz ve geldiğimiz nokta itibariyle görünen nedir?

Ben Avrupa projesini ulus-devletin aşılmasında çok önemli bir proje olarak görüyorum. Onun için Avrupa Birliği'nin tarihini bilmek bir anlamda dünyanın geleceğini düşünebilmek için de çok önemli. Yazdığımız kitaplarla bu öyküyü yakından tanıdık, bu benim için çok öğretici oldu. Bir oyun nasıl kurulur? Başlangıçta siyasal birlik projesi var, o kaybediyor. Ama bundan vazgeçmiyorlar, daha yumuşak bir ekonomik birlik projesi kuruyorlar ve bunun adım adım Maastricht'te bir siyasal proje haline gelmesini sağlıyorlar. Ama orada tıkanıyor. Anayasa krizi çıktı vs. birçok problem yaşandı, hâlâ da yaşanıyor yani hızını kaybetti. Ben

Tarih Vakfı ilk başkanı ve kurucularından İlhan Tekeli Darphane'nin avlusunda diğer yönetici ve çalışanlarla beraber 2001.

Türkiye'nin bugün Avrupa ile ilişki kurmasından yanayım; ama bu aşamada Türkiye'nin neden projenin durdurulduğuna ilişkin Avrupa'yı sorgulamaya hakkı olduğunu düşünüyorum.

Demokrasi kuramını mekânsal boyut üzerinden düşünerek bir yere geldim. *Multi-level governance* denen çok kademeli yönetişimi kuramadılar. Avrupa'nın tıkanıklığını da o açıklıyor... Şöyle ki, bir yerel vardır, onun üstünde bölgesel, onun da üstünde uluslar vardır, onun üstünde de Avrupa Birliği gibi bölgesel birlikler bulunmaktadır, en üstte de küresel düzey vardır. Bir insan, bütün bu kademelerin üyesidir. Ben, hem İzmirli'yimdir, hem Egeli'yimdir, hem Türkiyeli'yimdir, hem Avrupalı'yımdır, hem de dünya vatandaşıyımdır. Böyle düşünmek, demokrasi kuramımıza mekânsal bir içerik kazandırmaktadır. Bu çok kademeli yönetişim sistemi kurulmamıştır. Niye kurulmamıştır? Ulus-devletler hem kendilerinden alttaki kademelerin yetkilerini üstünde toplamaktadır; hem de üstündeki kademelerin oluşmasına olanak vermemektedir. Avrupa anayasasında yaşanan kriz bu nedenledir. Ayrıca küresel düzeydeki yönetişim noktasını da adı ABD olan bir ulus-devlet işgal etmiştir.

Şimdi isterseniz bu tematik bölümden sonra biraz metodoloji meselesine gelelim. Sizin en başından beri yöntem meselesine özel bir ilginiz var. Mesela "Tarih Metodolojisi Üzerine" adlı makalenizin üzerinden 30 yılı aşkın bir zaman geçmiş. O günden bu yana yöntem sorunlarına olan ilginizi kesmediniz. Siz esas olarak mekân bilgisi üreten bir disiplinden geldiniz, şimdi ise zaman bilgisi üreten bir disiplin içinden üretiyorsunuz. Bir yandan tarih metinleri üretirken bir yandan da yöntem bilimlerine bu kadar ilgili olan bir sosyal bilimci, Türkiye'de görmeye alışkın olduğumuz bir profil değil. Yöntem sizin için niye bu kadar önemli? Yönteme dair düşünmeden de tarih metinleri üretilemez mi?

Biliyorsun bu bir bilim felsefesi problemidir. İşte elime bir belge geçti, şunu da merak ediyorum diye yazıyorsan, o da eğlendiricidir. Ama insanın içinde bu yaptığım şey nedir diye bir kaygı kalır. Burada benim şansım, Nusret Hızır'ın gayri resmi öğrencisi olmak ve onun öğretisini içselleştirmemdir. Ayrıca Türkiye'de sosyal bilimlerin genellikle dışlanmış bir pozisyonu var. Bilim denildiğinde model alınan doğa bilimleridir. Bu durumda savunma problemiyle karşı karşıya kalıyorsunuz. Sosyal bilim de yararlıdır, politik sorunlar ancak bu yolla çözülür gibi savunuyorsanız zayıf kalırsınız. Konumunuzu epistemolojik olarak savunabilmeniz gerekiyor. Ben bu nedenle doktora derslerimde temsil problemi üzerinde duruyorum. Gerçekliği nasıl temsil ettiğinize göre farklı bilimsel sonuçlar elde edersiniz. Bizde sosyal bilimciler genellikle bu temsil sorunu üzerinde çok bilinçli değillerdir. Bunun bilincine vardığınız zaman, zaten ontolojik kabuller falan yapmadan adım atamaz hale gelirsiniz. Bu farkındalık sizi zenginleştirir, sorgulama alanınızı çok genişletir.

Bu farkındalık plancı için önemlidir. Plancı sosyal bilimci olmak, yalnız-

ca sosyal bilimci olmaktan farklıdır. Biz bu ikilemi rahmetli Mübeccel Hanım'la yaşardık. Mübeccel Hanım bir şeyi açıklar; ama onu açıkladığı zaman her şey o kadar birbirine uygundur ki, plancının uygulayacağı hiçbir şey kalmaz. Oysa plancıya soruyorlar; "Tamam bunu açıkladın. Peki, şimdi ne yapalım?". "Ne yapalım?" sorusuna cevap verebilmek için farklı bir temsil, farklı bağımsız değişkenler elde edip o değişkenlerle bir çözüm üretmeniz gerekir. İşte bu zorluklarla karşılaştığınızda epistemolojik meselelerden haberli olmanız gerekir.

Sizin büyük anlatılara, büyük teorilere itibar etmediğinizi biliyorum. Öte yandan her türlü teori ve modelden uzak duran ya da durduğunu zanneden klasik tarihçilerden de çok farklı bir yerdesiniz. Elbette siz daha çok orta düzeyde genellemelerle ilgileniyorsunuz. Biraz da isterseniz tarihçilik ve teorinin istihdamı üzerine bu bağlamda konuşalım mı? Orta düzey genellemelerden kasıt nedir?

Belirli bir tür açıklama yapacaksınız; bir anlatı var, olaylar var. Aslında anlatının anlam kazanabilmesi için bazı ilişkilerin kurulması gerekiyor, o ilişkiler de bir teori gerektiriyor. Siz bu teoriyi çok büyük bir meta teori olarak kurarsanız, şöyle bir tehlike ortaya çıkıyor; sizin her yaptığınız çalışma o büyük teoriyi ispat etmek için özel bir örneğe indirgeniyor. Bu da yaptığınız bütün işi anlamsızlaştırıyor. O zaman bu anlatının açıklama içerecek şekilde kurulabilmesi için orta boy teori gerekiyor.

Son zamanlarda ben başka bir konu üzerinde duruyorum. Ben, kurulan tarih anlatılarının aşırı deterministik olduğunu düşünüyorum. Bu, tarih yazıcılığının içsel bir hatası. Biz, tarihi, olaylar olduktan sonra yazdığımız için; bu olayları "şunlar açıklıyor" diye yazdığımız zaman anlatı determinist oluyor. Hâlbuki tarihin varlığı, determinist olmamasından olumsal olmasından doğuyor. Ama tarih yazıcılığı olumsal bir olayın yazılma biçimini bilmiyor, ben de dâhil. Bu çok önemli bir fark, vaktim olsa bu konu üzerine çalışacağım.

Disiplinlerarası bir alanda üretim yaptınız; bunun tarihçiliğiniz üzerine etkisine değinmek ister misiniz?

Ben 55 yıldır disiplinlerarası bir alan olarak bilinen, şehir plancılığı alanının içerisindeyim. Mevcut disiplinlerarası alanların birçoğu, çok genç. Şehircilik, en eski disiplinlerarası alanlardan biri. Bir alan hep interdisipliner kalabilir mi? İnterdisipliner alanlar başka disiplinlerin kuramlarını tüketiyorlar; ama kendileri bilim üretmemiş oluyorlar. Hâlbuki 55 yıllık bir disiplinin kendi teorisi olması lazım; ama bu kurulmuyor. İnterdisiplinerlik sorunlara çözüm aramaktan doğuyor. Değişik bilim alanlarından uzmanları bir araya getirelim çözsün deniliyor. Oysa değişik sosyal bilimlerin kendi temellerine koydukları insan modelleri değişik ontolojik kabullerden yola çıkıyor. Bunların bulguları bir sentez halinde bir araya getirilemiyor, bir eklektisizm ortaya çıkıyor. Kanımca Şehir Planlama gibi uzun tarihsel geçmişi olan ve gelecekte de var olacağı anlaşılan bir alan kendi ontolojik kabullerini kurarak onun üzerinde disiplin oluşturmaya çalışmalıdır.

Şunu biliyoruz, siz elinizden geldiğince bütün konferans, konuşma, söyleşi taleplerini karşılamaya çalışıyorsunuz. Yazı kadar söze de önem veriyorsunuz. Bu tip tartışma alanlarında oluşan kamusal alanı, bu karşılıklı fikir alışverişini önemsediğinizi düşünüyorum. Acaba bu önemseyiş, kendinize özgü bir düşünme tarzınızla ilgili olabilir mi?

İki şey söylenebilir. Birincisi genel olarak benim sosyal sorumluluğa duyarlılığım var. Bir yerlere çağrılıyorsam gidip onu bir sosyal sorumluluk olarak yerine getirmek istiyorum. Bu etik bir duruş. Ama bunun tabii yararı da olduğunu düşünüyorum. Çünkü ben genellikle konuşmalarımı spontane olarak yapıyorum. Tamam, bazı notlar oluyor; ama okumuyor, yeniden kurarak anlatıyorum. Onun, bana çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Anlatma, aydınlanma getiriyor aslında. İkinci olarak, toplum ne istiyor onu görüyorsun. O da yaptığın işe pratiklik, anlamlılık kazandırıyor.

İsterseniz son olarak; kamusal bir figür olarak İlhan Tekeli'den bahsedelim ve söyleşimizi bitirelim. Siz, birçok akademisyenin aksine Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sorunlarına müdahale etmekten hiç çekinmediniz.

Ben, hem İzmirli'yimdir, hem Egeli'yimdir, hem Türkiyeli'yimdir, hem Avrupalı'yımdır, hem de dünya vatandaşıyımdır. Böyle düşünmek, demokrasi kuramımıza mekânsal bir içerik kazandırmaktadır. Bu çok kademeli yönetişim sistemi kurulmamıştır. Niye kurulmamıştır? Ulus-devletler hem kendilerinden alttaki kademelerin yetkilerini üstünde toplamaktadır; hem de üstündeki kademelerin oluşmasına olanak vermemektedir.

Türkiye'de sizin düzeyinizdeki bir akademisyenden beklenmeyecek şekilde de siyasal faaliyetleriniz var. Üstelik bedellerini de ödeyerek... 12 Mart'ta görevinize son veriliyor, 12 Eylül'de Aydınlar Dilekçesi'ni ele alan kadronun içerisindesiniz.

12 Mart 1971'de değil, 75'te atıldık; bizi atanlar 12 Mart'ta gelenlerdi.

Aydınlar Dilekçesi'ni ele alan kadronun içerisindesiniz ve davanın da üçüncü sanığısınız, daha sonra siyasal alana müdahalelerinizi yaparken bunu sadece birey olarak değil; örgütlü yapılarla yan yana gelmekten de çekinmeden yapıyorsunuz. 1960'larda TİP, 1970'lerde CHP, 1980'lerde SODEP, 90'larda "yeni bir sol siyaset için fikir üretimi", bütün bunlarda benim görebildiğim önemli bir ortak nokta var. Hepsinde siyasette yenilenmeye yönelik bir İlhan Tekeli vurgusu var. Sanki bütün bu yapılarda ve dönemlerde içinize sinmeyeni düzeltme kaygısı içindesiniz, yanılıyor muyum?

Eğer plancı olarak sosyal araştırma alanına giriyorsanız, eylem diye bir kaygınız var. O da sizi siyasetle her an burun buruna getiriyor. Plancı öyle bir insan aslında; yani var olandan farklı bir şeyi önerecek. Bunu kâğıt üzerinde yazıyorsun; ama bu kendi başına yetmiyor hayata da geçirmek için siyasetle ilişki kurmak gerekiyor. Benim siyasetle kurduğum ilişki; kendisini ona hapsetmeyen ve siyasetten de bir şey beklemeyen; esas beklentisi akademik alanda kalan; ama siyasetin belirli bir yönde gelişmesi için uğraş vermeyi de bir görev sayan yahut plancı olma ahlakının da bir parçası olarak gören bir yaklaşım. Plancı olma ve toplumu tanıma iddian varsa ben siyasete bulaşmam dersen... Bu tutarsızlıktır.

Siyasetle ilgili bir soru daha sorayım, 1980'lere ilişkin bir parantez açabilir miyiz? Sanki bu dönemde en temel vurgunuz demokrasi üzerinde yoğunlaşıyor. Örneğin, 1982-83'te öncülüğünü yaptığınız bir Demokratlar Birliği Hareketi var. Esas olarak soldan çok, demokrasi vurgusunu ön plana çıkartan bir hareket gibi göründü bana. Türkiye'de tarihsel olarak mevcut sol siyasetin bu demokratikleşme ve vesayet sorunlarına ilişkin bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz? Türkiye'de sol bunu yeteri kadar ciddiye aldı mı?

Aslında demokrasi problemine benim bulaşmam, 1975'lerde oldu. Biz üniversiteden atıldığımız sırada, belediyelere danışmanlık yapmaya başladık. O zaman da belediyeler sosyal demokratların elindeydi. Sosyal demokrat bir belediyecilik aranıyordu. İlk defa merkezi iktidarla yerel iktidar ayrı ellere düşmüştü ve yerel yönetimin bir demokrasi problemi olduğu açıklık kazanmıştı.

Biz de bu yerellik ve demokrasi üstünden bir hareket başlattık. Benim ulusal düzeydeki siyaset için yaptığım son çalışmalarım içinde de yerellik vurgusu çok yüksektir. Biz yerelde var oluyoruz. Yereli bilmek, ulusalı bilmek gibi değil. Somutta bilmek, yaşayarak bilmek çok farklı bir şey. Yereli farklı olarak algılamaya başladığınız zaman bunun demokrasiyle ilişkisi ve vesayet karşıtı tutumlar onun içinden gelişiyor. Şöyle bir yön de var; benim ailem; annem

Aziz Nesin'in başını çektiği ve aralarında İlhan Tekeli'nin de olduğu "Aydınlar Dilekçesi"ni imzalayanların 59'u hakkında açılan dava beraatla sonuçlanmıştı. Sol başta Aziz Nesin; önde soldan üçüncü İlhan Tekeli'nin de avukatı olan Ahmet Tahtakılıç

Cumhuriyet'in 75. Yılı Cilt 3, 1998 YKY.

babam CHP'li. CHP kökeninden geliyoruz. 1950-60 dönemi için son yıllardaki çalışmalarımda ben hiçbir zaman demokrasi terimini kullanmadım. "Çok partili rejim" dedim. Çünkü demokrasi olabilmesi için fikir özgürlüğünün olması gerekir. 50-60 arası fikir özgürlüğü açısından en karanlık dönemlerden biriydi.

1960 sonrasının tarihinin yazımında genellikle "61 anayasası sola açılmayı getirdi" denilir. Ben onun için de "Solun sızmasına müsaade edildi" ifadesini kullanıyorum. Çünkü 61 anayasası refah devleti kavramını, onun içinde sosyal devlet kavramını getirdi. Sol çevreler bu kavram içinde görülebilecek programlar yazarak var olmaya çalıştılar. Mesela TİP'in programına bakarsanız, altı oku yeniden yorumlayarak bir parti kurulduğunu görürsünüz. Yani sola meşruiyet getirmedi, getirdiği başka şeylerin içinden sol sızdı ve bu çok farklı bir olay. Bu şekilde; 50 döneminden gelmiş, 60'ın sızması içinde yer almış biri olarak ben 70'lerde demokrasi konusunda epey bilinçlenmiş oldum.

Öte yandan entelektüel faaliyetleriniz hayatın siyasetten ibaret olmadığını gösteriyor. Siyasal olanla, toplumsal olanı birbirinden yalıtmamak; ama birini de diğerinin alt kümesi kılmamak gibi bir meseleniz olduğunu anlıyorum. Bunu Türkiye'nin hemen hemen bütün sivil toplum inisiyatiflerinde belirleyici bir rol oynamanıza bakarak çıkartıyorum. Siz Türkiye'de sivil toplum hareketine sadece pratiğiyle değil teorik müdahaleleriyle de damga vurmuş bir akademisyensiniz. Bu iki alan, siyasal olanla toplumsal olan, sivil olan arasındaki ilişkiyi nasıl kurguluyorsunuz?

Aslında ben sivil toplum hareketine teoriden girmedim, yine bazı tesadüflerin de katkısıyla girdim; Orhan Silier Tarih Vakfı'nı örgütlemeye çalışırken ben de o grubun içinde yer aldım. Aslında Tarih Vakfı'nın başkanı Tarık Zafer Hoca olacaktı, gayet de yakışan bir şekilde; fakat vakıf kurulamadan öldü. Sen yap dediler, bu şekilde 10-15 sene vakıf pratiği içinde bulundum. Tarih Vakfı'nın da içinde olduğu değişik sivil toplum gruplarının bahçemizi düzenleyelim şeklinde görüşmeleri oldu. Tarih Vakfı, o buluşmaları kitaplaştırarak yayınladı. O toplantılardaki konuşmalarımı genellikle Tarih Vakfı'nda elde ettiğim pratiğin kuramsallaştırması kaygısıyla yaptım. Yani şu değil, Avrupa'da ne oluyor? Amerika'da ne oluyor? Şimdi şöyle bir şeyin farkına vardım. Bizim formülasyonumuz özgün. Mesela Amerika'da NGO'lar kamu hizmeti üretmekte, kamu ve özel sektör dışındaki bir alternatif olarak görülmektedir. Bu ele alışta hiçbir demokrasi vurgusu yok. Bizim burada gelişen STK kuramında, bireylerin küçük gruplar halinde bir araya gelerek, kamusal bir özne oluşturarak, toplum için değişik kamu mal ve hizmeti üretmesinin hayatlarında doyum sağlayacak bir faaliyet olarak ele alınıyor. Bu bence Türkiye'nin bir katkısıdır. Avrupa'da söz konusu olan çoğulcu demokrasinin demokratik kitle örgütleri kastedilmektedir.

Son olarak Tarih Vakfı'yla bitirelim. Sizin de söylediğiniz gibi STK deyince Tarih Vakfı'nın sizin için ayrı bir önemi olduğunu biliyoruz. Tarih Vakfı'nın bugüne kadar başardıkları ve gelecekteki konumuna ilişkin değerlendirmelerinizi alabilir miyiz? İsterseniz bunu şöyle bir soruyla da yanıtlayabilirsiniz. Ben dünyada hiçbir halkın, Türkiye halkı kadar tarihe meraklı olduğunu düşünmüyorum. Bu toplumda neredeyse bütün sorunların çözümü tarihten bekleniyor. İlginin düzeyi açısından böyle de patolojik bir durum var. Böyle bir bağlamda üretilen tarihsel bilginin, kamusal alanda, hayatımızdaki yerine ilişkin neler söyleyebiliriz? Bu bilginin milliyetçilikten arındırılması vs. böylesi bir aşırı bilginin olduğu bir toplumda Tarih Vakfı'nın konumu nedir?

İlginin ilginç bir ikilemi var. Bir taraftan o senin sözünü ettiğin, ulus-devletin gerektirdiği ezelden ebede kadar uzanan bir kof övünmeyle doldurulmuş bir tarih anlayışı var. Ama toplumun içinde gizil olan başka bir tarih anlayışı da bulunuyor. Toplum tarihi, büyük bir yargıç olarak görüyor. Her haksızlığı tarihe havale ediyor, bu da çok ilginç; ama tabii bu mümkün değil. Ne bilgin ne belgen yeter. Tarihe tanrısal bir işlev yükleniyor. Tarih, bir yargılama yeri değil; bu çok yanlış. Ama aynı bu, halkın kendi içinde haksızlıklara karşı ürettiği psikolojik bir savunma mekanizmasıdır. Bizim tarihi, yalnızca şovenizmden değil bundan da kurtarmamız gerekiyor.

Bence Tarih Vakfı ortaya çıktığı zamandan beri epeyce işlev gördü. Tabii daha çok işlev görebilirdi; ama ilk yıllardaki hızlı gelişmesinin yarattığı Türkiye'ye özgü o kıskançlık ortamları içinde engellendi. Yine de ayakta duruyor ve bence iyi bir işlevi var. Ne yaptı Tarih Vakfı? Bir kere, tarihi tarih yazıcılığı alanına hapsolmaktan kurtardı. Tarihçiler sergiler, kurum tarihleri, müzeler, belgesellerle uğraşır hale geldiler. Yani tarihçilerin profesyonellik mekânını genişletti. Tarihin farklı bir kullanılış biçimi için Tarih Vakfı yolları döşedi gibime geliyor. Bir ikinci katkısı da, bu şovenist tarihçilik alanının dışında yayınlarıyla, topladığı kongrelerle, getirdiği yeni bakış açılarıyla prestijli bir alanın inşasında oldu. Bir çeşit şovenist tarihçilikten barışçı, insanlığa, insana saygılı tarihçiliğe geçişi ortaya koydu. Bir başka katkısı da metot alanında alternatif metot ve yeni metotlar üretilmesindeki öncülüğüdür. Son 10-15 yıldır Türkiye'de tarih yazıcılığı konusunda yazılanlarla daha öncesinde yazılanlar çok farklıdır. Türkçede çıkanlar benim kütüphanemde koca bir raf oluşturuyor. Bence bunda da Tarih Vakfı'nın öncülüğünün payı var. Tam yapamasa da tarih öğretmenlerinin örgütlenmesinde de bir katkısı oldu. Belki tam sonuçları alınamadı; ama ders kitaplarının yazımı, tarih kitaplarının eleştirisi gibi konuları gündeme getirmesi de oldukça önemlidir. Diğer önemli katkısı da, demokratik sivil toplum kuruluşu olmanın bilincinin oluşmasına ve bu bilincin yayılması çalışmalarında aktif olarak yer almasıdır.

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI:

EICHMANN KUDÜS'TE

FATMAGÜL BERKTAY

II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin Doğu'daki temerküz kamplarına sevkini sağlayan çok karmaşık demiryolu ulaşımını örgütleyen Nazi savaş suçlusu Adolf Eichmann Yahudi gizli servisince Buenos Aires'te yakalandıktan sonra 1961'de Kudüs'te yargılanmaya başladı. Hiçbir zaman çok yüksek rütbeli olmamakla birlikte, Himmler'e bağlı Reich güvenlik biriminin merkezinde görevli bir Gestapo yetkilisi olan Eichmann savaştan önce Yahudilerin kitle halinde tehcirini örgütleyen kişiydi ve savaş başladıktan sonra bu "tehcir"in nihayet bulduğu yer, ölüm kamplarıydı. Kudüs'teki mahkeme Eichmann'ı Yahudi halkına karşı işlediği suçlar, insanlığa karşı işlediği suçlar ve savaş suçlarından yargılamaya başladı.

"En dipte, sıradan sıradan değildir; sıradışıdır."

Martin Heidegger

20. yüzyılın en önemli siyasal düşünürlerinden olan ve özellikle kamusal alanın yitirilişinin ve totalitarizm deneyiminin dehşet verici sonuçlarını 1958'de yayınlanan *Totalitarizmin Kökenleri* adlı kitapta ortaya koyan Hannah Arendt, *The New Yorker* adına bu duruşmaları izledi ve gözlemlerini yazdı. Daha önceki Nürnberg mahkemesini izlememiş olan Arendt, Kudüs'teki yargılamayı izlemenin Nazizm konusunda onca şey yazmış bir kişi olarak kendisi için hem bir fırsat, hem de yükümlülük olduğu kanısındaydı. Ancak, Kudüs'e gidip izlenimlerini yazmanın kendisine ne çok düşman kazandıracağını ve hayatının en derin çatışmasına neden olacağını başlangıçta her halde bilmiyordu. Nitekim yazdığı beş rapor ve daha sonra bunların *Eichmann Kudüs'te – Kötülüğün Sıradanlığına İlişkin Bir Rapor* (*A Report on the Banality of Evil – EICHMANN IN JERUSALEM*) başlığıyla yayınlanması özellikle Yahudiler arasında büyük bir öfkeye yol açtı, hâlâ da açmaya devam ediyor. Arendt, "ırkına ihanet eden bir dönek" olarak nitelendirildi, en yakın bazı arkadaşları tarafından aforoz edildi. İlginçtir ki, ne zaman İsrail Devleti'nin "mağduriyet" politikası üzerinden yaptığı zulümler öne çıksa, Hannah Arendt'i

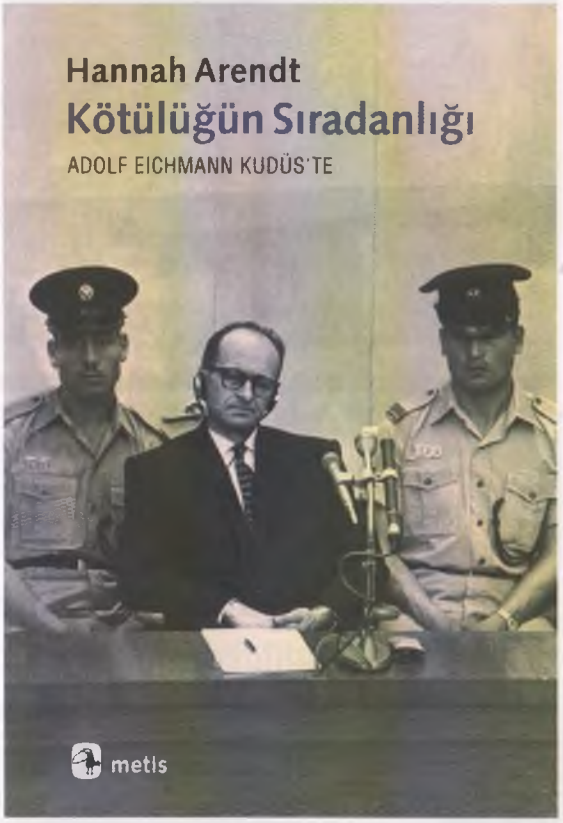
Hannah Arendt.

bu açıdan eleştirmek de yeniden gündeme geliyor. Örneğin İsrail'i kınayan Goldstone BM raporunun yayınlanması, hemen Arendt anıştırmalarının yapılmasına neden oldu. Bu olgu başlı başına ilginç ve sadece mağduriyet üzerinden yapılan politikaların yüzeyselliğine işaret etmekle kalmıyor, mağdurun kendisinin zalime dönüşme potansiyelini de örnekliyor. Böylesi durumlarda Arendt'in olgusal gerçekliğe yaklaşımı gerçekten de "put kırıcı" bir nitelik taşıyor. Adorno'nun entelektüelin bağımsız düşünme yetisi konusunda söylediği, "herkesin aşındırdığı yolun ötesine yönelen bir bakış, henüz genel kalıbın kucaklamadığı taze kavramların peşine düşen bir arayış, düşünce için son umuttur" sözünü örnekleyen Arendt'in, "her cenah"tan düşmanlar edinmesi şaşırtıcı değil. Çünkü düşünme yoksunluğunu niteleyen "sıradan kötülük", "her cenah"ta fazlasıyla mevcut.

Farklı okumalara açık olmakla birlikte Arendt'in totaliter deneyime ve politikaya bakışının "uygulamalı" yansımalarını içeren *Kötülüğün Sıradanlığı- Adolf Eichmann Kudüs'te* (çev. Özge Çelik), hem teorik hem de metodolojik içeriğiyle siyaset bilimi derslerinde mutlaka okutulması gereken bir kitap ve düşünme yoksunu bir zihniyet iklimine taze bir soluk getiriyor. Türkçeye nihayet, üstelik Arendt çevirilerinde pek rastlanmayan anlaşılır bir dille çevrilmiş olması elbette çok sevindirici ve Metis Yayınları'nı kutlamak boynumuzun borcu. Ancak bunun, kitabın Amerika'da yayınlanışından neredeyse yarım asır sonra gerçekleşmiş olması üzerinde de düşünmemiz gerekir.

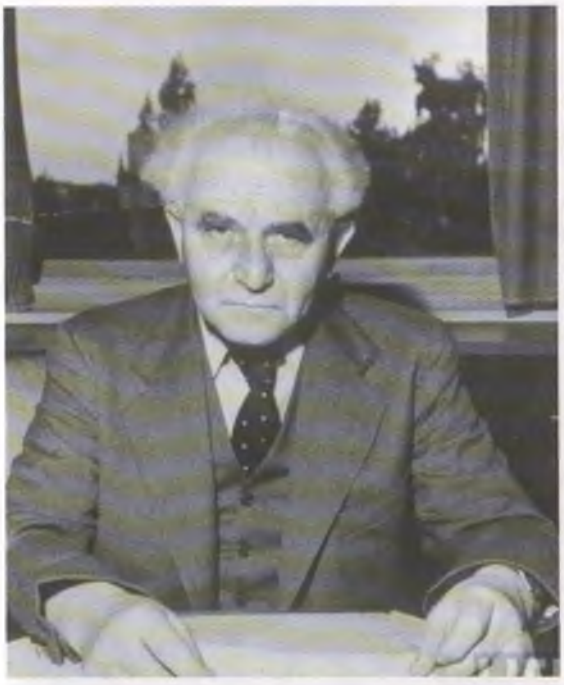
Arendt daha başından, İsrail Başbakanı David Ben- Gurion'un Eichmann davasıyla ilgili tutumuna ve niyetlerine karşıydı. Ona göre, mahkeme başlamadan önce başbakanın ve savcı Gideon Hausner'in yaptıkları açıklamalardan, davanın dünyaya Yahudilerin çekmiş oldukları acıları ve İsrail Devleti'nin bunların bir daha yaşanmamasını sağlamak için ne denli kararlı olduğunu göstermek için açıldığı anlaşılmaktaydı. Arendt, önceki yazılarında eleştirmiş olduğu bu mağduriyet ve kendine acıma ile saldırganlık karışımı tondan, hele daha baştan karar verilmesinden hiç hoşlanmamıştı. Ama dava sürecinde, kendilerini Eichmann'ın gerçekte yaptıklarıyla sınırlandıran yargıçlara duyduğu saygı giderek artacaktı. Davaya ilişkin kendi görüşlerini aktardığında Eichmann'ın sayısız Yahudi'yi ölüme gönderme sorumluluğunu inkâr etmediği gibi, bu suçlardan dolayı idam edilmesi gerektiğinden de şüphe duymadı; ancak ölüm hükmüne ve davanın meşruiyetine ilişkin görüşleri, mahkemede ifade edilenlerden çok daha karmaşıktı. Kitabın en çarpıcı yönü, insan olarak Eichmann'a ilişkin çizdiği portreydi. Basın ve savcılık makamı "hastalıklı bir Yahudi düşmanı", "kana susamış sadist bir canavar" resmi çizerken, Arendt'in gördüğü başka bir şeydi. Ve aslında onun gördüğü bu başka şey, çok daha dehşet vericiydi. Karşımızda duran ayrıksı bir canavar, sadist bir sapık filan değil, olanca banalliği içinde düşünme yoksunu ve zayıf ruhlu bir soytarıydı!

Adolf Eichmann deli değildi, binlerce Yahudi'yi ölüme göndermiş olduğunun pekâla farkındaydı. Ama o doğru için ezberlediği basmakalıp klişeleri tekrarlıyordu. Bu klişeler, ona Nazi liderlerince sunulmuştu ve o da bunları sorgusuz sualsiz, minnetle kabul etmişti. Arada bir vicdanı kıpırdanır gibi olduğunda bunu, Hitler'e duyduğu bağlılığın sürebilmesi için yapmak zorunda kaldığı bir fedakârlık olarak görmeyi öğrenmişti. Yahudilere düş-

Arendt "düşünmenin kayıtsız şartsız taraf tutmak değil, en başta kendi 'tarafı'nı, ait olduğu kimliği ve eylemlerini eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmak olduğu" kanısındadır. Düşünen insan, hakikati söylemek zorundadır ama unutmamak gerekir ki, başkası hakkındaki hakikati anlatmak görece kolayken, kişinin kendisi hakkındaki hakikati anlatması daha zordur ve dolayısıyla daha değerlidir.

ile yanlış arasında ayrım yapabilme yetisini tümüyle yitirmiş ve hâlâ Hitler'e ve diğer Nazi kodamanlarına gösterdiği sadakatle gurur duyan sıradan bir insandı. Hitler'in emirlerini hâlâ tartışmasız kanun kabul ediyor ve "işini" (tehcir) yapmasını güçleştirmiş olan meslektaşlarına kızmaya devam ediyor, yaptıklarını hafifletmek man olmadığını, hatta tanıdığı bazılarını sevdiğini bile söylüyordu, ama ölüme yollama "işi"nin aynı Yahudileri kapsamış olmasının onun için bir anlamı yoktu -o sadece kendisine verilen işi en iyi şekilde yapmaya çalışmıştı, gerisi onu değil, üstlerini ilgilendirirdi. İdam edilmeden önce bile, hâlâ, öğrendiği klişeleri aymaz-

İlk İsrail Başbakanı Ben Gurion David Grün (1886, Polonya - 1973, Tel Aviv).

sayısız düşman kazandırdı. Onlara göre Yahudilerin çektiklerinin önemini küçültmeye çalışıyordu. Oysa Arendt'in neredeyse bütün yaşamı ve yapıtı, insan havsalasının almakta zorlandığı totaliter kötülüğün ve Nazizm dehşetinin anlaşılması ve bir daha tekrarlanmaması çabası üzerine kuruludur. Arendt, "Nazi canavarlığı" konusunda belâgatli sözler söylemeyi değil, ona ilişkin tarihsel hakikatle yüzleşmeyi seçer ve hem Yahudi halkının hem de dünyanın geri kalanının bu hakikati olanca çıplaklığıyla kavramasını ister. Hannah Arendt için düşünmek ve anlamak, insan olmanın vazgeçilmez koşullarından biri olduğu kadar donmuş, kalıplaşmış görüşlerden ve ezberlenmiş bilgilerden kurtulmanın, totaliter ideolojik endoktrinasyonun tehlikelerinden korunmanın yoludur. İnsan her şeyi, hatta "havsalaya sığmayan" totaliter dehşeti bile anlayıp analiz edebilir; bu zaten, ona karşı mücadelenin başlangıç noktasıdır. İnsanın insanlıktan çıkarılıp tümüyle "fuzuli" hale getirilmesi çabasını içeren totalitarizmin "radikal kötülüğü"nün sıradan ve basit araçları vardır ve Eichmann da bunların yüz binlercesinden sadece biridir. Nazi "kötülüğü"nün araçlarının ayrıksı, hastalıklı canavarlar değil de sıradan insanlar olduğu gerçeği, modern dünyanın aslında çok daha dehşet verici ve yüzleşmesi zor olgusudur.

Raporunda Arendt'in özellikle vurguladığı bir nokta, Eichmann'ın vicdanını yatıştırmasındaki en önemli etkenlerden birinin, "Nihai Çözüm"e pratikte karşı çıkan kimsenin bulunmadığına işaret etmesidir. Bu onu, kendisinden nefret edilmesine yol açan diğer sonuca götürür. Çünkü Eichmann sadece Almanlar arasında değil, Yahudiler, yani kurbanlar arasında da her hangi bir direniş görmediğini söylemektedir. Arendt, hem Almanya'da hem de işgal edilen ülkelerde yerel Yahudi liderlerin sıkça, Alman otoriteleri tarafından tehcirlerin örgütlenmesine yardım etmekle görevlendirildiklerini ve Yahudi yetkililerin gerçekten de yer yer Almanlarla işbirliği yaptıklarına işaret eder. Yahudi yetkililer bunu genellikle iyi niyetle ve başlarına gelen felaketi biraz hafifletir inancıyla yapmışlardır, ama Arendt bunun karanlık Yahudi tarihindeki en karanlık bölüm olduğunu söylemekten çekinmez.

Nazilere direnmenin kolay olmadığının bilincindedir; kitabında, mahkemede sıkça sorulan "neden direnmediniz?" sorusunun zalimce ve aptalca olduğuna işaret ettikten sonra, "mahkeme buna cevap almadı, ama eğer bir an durup da 1941'de Alman Güvenlik Polis Departmanı'na saldırmaya cesaret eden Hollanda Yahudilerinin başına gelenleri düşünselerdi pekâla kendileri buna cevap verebilirlerdi" der: "Dört yüz Yahudi tutuklandı ve ölümüne işkence gördü... aylarca binlerce ölümle öldüler ve her biri, Auschwitz'deki kardeşlerine gıpta edecek hale getirildi." Gerçekten de "ölümden daha beter birçok şey vardı ve SS'ler bunların kurbanlarının zihinlerinin ve tahayyüllerinin uzağında olmaması için her şeyi yapmışlardı". Arendt, her şeye rağmen direnenleri görmezlikten gelmez ve başta Varşova gettosundaki ayaklanma olmak üzere çeşitli direnme eylemlerinden övgüyle söz eder; özellikle Danimarka'da Yahudilerin önemli bir kısmının İsveç'e kaçırılmasını sağlayan direnmenin başa-

Dolayısıyla, Nazilerle işbirliğine zorlandıklarında ölmeyi yeğlediler. "Kabaca ifade edecek olursak, 'Öldürmeyeceksin!' emrine sadık kaldıkları için değil, bir katille -kendileriyle- birlikte yaşayamayacakları için cinayet işlemeyi reddettiler." Bu türden bir düşünme ve muhakeme -Sokrates'in ifadesiyle, ben'in kendisiyle olan diyaloğu- hem ahlakın hem de bütün felsefi düşünmenin kökünde yatar.

ca tekrarlamaktan geri kalmıyor ve Hıristiyan olmayan bir Nazi olduğunu, dolayısıyla ölümden sonra yaşama inanmadığını beyan ettikten sonra, "Baylar, kısa bir süre sonra tekrar görüşeceğiz. Bütün insanların kaderi bu. Çok yaşa Almanya, çok yaşa Arjantin, çok yaşa Avusturya. Onları unutmayacağım." diyebiliyordu. Hannah Arendt'in işaret ettiği gibi, "İdam sehpasında, hafızası ona son oyununu" oynamıştı: Birden kendi sözlerinin hazzıyla kendisinden geçmiş ve bunun kendi cenazesi olduğunu unutmuştu!

TARİHSEL HAKİKATLE YÜZLEŞMEK

Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" olarak nitelendirdiği şey işte bu hayret verici boş kafalılıktı. Bu nitelendirme ile birlikte kitapta, savaş sırasında Yahudi konseylerinin yer yer Nazilerle işbirliği yaptıklarına değinmesi, birçok Yahudi'yi kızdırdı ve Arendt'e

rısına değinir. İyi ki böyle örnekler vardır da "Nazilerin saygın Avrupa toplumunda -yalnız Almanya'da değil, birçok ülkede, yalnız cellatlarda değil kurbanlarda da - yol açtıkları ahlaki çöküntünün" herkesi kapsamadığını söylemek mümkün olmaktadır.

DÜŞÜNMEK, KAYITSIZ ŞARTSIZ TARAF TUTMAK DEĞİLDİR

Ocak 1964'te, Arendt'in gençliğinden beri çok sevgili dostu olan din bilgini Gershom Scholem'in mektubu ve Arendt'in ona yazdığı cevap *Encounter* dergisinde yayınlanır. Scholem, Arendt'in "Yahudi halkına karşı sevgi göstermemesi"nden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Arendt bu ithama cevap verirken, kendisi için sorunun Yahudileri "sevmek" ya da onlara "inanmak" olmadığını, kendisinin "hiç tartışmasız onlara ait olduğunu" belirtir. Bu tartışmasız aidiyet onun Holokost hakkında yazdığı her şeyin gerekçesidir. Çünkü Arendt, insanın hangi kimlikle ya da kimliğinin hangi yanıyla aşağılanıyorsa gene onunla kendisini savunması gerektiğini daha çocukken öğrenmişti, ama aynı zamanda o kimliğe saygı göstermenin onu -yani bizzat kendisini- eleştirebilmekten ve sabit bir kimliğe çakılıp kalmak anlamına gelen kimlik yüceltmelerine ya da "mağdur söylemi"ne kapılmamaktan geçtiğini düşünmekteydi. Yahudi konseylerinin (*judenrate*) tavrına dikkat çekmesinin nedeni Arendt'in "kendinden nefret eden bir Yahudi" olması değil, vizyonu belirli bir sabit kimlikle sınırlı olmayan bir düşünürün totalitarizmin sadece suçluları ve muktedirleri değil, mağdurları da dönüştürme potansiyeli olduğunu saptamasıdır. Nitekim Arendt "düşünmenin kayıtsız şartsız taraf tutmak değil, en başta kendi 'tarafı'nı, kendi ait olduğu kimliği ve onun eylemlerini eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmak olduğu" kanısındadır. Düşünen insan, hakikati söylemek, "hakikat anlatıcısı" (*parhessiastes*) olmak zorundadır ama unutmamak gerekir ki, başkası hakkındaki hakikati anlatmak görece kolayken, kişinin kendisi ve kendi tarafı hakkındaki hakikati anlatması çok daha zordur ve dolayısıyla daha değerlidir.

KÖTÜLÜK RADİKAL Mİ, SIRADAN MI?

Arendt, *Eichmann Kudüs'te* kitabını yazarken kötülüğün "radikalliği" yerine, "kötülüğün banalliği" ya da "sıradanlığı" ifadesini kullanmaya başladı. Ancak bu, kötülüğe ilişkin görüşlerinin tümüyle değiştiği anlamına gelmiyordu. Amacı, totaliter rejimlerin cinayetlerinden sorumlu olanları ayrıksı canavarlar olarak gösteren ve dolayısıyla totalitarizmi bir defaya mahsus bir patoloji olarak değerlendiren yaklaşıma karşı, çok daha derin bir yapısal durum olan düşünme ve yargı yetisinden yoksunluğu ve şaşırtıcı zihinsel sığlığı vurgulamaktı. Ayrıca, totaliter kötülüğün "insanları fuzulileştirme" sonucuna vardığı saptamasında da her hangi bir değişiklik yapmış değildi. Arendt'e göre totalitarizm, yeryüzünden çoğulluğun "kökünü" kazımaya çalışır ve insanların biricikliğini yok ederek onları tekilliğin çölüne mahkûm eder. İlk başta "kötülüğü" radikal (kökten) olarak nitelendirmesinin nedeni budur. Bu çöl içinde ne başkalarıyla diyaloğa ve tartışmaya ne de kişinin kendi içindeki diya-

II. Dünya Savaşı'nda Nazi işgalindeki Varşova'daki Yahudi Gettosu'nda ayaklanma.

Arendt'in Annandale-on-Hudson, New York'ta Bard College'da bulunan mezarı.

log anlamına gelen düşünmeye yer vardır: "Kendilik ve dünya, düşünme ve deneyim yetisinin her ikisi de aynı anda yitirilmiştir." Bu durumda insan, düşüncelerinin partneri olarak kendine olan güvenini ve deneyimi mümkün kılacak, dünyaya yönelik o temel güveni kaybeder. Ortak dünyanın yitimiyle birlikte gerçek anlamda kişinin bireyliği de ortadan kaybolur. Bu aynı zamanda, kişinin totaliter devletin "örnek yurttaşı" olmaya çok yakınlaştığının ifadesidir.

Burada gerçekten de en tedirgin edici olan, bu "tekilliğin" kabulüne denk düşen biricikliğini yitirmiş, olgusal hakikatin ve politikanın yerine metafizik mutlak hakikatin geçirilmesinden rahatsız olmayacak -ve olmayan- bir insanlık durumunun ortaya çıkabilmesi ihtimalidir. Totalitarizmin sahte dünyasında ideolojiyi içselleştirmiş, düşünme ve muhakeme yetisinden yoksun kişilerin yönelebileceği "kendini feda etme" duygusu ve iç angajman yoğunluğu, "yasaya bağlılığın" ve rejime sadakatin tartışmasız delili olarak değerlendirilir. Böyle bir zihniyet ikliminde artık benzersiz bireyin eyleminden değil, sadece fanatiğin ya da Eichmann gibi kendi cenazesinde olduğunu unutup basmakalıp cümleleri tekrarlayan düşünme yoksunu "soytarı"ların davranışından söz edilebilir.

Eichmann, dava sırasında sürekli görevini en iyi şekilde yaptığıyla övünmüş ve öyle yaptığı için değil, asıl yapmasa pişman olacağını söylemişti; insanları temerküz kamplarına yollama görevine olan bağlılığını ve işgüzarlığını, mahkemenin bir erdem sayacağını farz ediyordu. Zaten gerek polis sorgulamasında, gerekse mahkemede kendi eliyle kimseyi öldürmediğini, Yahudi düşmanı olmadığını, yasalara uyan bir vatandaş olduğunu ifade etmişti ve kimse de bunun aksini ispat edememişti. Üstelik onu inceleyen psikologlar da "iyi bir aile babası" olduğu, hiç de öyle ayrıksı bir canavar olmadığı kanısına varmışlardı. Peki, nasıl olup da her hangi bir "normal" insana aşikâr olabilecek eylemlerinin canice niteliğini kavramıyor, Arendt'in ifadesiyle bunlar üzerinde düşünmüyordu? Ya da soruyu tersinden soracak olursak, Nazilerle işbirliği yapmayanlar nasıl böyle davranabilmişlerdi?

Eichmann davası konusunda Arendt 1964'te BBC'de yayınlanan bir radyo konuşması yapar. Daha sonra *Listener*'da yayınlanan bu konuşmanın başlığı "Diktatörlükte Kişisel Sorumluluk"tur ve Nazi Almanyası'nda meydana gelen spesifik olaylardan çok daha genel ahlaki ve felsefi sonuçları kapsar. *Eicmann Kudüs'te* kitabında da değindiği bir konuya burada yeniden değinir ve bazı insanları Nazilerle işbirliği yapmaktan alıkoyan şeyin, belirli bir düşünme ve muhakeme yetisi olduğunu belirtir. Bu insanlar için ahlak, Eichmann'ın aksine, yasalara ve kurallara basitçe itaat anlamına gelmiyordu. Binlerce insanın temerküz kamplarında katledilmesini örgütleyen Adolf Eichmann mahkemede kendisini "insan" olarak değil, görevleri rahatça bir başkası tarafından da yerine getirilebilecek bir "görevli" olarak savunmuştu. (İşin acısı aynı savunmayı, yıllar sonra Kurt Waldheim da yaptı ve bu "mazeret" kabul edilmekle kalmadı, Waldheim BM Genel Sekreterliği'ne getirilerek taltif edildi!) Nazilere direnenlerin kriteri ise başka bir şeydi: Onlar kendilerine, belirli edimleri yaptıkları takdirde hâlâ kendi kendileriyle uyum içinde yaşayıp yaşayamayacakları sorusunu sormuşlar ve sonuçta bu durumda kendileriyle birlikte yaşayamayacaklarına karar vermişlerdi. Dolayısıyla, Nazilerle işbirliğine zorlandıklarında ölmeyi yeğlediler. "Kabaca ifade edecek olursak, 'Öldürmeyeceksin!' emrine sadık kaldıkları için değil, bir katille -kendileriyle- birlikte yaşayamayacakları için cinayet işlemeyi reddettiler." Bu türden bir düşünme ve muhakeme -Sokrates'in ifadesiyle, ben'in kendisiyle olan diyaloğu- hem ahlakın hem de bütün felsefi düşünmenin kökünde yatar.

Eichmann'la ilgili çarpıcı sorun, görevini sadistçe ya da canavarca yapan birisi olması değil, insanın kanını donduran bir sıradanlık ve boş kafalılık sergilemesiydi. Onunki aslında, Nazi rejiminde yaşayan tipik yurttaşın davranışıydı. İnsan kişiliğinin benzersizliğini ve özgürlüğünü ortadan kaldırıp onu koşullu reflekslerin hüküm sürdüğü davranışlar alanına sevk eden totalitarizm, insanların ahlaki ve hukuksal yargılarda bulunma yetisini yok etmişti. Bu anlamda, totaliter rejimlerin işlediği akıl almaz suçlar, bizzat adalet ve kişisel sorumluluk kavramlarının yeniden gözden geçirilmesini gerektiriyordu. Ve belki de en önemlisi, bu dönemde ahlak ve etik gibi değerlerin sanki birer sofra adabıymışçasına değişmiş olması ve böylece kadim "Öldürmeyeceksin" emrinin kolayca "ırkının saflığını korumak için öldüreceksin"e dönüşmesiydi. *Kötülüğün Sıradanlığı*'nı okurken en çok çağımıza özgü bu gerçeğin dehşeti üzerinde düşünmek gerekiyor.

YAKALANIŞININ 50. YILINDA
TÜRKİYE BASININDAN EİCHMANN DAVASI YORUMLARI

EICHMANN TÜRKİYE'DE!

M. İNANÇ ÖZEKMEKÇİ

"Mahkeme başkanı suçlu ayağa kalksın ve kulaklığını çıkarsın dedi. Cam kafesin içindeki adam ayağa kalktı ve kulaklıklarını çıkardı. Başkan ilk günkü iddianameyi dinlediniz değil mi? diye sordu. Cam kafesin içinden bir evet çıktı."[1] Cam kafesin içindeki adam, Holokost'un mimarlarından biri olarak kabul edilen ve 1960 Mayıs'ında İsrail gizli servisinin yürüttüğü bir operasyonla Arjantin'de yakalanan Adolf Eichmann'dır.

1961 Nisan'ında başlayan Eichmann davası, 1962'nin 31 Mayıs'ını 1 Haziran'a bağlayan gece, otomatik şekilde çalışan bir kapağın açılmasıyla Eichmann'ın asılması ve küllerinin Akdeniz'e serpilmesiyle nihayete erer. Ama gerisinde, hukuksal birçok tartışma ile devlet emri ve bireysel irade ilişkisine dair hâlâ güncelliğini koruyan felsefi tartışmaları bırakır.

Eichmann davası, özellikle de davanın ilk haftası boyunca, o sıralar 1960 darbesi sonrası gelişmelere odaklanmış olan Türkiye basınında da ilgiyle karşılanmıştır. Hatta "Yahudi Kasabı Eichmann", *Milliyet* gazetesi tarafından 1961 Nisan'ı için "ayın adamı" seçilmiştir.[2] *Milliyet*'ten Çetin Altan ve Orhan Türel, *Cumhuriyet*'ten Mazhar Kunt "bütün dünyayı ilgilendiren dava"nın hazırlık çalışmalarını, ilk duruşmaları ve tüm bunlara ait detayları okuyucuya günü gününe aktarmak üzere İsrail'e gönderilmişlerdir.[3] Elbette bu ilginin davanın tümü boyunca aynı derecede devam ettiğini söylemek pek mümkün değildir ama en azından dava boyunca yaşanan önemli gelişmelerin aktarılması konusunda gözle görülür bir süreklilik vardır.

"Yahudi Kasabı" nitelemesi basının, Eichmann'ın gerçekten suçlu olduğuna inanan kesimi tarafından oldukça sık kullanılan bir tabirdir. Refii Cevat Ulunay'ın, Eichmann'ın yaptıklarını yeterince karşılamadığını belirterek bu tabiri eleştirdiğini burada belirtmek yerinde olacaktır. Ulunay'a göre, yemeğin iptidai maddesini temin etmek gibi önemli bir işi yürüten kasapların bu durumu protesto etmesi gerekir. Eichmann'a cellat bile denemez zira bir cellat da nihayetinde adaletin ifasına çalışan bir kişidir: "O halde bu adamın bütün mevcudiyetini anlatacak bir isim bulmalı. Bugünkü Türkçede buna imkân yok. Hâlbuki önceleri vardı: Hunhar, kan yiyen; Merdumhar, yamyam, Hûn alûd kana bulanmış..."[4]

Otto Adolf Eichmann, (1906, Solingen - 1962, Ramla-İsrail) Nazi üniformasıyla.

Türkiye basınında Eichmann davasının, zanlının Arjantin'den nasıl kaçırıldığına dair polisiye yazılar,[5] yorum içermeyen dava haberleri ve davanın görüldüğü mahkeme salonu hakkındaki detaylar bir kenara bırakılırsa esas olarak davanın hukuki geçerliliği ve yol açabileceği muhtemel sonuçlar bakımından ele alındığı söylenebilir. Dönem boyunca, Eichmann hakkında farklı kanaatler olmakla beraber üzerinde uzlaşmaya varılan nokta bu davanın İsrail tarafından bir anlamda intikam meselesi haline getirilme riski taşıdığı ve bunun da davanın adilliğini gölgeleyebileceğidir. Bu durum da, davada Eichmann'ın avukatlığını üstlenen -Nürnberg mahkemelerinde de avukatlık yapmış olan- Robert Servatius'un ileri sürdüğü tezlerle zaman zaman kesişen fikirlerin ortaya konmasını doğurur. Davada savunmanın temel tezleri şu şekildedir: Eichmann kendisine yüklenen suçları işlediği zaman İsrail Devleti diye bir devletin bulunmayışı ve dolayısıyla Almanların zulmüne uğrayan Yahudilerin İsrail tabiiyetinde bulunmayışları, Eichmann'ın kendisine verilen emirleri yerine getiren bir asker olduğu için işlenen suçlardan şahsen mesul olamayacağı -ki Hannah Arendt'e *Kötülüğün Sıradanlığı, Adolf Eichmann Kudüs'te* eserini

Eichmann duruşma esnasında.

yazdıran bu iddiadır- ve Eichmann'ın devletler hukukuna aykırı olarak Arjantin'den kaçırılmış olması.

***

Eichmann davasını ele alan yorumların şüphesiz en serti o zamanın önde gelen milliyetçi-mukaddesatçı gazetelerinden olan *Yeni İstiklal*'den gelir. Belli başlı gazetelerin Eichmann davasıyla bu derecede ilgilenmelerine tepki gösteren gazetede M. Levendoğlu'nun kaleme aldığı yazıda, Türkiye'deki gazetelerin bu davaya mahsus muhabirler göndermesi, davaya ilişkin günü gününe haberler tefrika etmesi, davaya ilişkin yayınların "koca koca manşetler altında yegâne mühim mevzu olarak haftalardır devam" etmesi, bu davayla Türk milleti arasında bir ilginin olmadığı şeklinde eleştirilir ve bu ilginin altında başka emeller aranır. Levendoğlu'na göre, Yahudilikle ırk, din ve tarihi bakımdan bağımız ve çok önemli sonuçlar doğuracak bir ilişkimiz yokken, Yahudileri memnun edip Almanları üzecek tarzdaki bu yayınlar Türk'ün asil karakterine, Türk milletinin tarihi mertliğiyle, sadakat ve hakkaniyet duygusuyla, milli şuur ve ahlak ölçüleriyle asla bağdaşmaz.[6] Dahası, hâlihazırda dünya üzerinde Türklerle bağı olan milletler zulüm altındayken, Eichmann davasına bu kadar ilgi gösterilmesi fuzulidir:

"Rusya'nın o korkunç, katliam hareketine karşı protesto mahiyetinde bir neşriyat kampanyasına neden girişmediler? Yoksa katledilen ırkdaşlarımızın Almanya'da öldürülen Yahudiler kadar hayat hakkı ve insanlık haysiyeti yok mu idi? Bununla beraber kardeşlerimizin, ırkdaşlarımızın bir kısmını imha eden, tarihin o büyük cinayeti Yahudi'nin intikam davası kadar bizi ilgilendirip, milli ve insani hislerimizi rencide edecek hiçbir mahiyet arz etmiyor muydu? Hürriyet, adalet ve müsavatı prensip ittihaz ederek bu uğurda idealist bir yol takip eder görünen bu mahfiller bir taraftan Fransız emperyalizminin Cezayir'deki, diğer taraftan ise Rus emperyalizminin Türkistan'daki mezalimi yıllardır devam ederken neden aynı hassasiyeti göstermiyorlar?"[7]

Yeni İstiklal tutumundaki Türkçü tonlamalarla, davanın İsrail'de görülmesinin hukukiliği üzerinden meseleyi ele alan diğer yorumlardan ayrılır. Nitekim bu gazetede yer alan; bir okuyucuya aktarılırken bu filmin "Anne Frank vak'asından sonra dünya sahnesine çıkarılan Eichmann davasının görüldüğü bir sıra büyük reklamlarla takdim edilen" bir propaganda filmi olduğu yorumu bunu ortaya koymaktadır.[8] Diğer yandan Arif Nihat Asya, Eichmann'ın idamından sonra *Yeni İstiklal*'de yayınladığı yazısında, resmen kimseciklerin sahip çıkmadığı birini idam etmenin mertçe ve büyük bir başarı olmaktan uzak olduğunu belirtir.[9] Asya'ya göre İsrail; Eichmann'ı Arjantin'den kaçırarak hem bu ülkenin hükümranlığına, hem de kaçırılanın Avusturya ve Almanya'ya mensubiyeti bağlamında da bu ülkelere meydan okumuştur. Buna ilaveten, yaşananların tümünün suçunu adeta bir kan borcu olarak Eichmann'a yüklemek de adalet anlayışına uymaz; Eichmann bir sembol muamelesi görmüştür ve sembolizmin yeri sanattır, hukuk değil. Ancak Asya'nın niyeti, Eichmann'ın yakalanışını ve yargılanış şeklinin hukukiliğini ya da adilliğini tartışmak değildir. Nitekim Asya'ya göre başkalarının yürüttüğü savaş sonucunda İsrail bir vatan kazanmıştır, bu yüzden de "olağan dışı şartlara kurban gitmiş Yahudileri" de bu kazancın bir diyeti olarak görmelidir, aksi takdirde Yahudilerin kazandıkları vatan "pek bedavaya mal edilmiş olurdu".[10] Bu bağlamda Arif Nihat Asya'nın, Eichmann davasının hukukiliği üzerinden yürütülen tartışmaları, milliyetçi-mukaddesatçılığın Yahudilere duy-

duğu antipatiyi kamufle etmek için kullandığı söylenebilir. Zaten kendisi Eichmann'ın hayatının günün birinde kitaplaşacağını ve bu eserin sonunun en azından Anne Frank'ın akıbeti kadar merhamet toplayacağına inanmaktadır!

Eichmann davasına yönelik yapılan yorumların hepsi bu kadar sert değildir ve davanın adil olup olmadığı kaygısını gerçekten taşıyanlara da rastlanır. Örneğin Eichmann'ın uluslararası bir yargıçlar kurulunun önüne çıkarılmasının daha doğru olacağını düşünen Oktay Akbal'a göre, İsrail yöneticileri davayı İsrail mahkemelerinde görerek "ilkel duygulardan" kendilerini sıyıramamıştır. Eichmann davası yalnız İsrail'in meselesi olamaz çünkü Nazilerden hesap sormak, Nazilik ülküsünün kurbanları yalnız Yahudiler değil, başta Alman ulusu olmak üzere tüm uygar uluslar olduğu için dünya çapında bir haktır.[11]

Tercüman gazetesiyse; mahkemenin, bir kavmin intikam hislerini tatmin edecek bir mecraya girme ihtimaline dikkat çeker. Eichmann'ı yargılayan hâkimler heyetinin hepsinin de Alman Yahudi'si olduğu ve bu sebeple sanık hakkında ön yargılı fikirlere sahip olacaklarından hareketle intikam hissiyle adalet anlayışının bağdaştırılamayacağı belirtilir.[12] *Son Havadis*'ten Kâmil Turan da Eichmann'ın "hakiki bir Yahudi kasabı" olduğunu teslim etmekle birlikte, *Tercüman* gazetesine benzer şekilde Eichmann davasının "Bir intikam davasından başka bir şey olmadığı" için devletler hukukunda yeri olmadığını savunur. Hatta Eichmann davası bir emsal teşkil ederse "Dünya Sulh Anlayışı" yerini "Irkın İntikamına" bırakma tehdidi altındadır. Şayet, Eichmann ve ona benzeyen insanlar bir intikam kurşununa kurban gitmiş olsalardı dünya kamuoyu sadece "ettiklerini buldular" deyip geçer ve konu kapanırdı. Oysaki İsrail Devleti, Eichmann davasına enternasyonal bir değer verip bu davayı hukukileştirmek arzusundadır ve bu durumda Arjantin'den kaçırılışının, hâkimlerin tarafsızlığının ve İsrail ceza kanunlarının olayların meydana gelmesinden sonra yapılması hususlarının tartışılması gerekir.[13]

Davayı bu açıdan sorunlu bulan bir diğer isim de Çetin Altan'dır. Altan, daha İsrail'e gitmeden yazdığı yazıda davanın hukuka ait bütün nirengi noktalarının dışında kaldığını belirterek davayı "davacının yargıç olduğu" bir durum olarak değerlendirmiştir. Suç Almanya'da işlenmiş, Arjantin kanunlarına tabi bir kişi kaçırılmıştır, dahası suç işlendiği zaman İsrail Devleti de yoktur.[14] Buraya kadar dava hakkında yapılan hukuksal itirazlara benzer itirazları öne süren Altan, konuyu bir adım daha ileri götürerek, Eichmann'ın devlet politikasında yer alan bir fert olarak ferdi sorumluluğunun bulunup bulunmadığını sorgular. 6 milyon kişi gibi büyük bir nüfusu ancak bir devlet imha edebilir, Almanya ise "işlediği cinayetlerin cezasını prensip itibarıyla II. Dünya Savaşı'nda mağlup olmakla çekmiştir." Bu açıdan Eichmann bir cani olmaktan çok bir devletin elindeki korkunç bir cellattır.[15] Dolayısıyla bu noktada Çetin Altan, Eichmann'ın kesin suçlu olduğunu kabul eden ama yargılanma şeklini eleştiren görüşlerden ayrılır, Holokost'u sadece devletlerarasında cereyan eden bir olay olarak ele alır ve en önemlisi de Eichmann'ı, -kendi ifadesiyle- büyükçe bir çarkın büyükçe bir vidasına" indirir.[16]

Çetin Altan'ın Eichmann davasını bu şekilde değerlendirişine karşı *Tercüman* gazetesinin konuya dair yorumlarından birine bakıldığında, davanın İsrail'de olmasının eleştirilmekle beraber bu davanın mahiyetini daha incelikli kavradığı ilk anda düşünülebilir. *Tercüman* gazetesindeki yazıda şu yerinde soru sorulur: "Hitler olmasaydı, Eichmann muhtemelen bugün Kudüs mahkemesinin cam kafesinde bulunmayacaktı. Fakat bu bir özür ya da hafif bir sebep olabilir mi? Eichmann, hepsini emirle yaptım diyor. Ama dinleyen kim? Her defasında Eichmann'a bir insan olduğunu ve bir insanın inisiyatifiyle hareket etmesi gerektiğini hatırlatıyorlar."[17] Ancak diğer yandan *Tercüman* gazetesinin, idamından sonra Eichmann'ı adeta takdir edici bir üslupla "inandığı davadan vazgeçmeyen Nazi Albayı"[18] olarak takdim ettiği de hemen belirtilmelidir.

***

Çetin Altan davaya ilişkin bir yazısında, Eichmann davası sırasında gerçekleşen ilk insanın uzaya çıkışı üzerinden, bu gösterinin Kudüs'teki Eichmann "gösterisini" unutturacağı yorumunu yapar. Zira olaylardan biri o kadar eski, diğeri de o kadar yeni bir âleme aittir ki![19] Bu yorumdan günümüze kadar geçen 49 yıllık sürede yaşananlar, çağlar akıp gitse de faşizmin farklı bir âlemde kalmadığını ortaya koydu. O halde yaşananları unutmak yerine, her daim hatırda tutmalı!

DİPNOTLAR

1 *Milliyet*, 18 Nisan 1961.
2 *Milliyet*, 1 Mayıs 1961.
3 "Bütün Dünyayı İlgilendiren Dava" *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1961, " Çetin Altan Eichmann Davasını Takip Edecek" *Milliyet*, 10.04.1961.
4 Refi Cevat Ulunay, " Müfterisin İflası", *Milliyet*, 12 Nisan 1961.
5 " Bir Numaralı Yahudi Düşmanı 15 Sene Sonra Nasıl Yakalandı", *Milliyet*, 24 Haziran 1960. Orhan Türel, " Eichmann Davası Başlarken: Uçakla Kaçırılış", *Milliyet*, 6 Nisan 1961. " Yahudi Kasabı Eichmann'ı Yakalayan Adam Friedmann Hatıralarını Anlatıyor", *Milliyet*, -Yazı dizisi- 7 Nisan 1961-13 Nisan 1981.
6 M. Levendoğlu, " Eichmann Davası ve Gazetelerimiz', *Yeni İstiklal*, 19 Nisan 1961.
7 Ibid.
8 Ahmed Güner, "Exodus Hikâyesi", *Yeni İstiklal*, 7 Haziran 1961.
9 Arif Nihat Asya, "Eichmann'ın Külleri", *Yeni İstiklal*, 11 Temmuz 1962.
10 Ibid.
11 Oktay Akbal, " Eichmann Uluslararası Bir Mahkemeye Çıkarılmalıydı", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1961.
12 "Eichmann Davası ve Adalet Duygusu", *Tercüman*, 17 Nisan 1961.
13 Kamil Turan, "Eichmann Davası Hukuki midir?" *Son Havadis*, 13 Nisan 1961.
14 Çetin Altan, " İsrail'e Gidiyorum", *Milliyet*, 10.04.1961.
15 Ibid.
16 Çetin Altan, *Milliyet*, 11 Nisan 1961.
17 "Eichmann'a Kimse Acımıyor, Bilakis Düşmanı Artıyor", *Tercüman*, 5 Mayıs 1961.
18 "Külleri Akdeniz'e Serpilen Adam: Eichmann", *Tercüman*, 4 Haziran 1962.
19 Çetin Altan, *Milliyet*, 15 Nisan 1961.

İSTANBUL'DA ÜÇ YIL, ÇARŞIDA BİR GÜN:

CHARLES WHITE SEYAHATNAMESİ

NAMIK ERKAL

İstanbul'da üç yıl geçirmiş olan Charles White, "gezgin" tanımını aşmış, onların eksikliklerini tamamlayan bir örnek olmaktan çıkmıştır. "Three Years in Constantinople", İstanbul'u ve burada yaşayanların gündelik hayatlarını üç ciltte aktarır. Kitabın ana yapısı kentin pazarlarında ve özellikle Kapalıçarşı'da, bir günlük bir güzergâh üzerinden başlıklar halinde toplumsal, kültürel ve politik özelliklerin materyalist bir bakışla aktarılmasıdır. White, Schiffer'in deyişiyle "panorama kent"ten uzaklaşır ve "labirent kent"i anlatmaya cesaret eder.

ÇARŞI OLARAK İSTANBUL

Panorama Royal, 1846 yılında, Londra Leicester Meydanı'nda bir İstanbul sergisi gerçekleştirir.[1] Sergi broşürüne göre, Serasker Kulesi'nden alınan panoramik görüntüyü Mimar William James Smith yerinde eskize geçirmiştir.[2] Broşür, makale formatında yazılmış ayrıntılı bilgiler içeren bir metinden oluşur; dönemin resmi İngiliz dış politikası doğrultusunda Osmanlı reformlarından destekle söz edilir ve bina nizamnameleri gibi ayrıntılar verilerek kamuoyu kapsamlı olarak bilgilendirilir. Panoramalar üzerine araştırmamız kapsamında farkına vardığımız üzere bu metnin belli parçaları yazar Albay Charles White'ın 1845 yılında yayınlanan "*Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844*" adlı kitabından alıntılardır[3]. Referans verilmediği için metnin White'ın kendisi tarafından mı yazıldığı yoksa bir başkası tarafından mı derlendiği belirsizdir. Panorama Royal'in iddiası, söz konusu bir kent de olsa bir doğa harikası da, o yerin en yeni, güncel ve eksiksiz imgesini sunmaktır. 1846 İstanbul'u için bu iddianın karşılığı Osmanlı başkentinde çalışan bir mimarın eskizleri ve zamanının en kapsamlı ve güncel İstanbul anlatımını gerçekleştiren Charles White'ın kitabıdır. 1846 sergisinin metin ve yönlendirme şeması dışında görsel bir belgesi bulunmamaktadır. Bu bakışa yöntem bakımından en yakın temsil Avusturyalı panorama ressamı Hubert Sattler tarafından 1844 yılında çizilen tablodur.[4] Tablonun Haliç'ten Divanyolu'na, çarşı ve hanlara odaklanan içeriği, aşağıdaki yazının konusu olan Charles White seyahatnamesinin odağını aynı zamansal kesitte çerçevelemektedir.

İstanbul Panoraması, Hubert Sattler, 1844.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İngiliz gezginler bağlamında Reinhold Schiffer'in „*The Oriental Panorama: British Travellers in 19th century Turkey*" kitabı, 160 özgün metni inceleyen önemli bir gezgin edebiyatı çalışmasıdır.[5] Schiffer, başkent İstanbul'u kapsayan İngiliz anlatımlarını örnekleriyle üç ana başlıkta tanımlar. Yazar, "Bir estetik nesne olarak İstanbul" başlıklı ilk bölümde kenti, bir estetik nesne algısıyla, tıpkı bir panorama resmi gibi dışarıdan tanımlama eğilimini anlatır. Bu algının baskın olduğu anlatılarda betimleme pitoresktir; estetik bakış estetik olma-

yanı -genel olarak mekânın ekonomik ve politik yönlerini- dışlar. İkinci bölüm „Bir labirent olarak İstanbul"dur; burada kentin dışarıdan algılanmasının güzelliği ile içeriden deneyimlenmesinin derin hayal kırıklığı ikilemine vurgu yapılarak, gezginler açısından kentsel mekânların okunurluğunun ve güvenlik hissinin eksikliği tariflenir. Üçüncü başlık „İstanbul'un turistik yerleri"dir; Schiffer bunlar arasında Kapalıçarşı'yı, anlamlandırma ve aktarma bakımından gezginleri zorlayan bir mekân olarak özellikle işaret eder:

Kapalıçarşı'yı aktarmaktaki eksikliklerine değinirken, aslında öne çıkardığı eserler arasında yer alan ve tam da "Kapalıçarşı olarak İstanbul" denilebilecek bir anlatım yapan Charles White'ın kitabına nedense değinmez; belki de İstanbul'da üç yıl geçirmiş olan White, „gezgin" tanımını aşmış, onların eksikliklerini tamamlayan bir örnek olmaktan çıkmıştır. "*Three Years in Constantinople*", İstanbul'u ve burada yaşayanların gündelik hayatlarını üç ciltte aktarır. Kitabın ana yapısı kentin pazarlarında ve özellikle Kapalıçarşı'da, bir günlük bir güzergâh üzerinden başlıklar halinde toplumsal, kültürel ve politik özelliklerin materyalist bir bakışla aktarılmasıdır. White, Schiffer'in deyişiyle „panorama kent"ten uzaklaşır ve „labirent kent"i anlatmaya cesaret eder. Dahası kitabın "sek sek" üslubu bu labirentin yazıma da fazlasıyla yansıdığını gösterir. Kendi sözleriyle:

"Bu girişime başlarken, âdet ve gelenekleri anlatmakta en hazır haldeki biçimin pazar ve çarşıların ortamı üzerinden olabileceği aklıma geldi; buralarda dini ve evsel pratiklerle

White: (...)âdet ve gelenekleri anlatmakta en hazır haldeki biçimin pazar ve çarşıların ortamı üzerinden olabileceği aklıma geldi: buralarda dini ve evsel pratiklerle ilgili her türlü eşya ve mal, satış için gözler önüne serilir. Söz konusu yöntem yenilikçi olmanın yanında, her nesneye yüklenen kullanımları açıklamak(...) avantajlı olabilecek gibi göründü.

"Yüzyıl boyunca Kapalıçarşı'nın iki karşıt ve yanıltıcı imgesi izlenebilir. (...) İlk imge Osmanlı topraklarının ürünlerinin Avrupalı ithal mallarla yan yana satıldığı bir pazarı gösterir. (...) Osmanlı ekonomisinin bu amatörce anlatımlarında, neredeyse tamamen adi Avrupa mallarının varlığı, olumsuz bir hammaddeler mekânını -bir bitpazarı olarak Kapalıçarşı- çizer ve özgün zanaatkârların üretimlerini göz ardı eder. İkinci imge, tanıdık oryantalleştirme sürecinde ilerleyerek Osmanlı nesnesini kendi coğrafi ve tarihsel bağlamından koparırak bunu Avrupalının hayalindeki serbest çağrışımlı Doğu'ya yerleştirerek oluşturur —Alaaddin'in Mağarası olarak Kapalıçarşı."[6]

Schiffer'e göre, gerek „Bitpazarı" gerekse de „Alaaddin'in Mağarası" perspektifleri, küçük üreticileri, küçük tüccarları, ithalat ve ihracat toptancıları, kahve, lokanta ve kervansaray gibi servis işlevleri ile İstanbul'un merkezi ticaret bölgesinin mekânsallığını yansıtmada eksik kalmış; İngiliz gezginlerin kapsamlı bir ekonomik mekân anlatımı olamamıştır.[7] Ancak yazar 19. yüzyılda İstanbul'a gelen gezginlerin

Coldstream muhafızları.

Lord Ponsonby'nin İstanbul'da büyükelçiliği sırasında Frederic Lewis tarafından yapılmış resmi, 1841.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un 1830-40'lardaki portresi.

ilgili her türlü eşya ve mal, satış için gözler önüne serilir. Söz konusu yöntem yenilikçi olmanın yanında, her nesneye yüklenen kullanımları açıklamanın en kapsamlı ve doğrudan araçlarını sağlamasıyla da avantajlı olabilecek gibi göründü. Dahası, yerli üretimlere dikkat çekmek ve ticaret, endüstri ve yönetmelikler üzerine bazı saptamaları sunmaya uygun bir fırsat olarak ortaya çıktı."[8]

Charles White, Austin Henry Layard'dan "benim çalışkan ve atılgan arkadaşım" diye bahseder. Layard, White'a Kapalıçarşı'nın planını çıkarmada yardım etmiştir ki bu, çarşının gerçek anlamda ilk planıdır; Evliya Çelebi'nin kitabından bölümleri tercüme edip yollamıştır; buna karşılık, White de ona belli konularda akıl hocalığı yapmıştır.

Charles White'ın İstanbul kitabı, "19. yüzyılda kentin en özgün Batılı betimlemesi" olduğunu söyleyen Charles King'in de aralarında yer aldığı pek çok araştırmacı için kaynak değeri taşır Kitap, özellikle son yıllarda yaygın kullanılan bir referans haline gelmiştir[9]; White'ın kitabının bütününü bir metin olarak analiz eden araştırmalar ve yüksek lisans çalışmaları vardır.[10] Bu yazıda White'ın kitabının Türkçeye çevrilmesi projesi kapsamında yapılan çalışmamız aktarılmaktadır. Yazarın 1844'e kadarki hayat hikâyesini aktarmak, onun çok boyutlu kişiliği, yazınsal donanımı ve politik ilişkilerine referanslarla kitabının arka planını oluşturmak açısından yararlı olacaktır. White, edebi ve politik bir kişilik olarak üzerine yazılmış bir kişi değildir;[11] burada hayat hikâyesinin farklı aşamaları kendisinin 1830'lardan itibaren kaleme aldığı kitapların eleştiri yazılarından derlenmiştir. Ayrıca, her biri İstanbul'da İngiltere'nin başkonsolosluğunu yapmış Lord Ponsonby, Lord Stratford Canning ve Lord Austin Layard ile olan ilişkileri sayesinde yazarın Osmanlı başkentindeki çevresini de ayrıntılı olarak aktarmak olanaklıdır.

EĞİTİMİ SAVAŞ, ÖĞRENİMİ DİPLOMASİ

Charles White Esq. 1793 yılında Shropshire'da doğar; bir İngiliz asalet etiketi olan *Esquire*'ın Türkçe karşılığını, Ahmet Vefik'ten bahsederken "Efendi" olarak vermektedir. 1805 yılında Eton Koleji'nden mezun olur; buradaki eğitimi sırasında daha sonraları aralıklarla birkaç kez İstanbul büyükelçisi olacak Stratford Canning ile tanışır.[12] 7 Haziran 1808 tarihinde Britanya ordusunun prestijli bölüklerinden biri olan *Coldstream Guards*'a yazılır; birliğiyle Napolyon ordularına karşı İber Yarımadası'nda gerçekleştirilen ve şiddeti dönem kamuoyunda derin izler bırakan savaşlara katılır. Lisan bilgisi ve yeteneği gözetilerek üst düzey komutanların yaverliğine atanır. Ocak 1812'de teğmen olmasının hemen ardından, Hanover'de bulunan Cambridge Dükü Prens Adolphus'un (1774-1850) özel sekreterliği görevine getirilir. 15 Ağustos 1821'de albay rütbesiyle emekli olur[13] ve aynı yıl Albay George Blackshaw'un kızı Maria Adele ile evlenir.[14] Eşinin dayısı Regency, döneminin erkek moda ikonu ve Kral IV. George'un yakın dostu Beau Brummel'dir (1718-1840). White bu önemli kartviziti Londra sosyetesinin mekânlarına girmek için kullanmış olmalıdır. Nitekim, Brummel'in müdavimi olduğu ve başkentin ilk kadın-erkek karışık kulübü Almack's (1765-1871), yazarın ilk romanının hem başlığı, hem de sahnesidir. 1828'de yayınlanan "*Almack's Revisited*" başlıklı kitabın Charles White'ın yazı kariyeri için iyi bir başlangıç olduğu söylenemez; Marianne Spencer Hudson (Stanhope) 1826'da aynı isimli bir romanı anonim olarak yayınlamıştır.[15] Dolayısıyla White, her ne kadar kitabının yeni basımlarında "Herbert Milton" üst başlığını kullanırsa da, Miss Spencer'ın kitabının popülerliği üzerinden kâr sağlamakla eleştirilmiştir. Yine de, yazarın adının İngiltere'de çok yaygın kullanılan bir ad olması nedeniyle daha sonra sıkça "*Almack's Revisited*" kitabının yazarı Charles White olarak anılacaktır". Bir yıl sonra "*The Advanture's of a King's Page*"

başlıklı yeni bir romanı daha yayınlanır. Bu defa kitap genel olarak iyi eleştirilerle karşılanmıştır; bir kadın dergisi olan "*La Belle Assemble*"da yorumlandığı üzere: "...romantik bir kurgusu olan hikâye, yeterince dâhiyanedir, ancak belki böylesi yoğun bir taslak için çok sayıda karakter ve olayı barındırmasıyla fazla karmaşıktır."[16]

Belçika'nın kuruluşu çevresinde yaşanan olaylar White'ı romanların ve *Almack's*'in dünyasından uzaklaştıracaktır. 1830 ve 1831 yıllarında Britanya'yı Belçika kralının seçimi konusunda temsil eden Lord Ponsonby'nin sekreteri olarak karşımıza çıkar. Tıkanmış görüşmeleri protesto eden Ponsonby, White'ı yarı-resmi statüde Belçika'ya göndermiştir.[17] Britanya milli arşivinde yer alan mektuplardan Charles White ile Dışişleri Bakanı Lord Palmerston arasında 1848'e dek sürecek yazışmaların bu dönemde başladığı anlaşılır.[18] Lord Palmerston dış politikasının en önemli eksenlerinden biri güçlü bir Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının savunulması ve devletinin canlandırılmasıdır.

White'ın sekreteri olduğu Lord Ponsonby 1832 yılında İstanbul büyükelçiliğine atanırken, o Belçika'da kalır ve burası ile ilgili yayınlar yapar.[19] Deneyimlerini 1835'te iki cilt olarak çıkan "1830 Belçika Devrimi"nde tümüyle aktaracaktır.[20] Eşine adadığı kitap hakkında *The Metropolitan Magazine*'de yazılan bir eleştiri aynı zamanda White'ın 1835'e kadarki yaşamı hakkında önemli ayrıntılar da içerir:

"Eğitimi savaş, öğrenimi diplomasi olmak ve gözlemlemenin işinin gereği bir konumda yer almak gibi çok az kişinin sahip olduğu avantajlarını bu girişimine yansıtmıştır. Avantajlarını sayarken Tanrı vergisi bilgeliğini ve edebi kabiliyetlerini bağımsız olarak belirtmek gerekir, akabinde okuyucu bu yönlerinin de sıradan bir seviyede olmadığını kavrayacaktır."[21]

Sekiz yıl sonra yazdığı ilk roman olan "*The Married Unmarried*" yayınlanır[22]. Bu yıllarda yayıncılık ve editörlük yapan White, bir dönem Brüksel'de ikamet etmiştir.[23] Yeni romanı "*The Cashmere Shawl: an Eastern Romance*"ı 1840'ta yayınlar.[24] Bu kitap yaratıcı yapısı ile çok beğeni toplayacaktır:

"Hayatın romanı için ne başlık amal.. Kaşmirin yumuşak katları arasına ne gizler saklıdır...Öyle görünüyor ki, belli koşullar altında -ki bunu sağlayan dışardan gelen etki mükemmel bir biçimde bu Doğu masalının giriş bölümünde anlatılmıştır- kaşmir, Jean Jacques'ın [Rousseau] kuşlarında olduğu gibi, konuşabilir... Kaşmir şalımız bize kendi deneyimlerini ve maceralarını, buna bağlı olarak toplumun belli durum ve davranışlarını anlatır... Hakikaten bu çok akıllıca ve ilginç bir eser; yenilikçi yapısı bir yana, capcanlı ve ışıldayan fantezileri, kayda değer bir hayal gücü ve modern yazarlarda ender olarak rastlanan önemli bir değer olan buluşu içerir... Bu romanın bir diğer güçlü özelliği, günümüz Doğu toplumlarının koşul ve davranışlarının gerçek durumlarını resmetmesidir."[25]

Bir kaşmir şalın hikâyesinden Batı'ya uzanan bir kesiti anlatan bu Doğu romanı, birçok yönüyle Charles White'ın peşi sıra yazacağı İstanbul kitabının kurgusunu ve yazarın Doğu anlatım biçimlerini kendi eserlerine uyarlama yöntemini önceler.

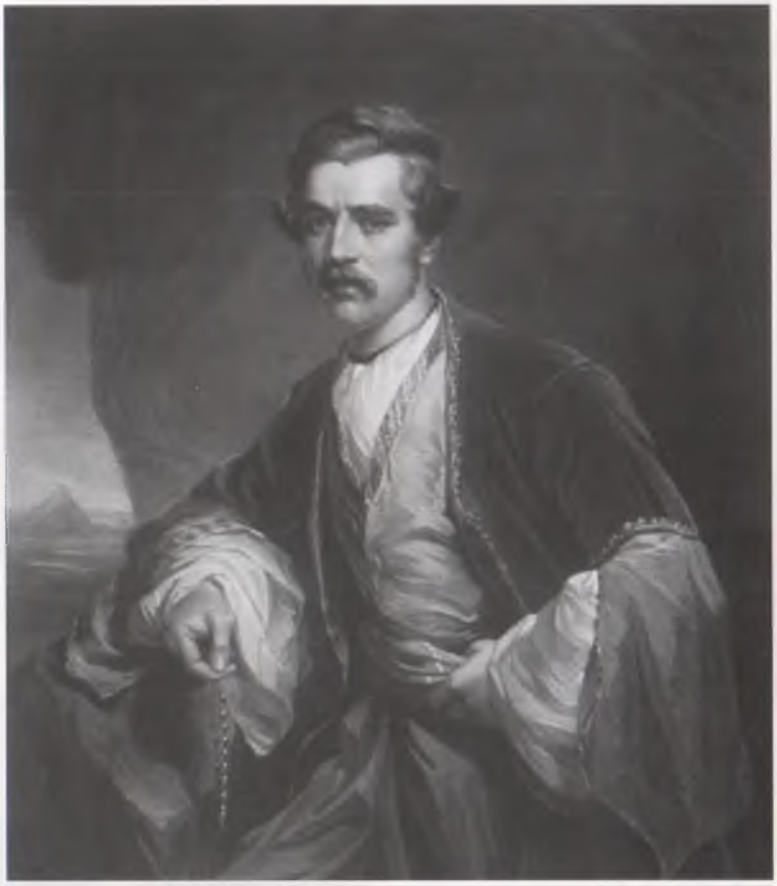

İSTANBUL'DA ÜÇ YIL

White, 1841 yılında Avrupa'nın kraliyet aileleri üzerine bir kitabın editörlüğünü yapar ve ardından 1844'e kadar üç yılını geçireceği İstanbul'a gider. Kitabındaki anlatımından baştaki amacının Osmanlı gelenek, görenek ve yerel kültürü üzerine araştırma yapmak olduğu çıksa da, Osmanlı başkentine gelişinin nedenleri büyük olasılıkla daha çeşitlidir. İstanbul'a gelişi elçi Lord Ponsonby'nin görevinin son yılına denk gelir. Yukarıda değinildiği üzere, Ponsonby ile Belçika'da özel sekreter iken başla-

Almacks kulubünde bir kostümlü parti görüntüsü.

İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning'in George Richmond tarafından 1853'te yapılmış portresi.

Henry Austen Layard'ın 1850 yılına ait bir resmi.

Beau Brummel ve onunla özdeşleşen Regency dönemi erkek modası.

yan ilişkileri sürmektedir; nitekim kitabını elçinin eşi Lady Ponsonby'ye adayacaktır.[26] Ayrıca White, kentte geçirdiği üç sene boyunca devrin önemli İngiliz gazetelerinden *Morning Chronicle*'ın muhabirliğini de yapar. Lord Palmerston üzerine yazılmış bir kitapta, Ponsonby'nin İstanbul'da *Morning Chronicle*'ı kayırdığı; hatta bu sebeple *The Times*'ın muhabiri Mr. Hunter'ı gücendirdiği ve Hunter'ın David Urquhardt'la birlikte Palmerston'un dış politikasına muhalefete başladığı not edilmiştir.[27] Sonuçları bu kadar ciddi midir bilinmez ama muhabir yazar White ikameti boyunca elçilik görevlileri -örneğin Başkonsolos Mr. Cartwright- ile çok iyi ilişkiler kurmuş, bu kişilerden kitap projesi için destek görmüştür.

Yazar İstanbul'da değişik yerlerde kalmıştır. İlk adresi Pera'da Hotel de Bellevue'dür.[28] 1842 yılında bir başka muhabir J. A. Longworth ve Austin Henry Layard ile bir ev kiralarlar. Genç Layard daha sonra Ninova ile Asur'un arkeoloğu ve Britanya'nın Osmanlı büyükelçisi olarak tanınacaktır.[29] Charles White ondan "benim çalışkan ve atılgan arkadaşım" diye bahseder. İkilinin çeşitli konularda ortaklıkları olur: Layard, White'a Kapalıçarşı'nın planını çıkarmada yardım etmiştir ki bu, çarşının gerçek anlamda ilk planıdır; Evliya Çelebi'nin kitabından bölümleri tercüme edip yollamıştır; buna karşılık, White da ona belli konularda akıl hocalığı yapmıştır. Henry Layard İstanbul'da, Ponsonby'nin yerine atanan Büyükelçi Sir Stratford Canning'ın himayesindedir; kendisine yarı-resmi görevler verilir, belli bir zaman sonra elçinin özel sekreterliğine getirilir ve White'ın kentten ayrılmasının ardından *Morning Chronicle* muhabirliğini devralır. 1820 ile 1850'ler arasında çeşitli defalar Osmanlı'ya temsilci olarak gönderilen Sir Canning'ın White'ın Eton Koleji'nden dönem arkadaşı olduğunu da hatırlayarak, kendisinin de kentteyken bir muhabirden öte yarı-resmi görevler üstlenmiş olabileceği düşünülebilir. Her durumda gerek Ponsonby gerekse de Canning'ın dönemlerinde White bu ilişkiler sayesinde önemli törenler ve olaylara katılabilmiş (örneğin Sultan Abdülmecid ve Valide Sultan'ın katıldığı 26 Ağustos 1841 tarihli askeri geçit[30]), önemli istatistiki bilgilere ulaşabilmiştir. Britanya elçiliğinin yanı sıra, yazar diğer diplomatik misyonlar ve Levantenlerle de iyi ilişkiler hatta arkadaşlıklar kurmuştur. Belçika misyonundan Mr. Solyvyns ve Baron de Behr dostları arasındadır. İstanbul'daki son döneminde Danimarkalı Dr. Colquhon'un Yeniköy'deki evine taşınır ve burada kitabına yoğunlaşarak inzivaya çekilir. Colquhon'un tercümanı Sotiri'nin David Wilkie tarafından yapılan ünlü resmi White'ın İstanbul'daki ortamından bir kesit sunar. Belki Batılı tanışıklıklarından daha da çarpıcı olan Osmanlı aileleri ile kurduğu dostluklardır. Bunlar arasında imparatorluğun en aydınlanmış ve umut vaat eden genci olarak andığı Ahmet Vefik Efendi (1823-1891) ve onun babası dışişlerinden Ruhiddin Efendi'yi özellikle berlitmek gerekir; yazar kitabında her ikisine de "bu ciltlerde bulacağınız çok önemli bazı konularda doğru bilgilere ulaşabilmemi onlara borçluyum" diyerek referans vermektedir.[31]

Charles White İstanbul'dan Kaptan Evans'ın Tagus adlı gemisi ile ayrılır ve kitabını 1844 Ekim'inde Brüksel'de tamamlar.[32] İlk baskısı 1845'te, ikincisi ise 1846'da yapılır.[33] Kitabın alt

başlığı, "Türklerin 1844'teki Gündelik Yaşamı"dır; bu başlığın Miss Julia Pardoe'nün ünlü kitabı *"The City of the Sultan: domestic manners of the Turks"*le[34] bağlantılı olmadığı düşünülemez. Bu noktada, yazarın kariyerinin başında başka bir kadın yazarla yaşadığı "yeniden ziyaret" ve "popülerliğinden yararlanmak" vakasına benzer bir durumun olup olmadığını sorgulamak ilgi çekici olabilir. Hem Pardoe'nün hem de White'ın yayıncılarının aynı olması (Colburn) bir kez daha yayınevi tarafından da desteklenen bilinçli ve yararlı bir rekabeti düşündürmektedir. İstanbul kitabı yazarın son kitabıdır; bu araştırma kapsamında White'ın 1861'deki ölümüne kadar yazdığı herhangi bir yeni kitabına rastlanmamıştır.

İNGİLİZ EVLİYA ÇELEBİ: BİR GÜNDE ÜÇ YIL

1846 yılında yapılan ikinci baskının önsözünde White kitabın amacının İstanbullu Osmanlıların "gelenek ve yerelliklerini kendisinin üç yıllık ikameti sırasında oldukları haliyle tanımlamak" olarak belirtir. Bu konudaki boşluğu doldurmak hedefiyle üç yıllık yoğun ve meraklı bir araştırmayı gerçekleştirmiş, sonuçta ortaya üç ciltlik bir eser çıkmıştır.[35] White'ın İstanbul kitabında, bir önceki romanı Kaşmir Şal'daki şal benzeri, pazarların içinde sergilenen nesnelerin, üretimden kullanıma, hayatları ve bağlamları aktarılmıştır. Balıklar Balıkpazarı'nda, Harem Köle Pazarı'nda, yiyecek içecekler Alacahamam sokak köşesindeki bir manav dükkânında anlatılır. Burada nesneler konuşmaz, onların bağlamı yazar ve onu izleyeceği varsayılan bir ziyaretçinin üzerinden betimlenir. Bu çatkı altında nesneler ve onlarla ilişkili anekdotlar o kadar ayrıntılı kaleme alınmıştır ki, nesnelerin üzerinde yer aldığı güzergâh silikleşir. Bu arka planda kalan güzergâhı basitçe netleştirdiğimizde, bütün konular Galata Mevlevihanesi'nden başlayan, Perşembe Pazarı'ndan Yağkapanı Kapısı'na inen, oradan karşıya Balıkpazarı İskelesi'ne geçen, Mısır Çarşısı yoluyla Alacahamam'dan Mahmutpaşa'ya çıkan, buradan Kapalıçarşı'ya girerek bütün sokaklarını turlayan, Süleymani'ye üzerinden Atpazarı'na, oradan Unkapanı'na inerek en sonunda Eminönü Balıkpazarı'nda sonlanan bir günlük bir tur ortaya çıkar.

Üç ciltdin özellikle birincisinde güzergâhın varlığı bölüm başlarında ve sonlarındaki birkaç cümleyle sınırlıdır; diğer ciltlerde gittikçe belirginleşir ve en sonunda iyice ortaya çıkarak aynı yolu izleyecek ziyaretçiye sesleniş başlar. Ayrıca kimi yerlerde güzergâhı elli sayfayı bulan mekân dışı anlatımlar keser ki, bunlar da tek boyutlu değildir. Yazar ele aldığı konunun tarihine girer, yerel bir hikâye anlatır, kendisinin şahit olduğu bir vakaya değinir, istatistiki bilgiler verir, resmi belgeler aktarır, yazılı eserlere referans verir, 1840'lardan kişi portreleri çizer, evlerine girer, toplumsal sistemleri ve yapıları tanımlar. Balıkpazarı Kapısı önündeki idam noktasında Osmanlı'da adalet ve yönetim sistemine dair iki bölüm yer alırken, Esirpazarı'nda Osmanlı ev hayatına ve sultanın haremi üzerine iki bölüm aktarılır[36]. Güzergâhın zaman-mekân ölçeği değişkendir; bir dükkân üzerinde iki bölüm uzanırken, bir satıra bütün yapılarıyla koca bir yokuş sığabilir. Öte yandan, zaman-mekân kesiti ne olursa olsun güzergâhı, kendi döneminin haritaları ve daha sonraki belgeler üzerinden bütün kesinliği ile takip etmek olasıdır; White sokak isimlerini, ticarethaneleri tek tek sıralamıştır ve bunları Latin alfabesine aktarırken çok dikkatli davranmıştır; dolayısıyla belli bir düzeyde Türkçeye hâkim olduğu da anlaşılmaktadır.

Araştırmamız çerçevesinde White'ın anlatısındaki bir günlük güzergâhına dair bütün cümleler ayrılıp birbiri ardına yeniden eklenerek tek bir metin elde edilmiştir. Bu metin Stolpe haritası, Goad haritaları ve White'ın kendi Kapalıçarşı haritası üzerine işlenmiştir; ekteki resimlerde bir kısmı yer almaktadır. Örnek olarak, Mısır Çarşısı çevresindeki dolaşıma ilişkin konu başlıkları yerlerine konulmuştur. Böylece güzergâhı yapısökücü bir yöntemle ortaya çıkarmak ve bunları konularla ilişkileri üzerinden haritalamak mümkün olmuştur. Bu denli karmaşık bir içeriği burada tümüyle aktarmak gereksizdir; ancak kitabın

David Wilkie'nin (1785-1841) 1840 yılına ait Mr. Colquhoun'un Arnavut çevirmeni Sotiri adıyla anılan resmi; çocuk ise İngiliz Konsolos Mr. Cartwright'ın yeniçerisi Mustafa'nın oğlu.

White, kentte geçirdiği üç sene boyunca devrin önemli İngiliz gazetelerinden Morning Chronicle*'ın muhabirliğini de yapar. Lord Palmerston üzerine yazılmış bir kitapta, Ponsonby'nin İstanbul'da* Morning Chronicle*'ı kayırdığı; hatta bu sebeple* The Times*'ın muhabiri Mr. Hunter'ı gücendirdiği ve Hunter'ın David Urquhardt'la birlikte Palmerston'un dış politikasına muhalefete başladığı belirtilir.*

THREE YEARS
IN
CONSTANTINOPLE;
OR,
DOMESTIC MANNERS
OF
THE TURKS IN 1844.
BY CHARLES WHITE, ESQ.
LONDON:
HENRY COLBURN, PUBLISHER,
GREAT MARLBOROUGH STREET.
1845.

Rıı *Three Years in Constantinople*'ın II. cildinin iç kapağı, 1845 baskısı.

kendisinin bu yapısal kurgu üzerinden okunduğunda, özellikle Osmanlı gündelik yaşamının modernleşme sınırında bir zaman kesitindeki durumuna dair çok değerli bilgiler içerdiği belirtilmelidir.

Charles White'ın romancı, diplomat ve muhabir kimliklerinin çakışmasından ortaya çıkan özgün kurgusunda kitap aynı anda gezi kitabı, rehber ve belgeseldir; belki de tam da Doğu'daki anlamıyla bir "seyahatname"dir. Kitabın kurgusu ile ilgili yazarın metin içinde verdiği Osmanlı'dan bir esin kaynağı vardır: Evliya Çelebi, daha doğrusu Hammer üzerinden Evliya Çelebi. Yazar kitabın ilk bölümünde von Hammer'in *Konstantinopolis und der Bosporus* eserini Osmanlı başkenti üzerine ana kaynaklardan birisi olarak anmıştır; her ne kadar metin içinde Hammer'den bazen olumsuz bir tonda bahsetse de, kitap onun için önemlidir. Evliya Çelebi'nin İstanbul anlatısı -özellikle de Esnaf Alayı- hem Hammer üzerinden, hem de İstanbul'dan ayrılmasından sonra eline geçen Mısır baskısının tercümelerine referansla konu edilmiştir.[37] Yazar esnafların üç günlük geçidini özetledikten sonra, Hammer ve Evliya Çelebi'nin anlatımlarının kendi üzerindeki etkisini açıkça belirtir: "Çeşitli esnaf grupları arasında tekrar tekrar yaptığım inceleme ve araştırmalardan hareketle von Hammer'in, daha doğrusu Evliya Çelebi'nin verdiği detayların doğruluğundan bahsedebiliyorum; ki zaten kendiminkileri bunlardan ilkinin üzerine kurdum."[38] Bir diğer bölümde garip isimli camilerle ilgili efsaneleri aktarırken, Evliya Çelebi'yi bütün Türk tarihçileri ve "istatistiki yazarları" arasında en dikkatli ve keskini olarak anar.[39] Kendisinin dönüşünde *Müntehabat-ı Evliya Çelebi*'den bölümleri çevirerek yollayan arkadaşları Longworth ve Layard'a teşekkür eder. White'ın Doğu'ya ait anlatım biçimlerini romanında kullandığı -meddah/ şalın hikâyesi- hatırlanarak benzer bir anlatımın *Three Years in Constantinople*'da Evliya Çelebi üzerinden yapıldığı yorumunda bulunulabilir: Evliya Çelebi'de padişahın sabit gözünün önünden geçen esnaf alayı ile, bunlara bağlı olay ve hikâyeler, White'da pazarda dolaşan bir ziyaretçinin hareketli gözü önüne serilen olay ve hikâyeler halindedir; böylesi bir yorum White'ın çok referanslı kimliğine uygundur.

Moses ben Isaac Edrehi'nin portresi.

"OSMANLILARI SAVUNMAK İMKÂNSIZ BİR MESAİDİR"

Charles White'ın kitabı yayınlandığında farklı tepkilerle karşılaşmıştır. *Athenaeum*'da 1 Mart 1845 tarihli bir eleştiri yazısında, İstanbul'da yaşamayı düşünen herhangi birinin bu ciltleri hem yararlı hem de eğlenceli bulacağı, ister Türklere ister "Frenkler"e ait olsun White'ın ayrıntısıyla ele almadığı herhangi bir gündelik alışkanlık kalmadığı, sıkıcı bir rehber olma durumundan "yol üzerine serpiştirilmiş ve Doğu renklerini taşıyan canlı anekdotlar" sayesinde kurtulduğu; kitabın esas yeniliğinin çarşılar ve esnaf örgütlerinden bahsetmesi olduğu belirtilmektedir.[40] Reinhold Schiffer'in aktardığı bir gazete yorumunda ise kitabın, başlığında söylenenin aksine, yerel ve ev hayatına dair mekânlardan çok, kamusal mekânlardan söz ettiği, bilgiler güvenilir ve birinci elden olsa da bunları düzensiz bir şekilde sunduğu, "Mr. White'ın İstanbul'un çeşitli çarşıları içindeki dolambaçlı güzergâhı" biçiminde kinayeli olarak ifade edilmiştir.[41] Yine Schiffer'in alıntı yaptığı *Edinburgh Review*'da kitabın yayınlanmasından dokuz sene sonra 1854'te yazılan bir eleştiride ise White'ın Türklere "düşman olmaktan çok, fazlasıyla dostane" yaklaştığı belirtilmiştir. "*Three Years in Constantinople*"ın İstanbul'un mekânlarını tanıyan biri için bile takip etmesi zor bir kitap olduğu açıktır; söz konusu kendi döneminin Britanya vatandaşları olduğunda bu daha da güç olmalıdır. Ancak White'ın detaycılığını, Osmanlı toplumunu "olduğu gibi" aktarmaktaki çabasını ve "Türkseverliğini", yalnızca yazarlığının özellikleri olarak değil, içinde bulunduğu ortamın özellikleri olarak da görmek gerekir. Kitabın bir misyonu da diğer gezginlerin Türkler hakkındaki cehaletine işaret ederek bu boşluğu doldurmaktır; Osmanlıların kitapseverliği ve kütüphaneleri üzerine olan bölümünde, yazar amacını netleştirir:

"Bu konuların üzerinde Türklerin baskın karakterinin miskinlik, cehalet ve yazıyla bilgiye ilgisizlik olarak sunanların yaptığı adaletsizliğe işaret etmek için durdum. Arzum Osmanlılara sahip olmadığı değerleri bahşetmek değildir; ne de bazılarının düştüğü hataya düşerek onları olağanüstü kabiliyetler ve öğrenmeye açlık gibi belli bir yere kadar eğitim ve görenekleriyle bağdaşmayan nitelemelerle ödüllendirmekdir. Ancak yine de, kendilerini birkaç hafta Pera'da geçirerek Türk âdet ve kurumlarını yargılama konusunda yeterli gören birçoklarının kaba hatalarına düşmekten itina ederim; bu kadar zamanda en zihni açık ve keskin gözlemcinin bile gerekli bilgiyi toplaması ve tarafsız yargılar oluşturması imkânsızdır."[42]

White bir yandan, Türklerle ilgili önyargıları onların insani ve maddi yanlarını detaylı bir şekilde anlatarak aşmaya çalışırken, diğer yandan gayrimüslim nüfusa ve özellikle Peralılara, tersine, oldukça acımasız tanımlamalarla yaklaşarak burada belirgin bir gezgin alışkanlığını tekrarlar. Özellikle Osmanlı Müslüman yönetici sınıfına karşı önyargıların yıkılmasının hedeflendiği söylenebilir. Osmanlıları savunmanın "imkânsız bir mesai" olduğunu belirtirken kitabın politik yaklaşımı da White'ın içinde bulunduğu çevrenin bir yansımasıdır. Britanya'nın dış politikasına göre, kendini yenileyen bir Osmanlı'nın devamı gereklidir, bu noktada dönüşümün ne şekilde olması gerektiği konusunda White'ın fikri şöyledir:

"Ani ve ezip geçici dönüşümleri önerenlerden ayrılıyorum. Daha sağlıklı bir duruma geçişin aşamalı olmasının gerekliliğini benimsiyorum- her halükârda, bu değişimler yabancıların müdahalelerinin sonuçlarıyla değil, Osmanlıların benimsemeleriyle olmalıdır."[43]

Yazarın Osmanlı'nın sürekliliği ve dönüşümüne bakışı bir anlamda kitabın arkasında yatan büyük araştırmanın da ana hattına işaret eder: Şayet Osmanlı aşamalı olarak dönüşmeye uygunsa, bu dönüşümde günlük, sosyal ve ekonomik yapının bütün özgünlüğü ile beraber aktarılması gerekir. Dolayısıyla White, bir bakıma, Britanya dış politikasına paralel olarak kamuoyunu Osmanlı hayatının değerleri ve özellikleri konusunda bilgilendirmektedir. Son olarak, diplomat yazar Charles White, Osmanlı kurumlarının Batı'yla ilişkilenebilecek ve kısmen korunabilecek değerlerini bütün detaylarıyla anlatırken, kendi edebi yaratıcılığını benzer bir Doğu-Batı çakıştırmasıyla sergilemeye de çalışmıştır.

İNTİHAL: EDREHİ'NİN KİTABI

Charles White'ın kitabı 1855 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde basılan Isaac Edrehi'nin "*History of the Capital of Asia and the Turks: Together With an Account of the Domestic Manners of the Turks in Turkey*" başlıklı yayını tarafından tamamen intihale uğramıştır.[44] Tıpkı *Three Years in Constantinople* gibi üç cilt olarak yayınlanan bu eser, dipnotların olmaması ve her ciltten sadece ilk beş bölümün alınmış olması dışında White'ın kitabının tamamen aynısıdır. Üstelik Isaac Edrehi bu eseri babası ünlü Fas asıllı rabbi Moses Edrehi'nin İngiltere'nin Kudüs konsolosu iken yazdığını ve ilk olarak Avrupa'da basıldığını iddia ettikten sonra, kendisinin Amerika'da bağış toplayarak bu kitabı fasiküller halinde yeniden bastığını belirtir. Ancak Moses Edrehi'nin yalnızca On Kabile üzerine bir eseri vardır;[45] dolayısıyla oğlu ölümünden sonra ona kendisine ait olmayan bir kitabı mal etmiştir. Bu yayın Moses Edrehi'nin hayat öyküsünün bir parçası olarak ansiklopedilerde, örneğin *Jewish Encyclopedia*'da yer almaktadır. İşin ironik tarafı White'a yapılan haksızlığın ve intihalin bugün de farkına varılmaksızın sürmesidir.[46] Bu makalenin yazarı da ilk defa Charles White'ı Edrehi kopyasından okumuş; daha sonra "İstanbul'da Üç Yıl"a bütün referansları ve bölümleriyle ulaşmanın şaşkınlığını yaşamıştır. Isaac Edrehi'nin babası adına yaptığı 150 yıllık intihale son vermek gereklidir; öte yandan kimbilir belki de Charles White'a "*Almack's*"ın yazarı Marianne Spencer Hudson'un ahı değmiştir.

White'ın Austen Layard ile birlikte çıkardığı Kapalıçarşı haritası.

Charles White'ın güzergâhı, Stolpe haritası üzerine yazar tarafından işaretlenmiştir.

DİPNOTLAR

1 Bu yazı Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği (ARIT)'nin George ve Ilse Hanfmann bursu katkısı ile İngiltere'de gerçekleştirilen doktora sonrası projesi kapsamında yapılan araştırma başlıklarından birisidir. Taslak olarak ODTÜ Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Programı kapsamında 2009 Kasım ayında Dana Arnold, Belgin Özkaya ve Elvan Altan Ergut tarafından düzenlenen "Ambivalent Geographies *of Architectural History Project*" çalıştayında sunulmuştur.

2 1846 İstanbul panorama sergisi ve kitapçığı konusunda bkz.; Namık Erkal, "Tam zamanında gözlerinizin önünde: Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri", iki bölüm Toplumsal Tarih, no 170, no 171, Şubat 2008, s. 40-47; Mart 2008, s. 24-31. W. Smith Tepebaşı'ndaki İngiliz Büyükelçiliği'nin projesinde çalışmak üzere İstanbul'a gelmiş ve uzun süre kentte kalarak Taşkışla gibi önemli yapılar gerçekleştirmiştir.

3 Charles White'ın kitabı 1845 yılında basılmış, 1846 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. *Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844*, 3 cilt, London: Colburn, 1845 ve 1846. Bu yazıda ek bir önsözün yer aldığı 1846 baskısı kullanılmaktadır. Kitapta her bölümün önünde küçük resim baskılar yer alır, genelde Osmanlı'da üretilen nesnelerin yer aldığı (Kapalıçarşı silah pazarı, Binbirdirek Sarnıcı ve mezarlık dışında) bu çizimlerin müellifi belirsizdir. Plan olarak İstanbul'un Boğaz la birlikte çok büyük ölçekli bir planı, bu yazının ekinde verilen Kapalıçarşı'nın planı ve Unkapanı Köprüsü'nün şematik çizimi vardır. Kitabın içine istatistiksel tablolar da eklenmiştir.

4 Sattler'in panoraması konusuna dikkatımızı çeken Dr. Nur Artun'a teşekkür ederiz. Kısmi panorama Londra'da Panorama Royal'dekinden farklı olarak Serasker Kulesi'nden değil, Beyazıt Camii'nin minaresinden yapılmıştır.

5 Yazar giriş bölümünde koloniyalizm sonrası eleştirel bakışın, geri dönüşümlü olarak bütün Batılı gezgin edebiyatını aynı ırkçı, emperyalist çerçevenin içinde türdeşleştirmesi konusuna dikkat çeker; İngiliz gezginlerin yazdıklarındaki çeşitliliğe işaret ederek bunların betimlerinin ideolojikten çok olgusallığının ve aktarımların kaynak değerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir. Reinhold Schieffer, *The Oriental Panorama: British Travellers in 19th century Turkey*, Amsterdam: Rodopi, 1999.

6 Schiffer, 1999:182; İngilizceden çeviri yazar tarafından yapılmıştır

7 Schiffer bu tarz bir ekonomik anlatımı deneyen birisi olarak John Galt'tan (1779-1839, *Voyages and Travels... containing statistical, commercial and miscellaneous observations on Gilbaltar... and Turkey*, kitabının yazarı) bahseder, ancak onun da bu amacına tam olarak ulaşamadığını belirtir.

8 Metin içinde Charles White'dan yapılan alıntıların tümü yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir; White (1846, cilt I: viii-ix.)

9 Kitabın İstanbul'un 19. yüzyılın ilk yarısında kent kültürü üzerine kaynak olarak yaygın kullanımı, Elibron Yayınevi'nin 2002'de tıpkıbasımını yapması ve kısmen de olsa "*google books*" sitesinde taranabiliyor olmasıyla beraber artmıştır.

10 Elif Sureyya Genç, "Charles White ve İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin âdetleri", Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) 1999, White'ın bu yazıda aktarılmaya çalışılan güzergâhını izleyememiş ve kitabı düzensiz ve anlaşılmaz derecede karışık olarak tanımlamıştır. Kitabın 1850'lerden sonra bir referans oluşturmadığını söyleyerek, bunu kitabın anlatımda başarısızlığı olarak nitelemiştir. Bu konuda bir diğer yüksek lisans tez çalışması, Mustafa Akagündüz, Charles White'ın Three years in Constantinople adlı eseri temel alınarak İstanbul'da sosyal hayat (19. yüzyıl), Fatih Üniversitesi, Tarih, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) 2005.

11 Frederic Boase, *Modern English Bibliography*, 1922, Charles White (esq).

12 Arnold Brackman, *The Luck of Nineveh: Archeaology's Great Adventure*, 1978 s.107-108.

13 Daniel Mac Kinnon , *Origin and Services of Coldstream Guard*. Cilt 2, London, Richard Bentley, 1833, s. 508, aynı kaynakta Prens Adolphus'un terfi tarihleri de yer almaktadır; J.F.Ross Bladenburg, *A history of the Coldstream Guards, from 1815-1895*, London, 1896, s. 492.

14 Gentelman's Magazine, 1821.

15 İlginç bir şekilde Marianne Spencer'ın *Almack's* kitabındaki başrol karakteri, tıpkı Charles White gibi İspanya'dan savaştan dönmüş bir Coldstream askeridir; White'ın kendi karakteri Herbert Milton ise bu anlamda otobiyografik değildir. Her iki kitabın da yayıncısının aynı olması bilinçli bir pazarlama stratejisini çağrıştırmaktadır . Marianne Spencer Hudson, *Almacks: a novel*, London: Saunders & Otley, 1826; Charles White, *Almack's Revisited*, London: Saunders & Otley, 1828.

16 The Adventures of a King's Page, London: Colburn, 1829, *La Belle Assemble*, 3rd ser. 10 (Sept 1829): 128–29.

17 Demetrius C. Boulger, *The History of Belgium, Part II. Waterloo to the Death of Leopold I*, London, 1909.

18 Britanya Milli Arşivi listesinde Captain Author Charles White (160733) olarak kataloglanmış mektupların arasında White'ın Palmerston'dan başka Ponsonby ve Layard'la yazışmaları da yer almaktadır. Bakan Palmerston'la mektuplar yazarın yarı-resmi görevleri sırasında dışişleriyle ilişkilerini göstermenin yanı sıra dönem olarak sonraki İstanbul yolculuğunu da kapsaması açısından önemlidir.

19 1833 yılında askeri bir dergi olan *United Service Journal*'da basılan "Antwerp Kuşatması" yazısı muharebeyi bütün canlılığıyla yansıtmasıyla olumlu yorumlar almıştır; *Siege of Antwerp in 1832*, (Extracted from the United Service Journal for March 1833, s. 289-393). Bu kopyada White'ın oğlu Charles Henry White tarafından düşülen notlar da bulunmaktadır.

20 "The Belgic Revolution of 1830" (2 volumes) London: Whittaker & co. 1835. 1836 yılında Belçika Devrimi'ni Miss Mary Corr takma adı ile Fransızcaya çevirmiştir; *Revolution Belge de 1830* by Miss Mary Corr, Brussels: Louis Hauman, 1836.

21 "The Belgic Revolution of 1830" *The Metropolitan Magazine*, volume 13, 1835, s.206.

22 *The Married Unmarried* (3 volumes), London: Sanders & Otley, 1837; yazar kitabı İrlandalı yazar Kontes Marguarite Gardiener Blessington'a (1789-1849) adar.

23 1838'de Belçika üzerine Dumortier'in yazdığı kitabı İngilizceye çevirir; *Belgium and the Twenty four Articles*, Brussels. A. Cauvin, Printer,1838. Kitabın ithaf yazısından bu dönemde White'ın kısmen Brüksel'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine aynı sene içinde Alfred von Reumont'un "Ren'in Harabeleri" adlı kitabının yayınlanmasında çalışır.

24 *The Cashmere Shawl: an Eastern Fiction*, London: Henry Coulborn, 1840. White, İstanbul kitabında İslam dini ve kutsal emanetlerle ilgili bir kısımda "Kaşmir şal'a" dair bir Doğu hikâyesinden bahseder.

25 *New Monthly Magazine*, volume 60, London: Colbourn, 1840:276- 279.

26 Britanya arşivinde yer alan mektuplaşmalar için bakınız, dipnot 17, İstanbul kitabında Lady Ponsonby'yle ilgili Tarabya'da Elçilik Okulu'nu açması, buradaki Rum kızlara dantel kursları verdirmesi gibi bilgiler verilmektedir.

27 Mr. Hunter ismi Gordon Waterfield'ın kitabında yer almaktadır; *Layard of Nineveh*, London: Prager, 1968. Times muhabiri ve Urquhardt'ın muhalefeti için, bkz. *The foreign policy of Palmerston, 1830-1841*, 52.

28 White (cilt I, 1846: 15); bu kısımda 1842 yılında Bellevue'de verilen bir maskeli balo konu edilmektedir.

29 Gordon Waterfield (1968, 99).

30 White (1846, cilt II:245).

31 White (1846, cilt II:176).

32 Tagus, İstanbul- İngiltere arasında düzenli seferler yapan bir gemi olmalıdır; 1851'de İngiltere'ye giden bir Osmanlı'nın anılarında da aynı gemi ile seyahat edildiği not edilmiştir; *Bir Osmanlı Aydının Londra Seyahatnamesi*, İstanbul: Kitabevi, 2007.

33 White'ın kitabı 1851 yılında Almancaya çevrilerek, önyazılar olmadan yayınlanmıştır.

34 Julia Pardoe, The City of the Sultan: domestic manners of the Turks, London: Colburn, 1842.

35 White (1846, cilt I: viii).

36 Köle Pazarı bölümünü takip eden iki bölümün birincisi II. cildın son, diğeri III. cildin ilk kısmıdır. White özel bir bölümde kölelikle ilgili yasalara yer vermiştir. Bu dönemde İngiliz siyasetinin bir parçası olarak Sir Canning'in köleliğin kaldırılması için çalıştığını göz önüne alarak, yazarın dönemin hassasiyetini ağırlıklı olarak metnine yansıttığını söyleyebiliriz. Bu konuda bkz.; H. Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 91-122.

37 White bu bölümde Evliya Çelebi'nin Sultan IV. Murad tarafından 1634'te Bağdat seferine çıkarken düzenlenen Sancak-ı Şerif töreni ve esnaf alayını yazmaya yönlendirildiğini söylemektedir; (Cilt I: 194). Evliya Çelebi'nin kendisi Seyahatname'nin birinci cildinde, Melek Ahmet Paşa'nın padişah buyruğu üzerine düzenlettiği İstanbul listesinden yararlandığını ve bunu IV. Murad için yapılan törenin formatında aktardığını belirtir.

38 Aynı bölümde, kendisinin Hammer gibi İstanbul'da Evliya Çelebi'nın Seyahatnamesi'ne ulaşamadığını, ancak Topkapı Sarayı'nın kütüphane sorumlusunun Beşiktaş ya da Çırağan Sarayı'nda sultana ait bir kopya bulunduğunu söylediğini nakletmektedir.

39 White (1846, Cilt I:267).

40 "Three Year's in Constantinople: or the domestic manners of Turks in 1844, by C. White Esq., Colburn", *Athenaeum*, 01 Mart 1845, s. 216-217.

41 Blackwood's Magazine, 58 (1845): 688- 700.

42 White (1846, Cilt II: 180).

43 White (1846, Cilt I: vi).

44 *History of the Capital of Asia and the Turks; together With an Account of the Domestic Manners of the Turks in Turkey*. Boston: reprinted for Isaac Edrehi, son of the late British Consul at Jerusalem, 5618 (1855), in three volumes.

45 "*An Historical Account of Ten Tribes, Settled Beyond the River Sambatyon, in the East; With Many Other Curious Matters Relating to the State of the Israelites in Various Parts of the World*" Boston: reprinted for his son, Isaac Edrehi, 5618 (1855).

46 Şefik Atabey Koleksiyonu Kitabı ve daha sonra 2002 Sotheby Müzayede Kataloğu'nda her iki eser intihalden habersiz beraber sunulmuştur.

MAYIS 2010'DA FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (İFEA)

SEMİNERLER

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın (XVI. yy-XIX. yy)"
3 Mayıs Pazartesi saat 18.00'da,
Nora Şeni (IFEA Müdürü): "Kentte kadın vücutları"
"Arkeoloji Tezleri Tanıtım Semineri"
5 Mayıs Çarşamba, saat 16.00'da,
Dr. Yasemin Yılmaz: "Neolitik Dönem'de Anadolu'da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği"
Dr. Eric Jean: "M.Ö. İkinci Binyılda Kilikia'da Toplumlar ve Güçler: Arkeolojik Yaklaşım"
Konferans dili Türkçedir.

Çağdaş Türkiye Semineri: Uluslararası Camiada ve Avrupa'da Türkiye
6 Mayıs Perşembe, saat 18.00'da: Metodoloji
13 Mayıs Perşembe, saat 18.00'da,
Jean Marcou (IFEA-IEP Grenoble Profesörü): "Türkiye ve Arap Dünyası"
20 Mayıs Perşembe, saat 18.00'da,
Deniz Vardar (Prof. Marmara Üniversitesi): "Türkiye ve Avrupa Birliği"
Seminer dili Fransızcadır.

"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dersim"
12 Mayıs Çarşamba, saat 18.00'da,
Musa Çimen (IFEA)
Giriş seansı

"İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'ne Doğru: Aktörlerarası Rekabetle Kentsel Rekabetin İlişkisi"
24 Mayıs Pazartesi, saat 19.00'da,
Jean-François Pérouse (İstanbul Gözlem Merkezi Sorumlusu /Galatasaray Üniversitesi): "İstanbul 2010 kapsamındaki kentsel projeler" http://www.istanbul2010.org/index.htm

"Mübadeleden Sonra. Türkiye'de ve Yunanistan'da Mübadillerin Entegrasyonu"
25 Mayıs Salı, saat 19.00'da, *Kapanış seansı ve ardından kokteyl.*

"İstanbul, Sürdürülebilir Bir Kent midir? Tartışmalar, Alanlar, Perspektifler"
26 Mayıs Çarşamba, saat 18.00'da,
Dr. Ahmet Tarcan (Mimar Sinan Üniversitesi): "Türkiye'de ekolojik mimari"

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Felsefe ve Psikanaliz"
27 Mayıs Perşembe, saat 18.00'da,
Prof. Dr. İsmail Kara (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) "Türkçede Modern Felsefe-Bilim Terimleri Problemi -II. Meşrutiyet Dönemi"

"1990'lardan Beri Ermeni ve Azeri Göçmenler"
1 Haziran Salı saat 15.00'da,
Fabio Salomoni (Koç Üniversitesi)

İSTANBUL ŞEHİR GÖZLEM MERKEZİ (OUI) GEZİLERİ

12 Mayıs Çarşamba, Jean-François Pérouse'la **Çamaşır Deresi** İFEA'dan **hareket saati 09.30.**

KONFERANSLAR

"Sahnede usta bir araştırmacı" konferans serisi
Bu konferanslar Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından İstanbul Araştırmaları Enstitüsü işbirliğiyle düzenlenmiştir.
Nora Şeni (IFEA Müdürü)
12 Mayıs Çarşamba saat 18.30'da, Pera Müzesi'nde,
" Camondo'ların İstanbulu"
Konferans dili Türkçedir.
Jean-Louis Bacqué Grammont (Emeritus Profesör- CNRS)
20 Mayıs Perşembe saat 18.30'da, Pera Müzesi'nde,
"XVI. ve XVII. Yüzyılda Üsküdar"
Konferans dili Fransızcadır, simültane çeviri yapılacaktır.
21 Mayıs Cuma saat 18.30'da, IFEA'da
"Evliya Çelebi'de ve Kâtip Çelebi'de Amerika Üzerine Düşünceler"
Konferans dili Fransızcadır.
Dejanira Couto (EPHE)
10 Mayıs 2010 Pazartesi saat 18.00'da, IFEA'da:
"Akdeniz Ağları: XVI. Yüzyılda Portekiz ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki köle ticaretindeki aracı Yahudiler"

Stéphane Yerasimos'u anma konferansı
Ünlü tarihçi merhum Stéphane Yerasimos'u anmak üzere Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından Boğaziçi Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Galatasaray Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenecek yıllık konferansların ilki.
14 Mayıs Cuma, Galatasaray Üniversitesi Aydın Doğan Salonu'nda, saat 16.00'da,
Henry Laurens (Prof. Collège de France): "Braudel'den Günümüze Akdeniz"
Konferans dili Fransızcadır, Türkçe simültane çeviri yapılacaktır.

ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATINDA

İSLAMLAŞTIRILMIŞ ERMENİ KADIN İMAJI

DOÇ. DR. RUBEN MELKONYAN

Edebiyatın büyük oranda toplumu ilgilendiren anlık ve güncel sorunları irdelediği ve onları ön plana çıkardığı bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, ülkede ve toplum bünyesinde hüküm süren ortamın, edebi konuların seçimi konusunda etkili olduğunu belirtmek gerekir. 20. yüzyıl Türk edebiyatında tabu olarak kabul edilen konulara karşı benzer bir tutum takınıldığına şahit olmaktayız. Bunlar arasında Ermeni konusunu da sayabiliriz. Türk edebiyatının, yakın zamanlara kadar yüzeysel bazı değinmelerin haricinde, Ermeni konusuna yeterince ilgi göstermemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Tehcir'de Ermeni kadın ve çocuklar.

20. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA ERMENİ KONUSUNA "DEĞİNMELER"

Her ne kadar tutucu veya milliyetçi yönelimli Türk yazarların Ermeni konusuyla ilgili duyarsızlığını, dahası, genel olarak azınlıklara ve özel olarak Ermenilere karşı düşmanca tutumlarını, onların ideolojileriyle açıklamak mümkün olsa da,[1] ilerici ve sosyalist olarak kabul edilen Türk yazarların sessizliğini en azından garip olarak adlandırabiliriz. Geçen yüzyılın 30'lu yıllarında Türk edebiyatında şekillenen sol-sosyalist yönelimin bilhassa 40-50'li yıllarda parlak bir gelişim gösterdiği gerçektir. Eleştiri ve sosyal gerçekçilik yönelimi açısından eserler veren, insanların çeşitli hakları için mücadele eden, sosyal ve cinsel ayrımcılığı tenkit eden bir dizi eserlerde dahi Ermenilerle ilgili sorunlara yönelik yaklaşımlara çok ender rastlamaktayız, o da yukarıda belirttiğimiz gibi yüzeysel ve çoğu kez dolaylı olarak. Türkiye'de hüküm süren şartlar altında bu belki de anlaşılır bir durumdu, belki şartlar el vermiyordu, belki de bu durum bilgisizlikten kaynakla-

nıyordu. Hrant Dink'le gerçekleşen sohbet esnasında tanınmış yazar Vedat Türkali "Bizim kuşağımız neler olduğunu bilmiyordu",[2] derken bu bilgisizlik sorununa değinmektedir. Türk aydınlarının ve genel olarak toplumun bilgisizliği hakkında konuşurken konuyla ilgili Hrant Dink'in sözlerinden de bir alıntı yapmak istiyoruz: "1915 sonrasında Türkiye toplumu, o dönemde neler yaşandığını köylüsüyle kentlisiyle çok iyi biliyordu. Pek çoğu, bire bir tanık olmuşlardı yaşananlara. Yaşananlar kötü ve acıydı ve bunun için de susmak gerekiyordu. Bu konuşmama üzerine gelip çöken resmi devlet tutumu suskunluğu da resmileştirdi. Bu konu tabu haline getirildi. Sadece muhafazakâr insanlar değil, kendini devrimci olarak gören insanlar da bu konuda iki çift söz edemez hale geldiler. Nazım Hikmet'in şiirlerinde Ermeni sorununa ilişkin tek bir satır yer alır, o kadar."[3]

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim milletlerinden biri olarak düzenli şekilde ve değişik zamanlarda farklı yoğunluklarda seyreden, zorunlu İslamlaştırılma dalgalarına maruz kalmışlardır. Ermeni soykırımı yıllarında da cebri İslamlaştırılma hadiselerinin vuku bulmuş olduğu bilinen bir gerçektir. Zorla İslamlaştırılmış Ermeniler arasında kadın ve çocuklar büyük bir oran teşkil etmektedirler.

Gerçekten de, solcu yazarların bilgisizliğini belki de bahane olarak kabul edebilmek mümkün, yine de bu açıklama yeteri kadar tatmin edici değil. Lâkin her halükârda bazı Türk yazarlarda -genellikle sol cenahtan- arada bir, satır aralarına serpiştirilmiş olarak, Ermeni konusuyla ilgili yaklaşımlara rastlamaktayız. Örneğin, toprak temasıyla çok ilgilenmiş olan tanınmış ve yetenekli yazar Yaşar Kemal, soykırımdan ve Tehcir'den sonra sahipsiz kalmış Ermeni topraklarının paylaşılması konusuna değinmiştir. Mesela, "Akçasaz'ın Ağaları" romanının kahramanlarından Muallim Rüstem'i şu şekilde tasvir etmektedir: "Kaçıp kurtulmaya calışan Ermenilerin, gecenin karanlığında, bir kartal gibi üstlerine inen, hepsini doğrayıp köprüden attıktan sonra heybe heybe altınlarını alan, onu da götürüp Adana paşasına veren oydu"[4]. Bundan başka, "Yağmurcuk Kuşu" adlı eserinde şu satırlar yer almaktadır: "Annesi, İsmail Ağa'ya şöyle öğütler: 'Bir de senden dileğim, oğlum, o kasabaya gidersen, o

Ermenilerden kalma evleri, tarlaları kabul etme. Sahibi kaçmış yuvada, öteki kuş barınamaz. Yuva bozanın yuvası olmaz. Zulüm tarlasında zulüm biter'".[5]

Yukarıda belirtildiği gibi, tanınmış Türk komünist şair Nazım Hikmet de bir-iki satırla Ermeni sorununa değinmiştir, örneğin, onun "Çolak İsmail" şiirinde aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

İsmail'i seferberlikte, yaşı on altı olduğu halde,
Tutup askere gönderdiler.
Domuzuna yiğitti.
Yozgat taraflarına jandarma gitti.
Ve Ermeniler kesilirken
Kana battı göbeğine kadar[6].

Nazım Hikmet'in bir diğer, "Akşam Gezintisi" şiirinde ise aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

Bakkal Karabet'in ışıkları yanmış.
Affetmedi bu Ermeni vatandaş
Kürt dağlarında babasının
Kesilmesini
Fakat seviyor seni,
Çünkü sen de affetmedin
Bu karayı sürenleri Türk
Halkının alnına[7].

Türk bilim adamı Halil Berktay bu düşünceleri irdeleyerek, haklı olarak, resmi devlet yöneliminin tersine, sıradan halkın hafızasında bu olaylarla ilgili anıların saklı bulunduğunu belirtmektedir. Berktay, bugün de bazı evlerde duvarda asılı kılıçlar olduğunu ve bunlarla ilgi olarak da üzerindeki kanın Ermeni kanı olduğunun belirtildiğini, üstelik bazı insanların bu olgudan büyük gurur duyduklarını, diğerlerinin ise utandıklarını eklemektedir.[8]

Yaşar Kemal *Akçasaz'ın Ağaları*'nda soykırımdan ve Tehcir'den sonra sahipsiz kalmış Ermeni topraklarının paylaşılması konusuna değinmiştir.

ERMENİLERİN İSLAMLAŞTIRILMASI VE BU KONUNUN TÜRK EDEBİYATINA YANSIMASI

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim milletlerinden biri olarak düzenli şekilde ve değişik zamanlarda farklı yoğunluklarda seyreden, zorunlu İslamlaştırılma dalgalarına maruz kalmışlardır. Ermeni soykırımı yıllarında da cebri İslamlaştırılma hadiselerinin vuku bulmuş olduğu bilinen bir gerçektir. Zorla İslamlaştırılmış Ermeniler arasında kadın ve çocuklar büyük bir oran teşkil etmektedirler. Bu ihtida sürecinde devletin olduğu kadar top-

Nazım Hikmet "Çolak İsmail" ve "Akşam Gezintisi"nde bir-iki satırla Ermeni sorununa değinmiştir.

lumun belli katmanlarının da önemli bir rol oynamış oldukları bilinmektedir. Ermenilerin İslamlaştırılmasının sebep ve ayrıntılarına fazla girmeden, bilhassa tehcir edilen Ermeni kadınların ve çocukların kaçırılması ve İslamlaştırılmasında, nadiren görülen insancıl tarafı da gözardı etmeden, belirgin olarak ön plana çıkan ekonomik rolü belirtmek istiyorum. Tüm bunların sonucu olarak bugün Türkiye'de, Ermeni orijinine, özellikle Ermeni ninelere sahip bir toplum katmanı oluşmuş durumdadır. Konuyla ilgili olarak Hrant Dink "Bugün Anadolu'yu dolaştığınızda hemen her yerde, birçok ailelerde 'Benim ninem de Ermeniydi' diyenlere rastlayabiliyorsunuz"[9] demişti.

Günümüz Türkiye'sinde, insanların Ermeni ninesi olması durumu öyle yaygın bir hal almıştır ki, bu durum modern Türk belge edebiyatına malzeme sağlamaktadır. Son yıllarda Türkiye'nin gündemine yerleşen, soykırımdan sağ kalmış ve İslamlaştırılmış Ermeni kadınların hikâyeleri, son on-yirmi yıl içinde geniş bir yaygınlığa ulaşan sözlü tarih (*oral history*) dalının bir bölümünü oluşturmaktadır.[10] Ermeni etnograf Marutyan'a göre, sözlü hikâyeler özellikle toplumun sessiz ve gözardı edilmiş üyelerinin seslerini duyulur hale getirmektedir.[11]

Günümüzde, modern Türk edebiyatında, 1915'te kaçırılmış veya mucize eseri kurtulmuş ve İslamlaştırılmış Ermenilerin, bilhassa da kadınların konusunu işleyen bir hareketin, bir akımın başlamış olduğunu ifade edebiliriz. Yayınlanan kitapların özellikle belgesel niteliği göze çarpmaktadır. İslamlaştırılmış Ermeniler konusunun ele alınabilme imkânları hakkında konuşulurken, çoğunlukla, Türkiye'nin Avrupa entegrasyon sürecinde beliren bazı hürriyetlere atıfta bulunulmaktadır, lâkin konunun kitleselleşmesindeki temel itici gücün, İslamlaştırılmış Ermenilerin haleflerinin -daha kesin olarak torunlarının- olduğu kabul edilmektedir.[12] Bu acı hikâyelerin çoğu insan tarafından bilinmiş ve halkın hafızasında devamlı olarak saklanmış olmasına karşın, Türk edebiyatı ancak son yıllarda bu konuya eğilmektedir. Türk edebiyatının uzun yıllar bu konuları neden sanat teması olarak ele almadığının ise birçok sebebi vardır. Bu sebeplerden başlıcaları konunun kapalı ve tabu olmasıdır. Fakat Türk edebiyatının son zamanlarda konuya eğilmesi bu tabuyu kısmen yıkmıştır.

Kitap piyasasında bugün, kahramanlarının karmaşık ruhsal dünyalarıyla, zorla İslamlaştırılmış Ermeni kadınların olduğu bazı belge-roman niteliğinde eserler bulunmaktadır. İslamlaştırılmış Ermeni kadın kişilikleri arasında belli farklılıklar olmasına rağmen, bazı genel çizgiler de göze çarpmaktadır. Özellikle dikkat çeken durum, bu kadınların, tüm yaşamları boyunca kurtulamadıkları travmatik anıları genellikle hayatlarının sonlarına doğru seslendirmeyi yeğlemiş olduklarıdır. Diğer bir deyişle, onlar bu acıyı belki korkudan, belki de çocuklarına acı vermek istemediklerinden dolayı hayatları boyunca saklamışlardır. Acılarını saklamalarının bir diğer sebebi ise bu acıyı paylaşabilecek uygun bir sırdaş bulamamış olmalarıdır. Benzer hikâyelerin bir diğer ortak yönü ise, hayatı boyunca gizli tutulmuş bu travmatik anıları anlatarak onlar, belki de bilinçaltında, bu yükten kurtulmak veya onu hafifletmek istemişlerdir. Uzmanlara göre, travmadan kurtulabilmenin en yaygın metodu onun hakkında konuşmak (*storytelling*) ve bu şekilde ruhsal durumun hafifletilmesidir.[13] Ermeni ailelerinden koparılmış veya ailelerini kaybetmiş kadınlar ve çocuklar dinlerini, dillerini ve yaşam ortamlarını değiştirmiş, kırımların ve sürgünün getirdiği eziyetleri çekmiş olarak, tabiidir ki, kendilerine yıllar boyu eşlik eden çeşitli travmalara maruz kalmışlardır. İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarla ilgili kitaplarda en çok nine- torun ilişkileri, bu ilişkilerdeki karşılıklı bağlılık ve güven göze çarpmaktadır ve denilebilir ki, bu durum, bu konuyla ilgili en önemli özelliklerdendir. Çeşitli halkların edebiyatında yaygın ve edebiyat biliminin konularından biri olan babalar ve evlatlar konusu Türk edebiyatındaki İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarla ilgili eserlerde özel bir nineler-torunlar ilişkisine dönüşmüştür.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınların torunları, onların acı hikâyelerinin dinleyicileri olarak, ister istemez bu travmanın taşıyıcıları durumuna dönüşmüşlerdir. Diğer bir deyişle travma, onu taşıyandan güvenilir kişiye aktarılıp, bu sırrın yeni taşıyıcısı bu yükün ağırlığı altında ezilmeye başlamaktadır. Uzmanların belirttiğine göre, soykırımın travmatik anıları nesiller boyunca devam etmiş, zamana ve şartlara göre kendini değişik şekillerde belli etmiştir. Hrant Dink bu konuda "Kuşaktan kuşağa aktardığımız travmamızdan kurtulmadıkça, Ermeni dünyasının huzurlu bir gelecek kurması mümkün gözükmüyor."[14] demektedir.

Ermeni etnograf Harutyun Marutyan'a göre İslamlaştırılmış Ermeni kadınların travmatik anılarına bir de travmatik gündelik yaşam eklenmiştir.[15] Bu, gerçekten de ilginç bir açıklamadır ve az aşağıda bu durumun dışavurumlarını örnekleriyle göreceğiz.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarla ilgili yazılı eserlerde özellikle göze

çarpan olgu, bu kadınların ilerlemiş yaşlarında aileleri ve çevreleri içinde büyük saygınlık görmeleridir. Hemen tüm kitaplarda da İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar akıllı, temizliğe büyük önem veren, çalışkan ve yetenekli ev kadınları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle onların çok iyi yemek pişirme yetenekleri belirtilmektedir. Nineleriyle ilgili torunların anlattığı sayısız anılardan, kanımızca çok belirgin olan birini burada aktarmak istiyoruz. Ninesi Fate'nin kitaplara yönelik tapma derecede sevgisi bir Kürt aşiretinin üyesi olan Ahmet Önal'ı etkilemişti. "Bizim evde yaşardı ve diyebilirim ki bizim evi o yönetiyordu. Bütün köylerde de sözü geçerdi. Aydın bir aileden çıktığını hissediyordum. Çocukların okutulmasına çok önem verirdi. Çok iyi hatırlıyorum, bir gün okul dönüşünde kitap ve defterlerimi çamura düşürmüştüm. Eve o halde getirince annem buna kızdı. Anneannem annemi susturdu ve beni çağırdı bir hikâye anlatacağım diye. 'Bizimkiler' diye başladı. 'Bizimkiler'in ayrı bir aidiyete işaret ettiğini o zamanki çocuk kafamla bile anlamıştım, demek ki Kürt değilmişler. 'Bizimkiler bizi duvar diplerine bıraktılar. Altınlarını ve paralarını toprağa gömdüler. Ama kitaplarını sırtlayıp götürdüler. Kitap çok kıymetlidir. Ben bu dünyadan giderim, altın ve paralar da gidebilir ama bir kitap gittiği zaman insanın her şeyi gider, bilgisi, geleceği, tarihi. Bu yüzden kitap insandan da, paradan da daha kıymetlidir. Onu çok iyi koruman gerekir. Bütün kitaplar kutsaldır."[16]

Hrant Dink de İslamlaştırılmış Ermeni kadınların sahip olduğu saygınlık konusuna değinerek "Ve o kızlar, o kadınlar dedim, birer efsaneydiler, o evin birer dervişiydiler"[17] demektedir.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konusunda yazılmış ilk eserlerden biri İrfan Palalı'nın "Tehcir Çocukları: Nenem Bir Ermeniymiş" anı-romanıdır. Bu kitap kanıtlar üzerine kurulmuş olmakla birlikte kahramanların isimleri çeşitli nedenlerden dolayı değiştirilmiştir. Kitapta İslamlaştırılmış Ermeni kadını Fatma nine ve torun Demir arasındaki özel bağı görmekteyiz. Sonuçta da nine, ilerlemiş yaşında hayatının sırrını ona teslim etmektedir. Bu kadın, soykırıma kadar olan hayatını, sürgün yolunu, kırımı, babasının öldürülmesini ve annesinin ölümünü ilerlemiş yaşına rağmen en ince ayrıntısına kadar hatırlamaktadır. Tüm bu görüntüler hayatı boyunca kendisine eşlik etmiştir. Anlatımlarına göre kervanları 80 kişiden müteşekkil olmuştur. "Sonunda bir ben kaldım sanıyorum ya, neyse. Belki de benim gibi kurtulan birkaç kız çocuğu daha vardır".[18] Kervandaki erkeklerin, bu arada babasının öldürülmeleri anını da hatırlamaktadır "Daha sonra sıra ile tüm erkekleri öldürdüler. Adamlardan iki kişi tutuyor üçüncüsü öldürüyor. Ölenler kaç kişiydi bilmiyorum ama erkeklerin hepsini hançerleyerek öldürdüklerini biliyorum. En son babamı öldürdüler."[19] Annesinden koparılma anı diğer tüm kaderdaşları gibi Fatma ninede de derin izler bırakmıştır. Erkekleri öldürdükten sonra kervanda kalan kadınları ağaçların arkasına götürürler, tahminen tecavüz etmek için. "Annem o tarafa doğru gitmeden önce bana doğru geldi ve bana bir şeyler söyledi, ya da fısıldadı, ama ne dedi hatırlamıyorum şimdi. Sadece beni öptüğünü hatırlıyorum. Zaten daha sonra annemle de bir daha hiç sarılıp öpüşmedik. Yanıma geldi beni öptü, bir onu biliyorum. Bu son öpüşü imiş meğer. Çünkü ertesi gün de annem soğuktan donarak öldü."[20]

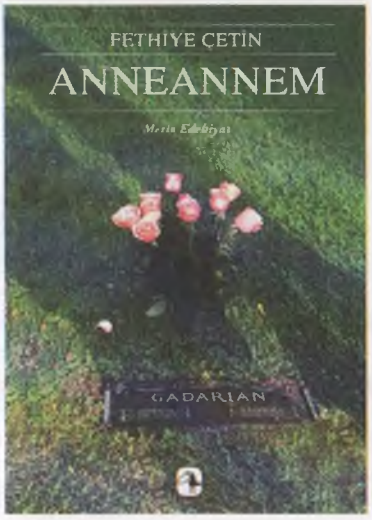
İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarıyla ilgili kitaplarda nine-torun ilişkisi, bu ilişkideki karşılıklı bağlılık ve güven göze çarpmaktadır. Denilebilir ki, bu durum, bu konuyla ilgili en önemli özelliklerdendir. Edebiyat biliminin konularından biri olan baba-evlat konusu Türk edebiyatındaki İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarla ilgili eserlerde özel bir nine-torun ilişkisine dönüşmüştür.

Genelde, benzer eserlerde, İslamlaştırılmış Ermeni kız çocuklarının iyi halli ailelerden geldiklerini ve ihtimam altında olduklarını hatırladıkları göze çarpmaktadır. Fakat, daha sonra tam tersine, çeşitli baskılara, hakaretlere maruz kalmışlardır ve çocukluklarından kalan sevgi ve ihtimamdan bir parça hatırayı korumuşlar ve belki de bu, kendilerine zorluklara karşı göğüs germe gücü vermiştir.

Kaderdaş bir grup çocukla birlikte kurtulduğunda Fatma 5-6 yaşlarında bir kız çocuğuydu, ardından Urfa'ya varırlar, orada besleme olarak alıkoyulur, daha sonra ise ailenin oğlu Derviş'le evlendirilir. Cinayet sahnelerinin çocuk üzerinde ne derin iz bıraktığını, onun hayatı boyunca ölümden korkmasında görebiliriz. Fatma ninenin anlattığına göre kendisi için çok ağır ve hastalıklı bir durum olduğundan dolayı hayatı boyunca akrabalarının cenazelerine

Fethiye Çetin, anneannesi Heranuş'un küçük yaşta maruz kaldığı kırımların, sürgünün dehşetini *Anneannem*'de yansıtır.

dahi gitmeye korkmuştur, fakat tüm bunların açıklaması, basit ve aynı zamanda derin bir mana ihtiva eden cümlesinin içinde gizlidir "Ne zaman bir ölüm duysam babamın ölümü gözlerimin önüne geliyor".[21]

Torunlarından herhangi biriyle ilgili özel bağlılıklarını İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar bir nirengi noktası olarak görmüşlerdir. Lâkin bu bağ içinde onlar, geçmişteki Ermeni aileleriyle bir benzerlik görme arzusunda olmuşlardır. Örneğin, son telefon görüşmelerinde Fatma nine torunu Demir'e kendisini görebilmesi ve özlemini giderebilmesi, belki de son olarak onu kucaklaması için çabuk gelmesini söylemektedir, çünkü ölümünün yakın olduğunu hissetmektedir ve ekler: "Sen benim hem evladım, hem babamsın. Bilimiasen Keko, babam siye çok benzerdi. Yalavuz sen birez karasan. O daha beyazdı."[22]

Türkiye'de İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konusunun güncellik kazanması ve açık tartışmaların başlaması açısından Fethiye Çetin'in "Anneannem" anı-romanı büyük rol oynamıştır. Bu kitap bu açıdan yazılmış ilk ve en etkili kitaplardan biri olmuştur, fakat benzer diğer eserlerden bilhassa yüksek sanatsal değeri açısından özel bir yer tutmaktadır.

Çetin'in anneannesi Heranuş da küçük yaşta kırımların, sürgünün dehşetini yaşamıştır. Sürgün yolunda bir jandarma tarafından kaçırılır, bu adam kendisini evlat edinir ve adını Seher olarak değiştirir. Heranuş, torunlarından Fethiye'yle derin bağ içinde olur ve sırrını ilerlemiş yaşında ona açar. Anneanne ve torunun bağının gelişmesinin birkaç sebebi vardır, fakat İrfan Palalı'nın ninesinin durumunda olduğu gibi Heranuş da, kanımızca, torununda kaybetmiş olduğu ailesiyle bağlayan bir şey görmüş veya görmeye çalışmıştır. Fethiye'ye yönelik ve sık sık tekrarladığı sözler bunun ispatıdır "Sen bizim tarafa benziyorsun."[23] Çetin'in belirttiğine göre anneannesinin güçlü bir hafızası vardı, fakat Ermeni ailesini, sürgünü ve katliamlarla ilgili ayrıntıları hatırlamak için bunları hayatı boyunca kendi kendine devamlı tekrarlamış,[24] yani devamlı travma içinde bulunmuştur. Heranuş'un kaderdaşı diğer Ermeni kadınlar da aynı ruh hali içinde olmuşlardır ve tüm bunlar hakkında yüksek sesle konuşma fikri bu kitabı yazma konusunda önemli bir itici güç olmuştur. "Daha sonra anneannem gibi kaderdaş çok sayıda başka kadınların da bunları anlatamadıkları için onun gibi sürekli kendi kendileriyle, kendi içlerinde konuşmuş olduklarını öğrendim."[25]

"Anneannem" kitabında İslamlaştırılmış Ermeni kadınların travmatik günlük yaşamlarını resmeden belgelere rastlıyoruz. Heranuş ve kaderdaşları İslamlaştırılmış diğer Ermeni kadınların, kendi Ermeni-Hıristiyan âdetlerinden bazılarını gizlice devam ettirme çabaları bilhassa dikkate şayandır. Örneğin, Paskalya kutlamak, bu bayramla ilgili çörek pişirmek gibi.[26] Bu arada, eski dini olan Hıristiyanlığın âdetlerini korumakla ilgili dolaylı dolaysız belgelere de rastlıyoruz bu kitapta. Mesela, Ermeniler arasında, evlilikte "yedi göbek" sorma âdeti yaygındır ve Heranuş'un kaçırılıp İslamlaştırılarak, Kürtleştirilmiş teyzesi Siranuş, oğluna Heranuş'un kızını istediğinde, Heranuş'un cevabı kesindir. "Ben akrabaya kız vermem."[27]

İslamlaştırılmış Ermeni kadınların bir kısmı gerçekten Müslüman olmuşlar ve dinin gereklerini yerine getirmişlerdir. Kendilerini çevreleyen ortamın etkisi altında bunların çoğu ellerinden geldiği kadar inanmış Müslüman gözükmeye, kraldan fazla kralcı olmaya çalışmışlardır. Lâkin tüm bunlara karşın, kitaplarda göze çarpan sayısız kanıt, çevrelerinin onların Ermeni orijinli olduklarını bilerek, gerekli olduğu zamanlar hakaret amaçlı olarak "gâvur", "Ermeni dölü", "gâvuroğlu" ve benzer terimler kullanmaktan geri kalmadıklarını belgelemektedir.

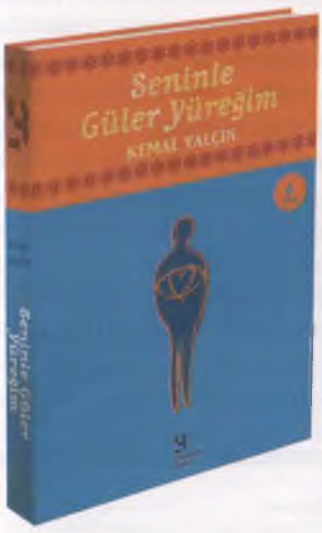
Almanya'da yerleşik Türk yazar Kemal Yalçın da kitaplarında zorla İslamlaştırılmış gizli Ermeniler konusunu işlemektedir. Bu konuyla ilgili yazılmış ilk eseri olan "Seninle Güler Yüreğim" kitabında yazarın islamlaştırılmış gizli Ermeniler ile onların nesilleriyle yapmış olduğu görüşmeler röportaj şeklinde takdim edilmektedir. Kitapta adı geçen kahramanlardan gizli Ermeni Sultan Bakırcıgil, hemen hemen tüm İslamlaştırılmış Ermeni kadınlara özgü olan ilginç bir ayrıntı sunmaktadır: "Çoğunluğun yüzü gülmezdi". Yalçın'ın diğer kitabı olan "Sarı Gelin"de ise Adıyamanlı tanınmış Bersumların ailesinden güzel Siranuyş'un hikâyesine tanık oluyoruz. Bölgenin tanınmış Kürt ağalarından Nuri onu kurtarır ve daha sonra da kendisiyle evlenir. Yalçın'ın kitabında Nuri Ağa ve Siranuyş'un küçük oğulları Mehmet Nuri, annesi hakkında anlattıklarından İslamlaştırılmış Ermeni kadınların yaşadığı travmatik gündelik hayatları ve anıları net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. "Anamın asıl ismi 'Siranuş' idi. Babamla evlendikten sonra, 'Hanım' demişler. Anam, gençliğinde bana ve ağabeylerime; 'Hele bana bir kere Siranuş deyin de duyayım!' derdi. 'Siranuş' deyince bana sarılır öper, öper ağlardı. Çocukluğumda anamın

ağlayışına bakar bakar ben de ağlardım. Anamın neye ağladığını bilmezdim. Anam bazen dağlarla, kuşlarla, taşlarla, toprakla, çiçeklerle konuşurdu. Konuştuğu dili anlamazdım. Sorduğumda başımı okşar; 'Anamın, babamın dili, senin dayılarının dili, Hayların dili' derdi. Hayların dili, anamın gözyaşlarının diliydi..."[28].

Yusuf Bağı'nın "Ermeni Kızı: Ağçik" anı-romanı da İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konulu ve hayatta kalmış görgü şahidinin anlattığı anılarına dayanan kitaplardandır. Fatma olarak isimlendirilmiş Mariam, on yıllarca yaşadığı acıyı içinde saklamış ve sadece ilerlemiş yaşında bir sırdaş bulabilerek anılarını onunla paylaşmıştır. Küçük yaşta soykırım dehşetini yaşamış olan Mariam, köyü, Erzurum'un Karskapı köyünü, iyi halli ve mutlu ailesini, kaybettiği babası, annesi ve iki erkek kardeşlerini gayet iyi hatırlamaktadır. Kitabın yazarı Yusuf Bağı şöyle söylemektedir. "Fatma, kimliğiyle ilgili bu bilgileri kimseyle paylaşamazdı, sadece bana güveniyordu ve ben sorular sorduğumda beni kırmıyor ve bazı şeyleri anlatıyordu". Fakat, görünüşe göre, yaşadığı korkudan dolayı, o yaşında dahi anlattıklarının sadece ölümünden sonra yayınlanmasını kendisinden rica eder. Kervanlarının ve ailesinin boğazlanma sahnesi hafızasına kazılmıştır: "Akşama doğru küçük bir grup olarak kalmıştık. Bizi de almaya gelecekleri zamanı bekliyorduk. Bile bile ölüme gidiyorduk. Ben küçüktüm, farkında değildim. Fakat diğer kafile halkı sonunun ne olacağını pek iyi biliyordu. Kamptan beş yüz metre kadar uzaklaştık. Kampa bakan askerler bizi cellatlara teslim ettiler. Cellatların ellerinde kılıç, bellerinde kama vardı. Bellerine bağlı kuşağın altındaki kamayı ve kılıcın üstündeki kanı gözlerimle gördüm. Bizim grubumuzu alan cellat kırk yaşlarında, kısa boylu, şalvar ve yelek giyinmiş, kaşları kalın ve siyah, esmer tenli, siyah bıyıklı, başında hamayil olan bir adamdı. O adam benim annem ve iki kardeşimi öldürdü"[29]. Celladın görüntüsü tüm ayrıntılarıyla Mariam'ın hafızasına yerleşmiş ve hayatı boyunca ona eşlik etmiştir. Bu dehşet yüzünden hayatının değişik devrelerinde derin ruhsal sarsıntılar geçirmiş, fakat tüm bunları kendi öz çocuklarından dahi gizlemiştir. Mariam'a göre, öldürmeden önce cellatlar yalnız bir soru soruyorlardı "Müslümanlığı kabul ediyor musunuz?" ve onlardan ret cevabı alınca kılıcı indiriyorlar[30]. Küçük Mariam'ı Salih adlı başka bir cellat alır. Adını değiştirir. Fakat küçük çocuk uzun zaman gördüklerini atlatamayıp hep kâbuslar görmüş, uyuyamamış ve anlattıklarına göre cellat İbrahim'in yüzü gözlerinin önünden gitmemiştir. Ailesini öldüren cellat onun çocuk belleğinde o kadar derin bir iz bırakmıştır ki yıllar sonra tesadüfen onu görünce hemen tanımış ve yine aynı travmayı yeniden yaşamış, fakat bunları hiç kimseyle paylaşmamıştır. "Tabii kimseye söylemezdim, içimde kalırdı. Hiç sırdaşım yoktu. Ben kimseye güvenip de sırlarımı söylemezdim".[31] Lâkin Mariam'ın sırrını koruyabilmesinde bulunduğu çevresinin de rolü vardı, çünkü o ortamda Ermeniler hiç hoş görülmezlerdi. "Kimseye de derdimi söyleyemem, çünkü söylesem beni hiç ederler. Fatma daha Ermenidir derler"[32]. Hayatının sonunda torunu Yusuf'a bunları anlatırken Fatma nine travmalı anılarını ve onlardan kurtulmak için uygun ortamın olmadığını söyledi. "Benim en büyük sıkıntım nedir biliyor musun? Yusuf oğlum, bu sırları bir sırdaş bulamadığım için bunca yıl sakladım. Güvendiğim kimse yoktu. Ben de unutmaya çalıştım. Yalnız unutulur bir olay değildi"[33] sözleri bunu yeterince göstermektedir.

"Kimseye de derdimi söyleyemem, çünkü söylesem beni hiç ederler. Fatma daha Ermenidir derler(...)Benim en büyük sıkıntım nedir biliyor musun? Yusuf oğlum, bu sırları bir sırdaş bulamadığım için bunca yıl sakladım. Güvendiğim kimse yoktu. Ben de unutmaya çalıştım. Yalnız unutulur bir olay değildi."

Almanya'da yerleşik Türk yazar Kemal Yalçın kitaplarında zorla İslamlaştırılmış gizli Ermeniler konusunu işlemektedir.

Gördükleri ve yaşadıkları dehşetler bu çocukları korkuya yönlendirir ve bu korku onlara hayatları boyunca eşlik eder ve bu açıdan Baskın Oran'ın hazırlamış olduğu " 'M. K.' Adlı Çocuğun Tehcir Anıları" başlıklı kitabın kendisi kanıt niteliğindedir. Bu kitapta Adanalı Manvel Kırkyaşaryan sürgün yolundan geçip ebeveynlerini kaybettikten, belli bir süre kendisini evlat edinen ailelerin yanında kaldıktan sonra Halep'e varıp kurtulur. Lâkin önemli olan, Sidney'de yaşayıp 90 yaşında olmasına rağmen Manvel Kırkyaşaryan

hatıralarını anlatırken asıl ismini söylemekten korkması "Benim adım M.K.'dır" demesidir.

Burada bir ara vererek, İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konusunun Türk folklorunda da yer bulmuş olduğunu belirtmek istiyoruz. Bu ise, Ermenilerin İslamlaştırılmasının salt bir devlet politikası olmayıp aynı zamanda Müslüman toplumunun geniş katmanları tarafından da benimsenip uygulandığını göstermektedir. Örneğin, Ardahan'ın Posof ilçesinin Soyutveren köyünde yerel ağızla söylenen "Ermeni gızı" adlı bir mani vardır. İşte o maniden bir parça:

İsmimi sorarsan ismim Ali'dir
Bizim din de cümle dinden uludur
Gel gız Müslüman ol galma Ermeni
Dönmezmisin gara gozdi dinime[34].

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konusunda elimize ulaşan bir başka ilginç kitap Gülçiçek Günel Tekin'in "Kara Kefen" belge-romanıdır. Bu kitapta birkaç İslamlaştırılmış Ermeni kadınların hikâyeleri yer aldığından dolayı, bunu daha çok bir derleme olarak kabul edebiliriz. Kitabın "İslamlaştırılmış Ermeni kadınların dramı" alt başlığı da dikkate değerdir. Kitaptaki birbirine benzeyen hikâyelerden sadece Elazığ'ın Kulvenk köyünden Varter Tumacanyan'ın hikâyesine değinmek istiyoruz. Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Varter, katliamda Cafer Tan adlı bir Kürt tarafından kaçırılıp ölümden kurtulur ve onunla evlenir. Varter'in tüm ailesi öldürülür. Varter'in hikâyesinde ilginç bir ayrıntı vardır. Bir süre sonra Varter kocasıyla kendi köyüne döner ve tek mirasçısı olarak baba evine, tarlasına, bağına sahip çıkar. Lâkin köye dönüşün Varter için başka bir anlamı daha vardır, o kendi öz ortamına dönmektedir, bu ise onun için hem eziyet hem de tesellidir, fakat Varter bunu bilinçli olarak tercih etmiştir. Tüm bunlar bir taraftan ona kaybetmiş olduğu ailesini hatırlatmakta, bir yandan da özlemini giderme imkânı vermektedir. Daha sonra Varter bu konuda kızı Şirin'e şunları söyleyecekti: "Her tarlada, her ağacın altında, her çeşmede, her suyolunda annemin, babamın, kardeşlerimin izi vardı. Her eve girişimde, annemi, babamı, kardeşlerimi hayal ediyordum. Sanki onları görüyor, sanki sesleri kulaklarımı çınlatıyordu."[35] Fakat bir süre sonra köyü terk etmek zorunda kalırlar ve bu, Varter için ikinci bir travma olur. Kitapta, Varter'in diğer İslamlaştırılmış kadınlar gibi, kaderdaşlarıyla ilişki içinde olduğu görülmektedir, onları birleştiren ise yaşadıkları acılardır. Şirin Tan'a göre annesi, bir diğer İslamlaştırılmış Ermeni kadın olan Melek'le çok yakın bir dostluk kurmuştu: "Zaman zaman sohbetlerinde ağlarlardı. Niye ağladıklarını bir gün olsun hiç sormadık, hiç sorgulamadık"[36]. Varter Tan da bazı Hıristiyan geleneklerini gizlice sürdürmeye çalışmıştır. Bu geleneklerden biri ekmek pişirirken üzerine haç yapmaktı, fakat bir gün kocası bunu görünce ona çok kızar ve "Ermeni kızı, yıllar geçti hâlâ Ermeniliğinden vazgeçmedin!"[37] diyerek döver. Onun böyle yalnız, çevresi tarafından anlaşılmamış ve kendi iç dünyasına kapanmış halde kalmasını yıllar sonra çocukları acıyla hatırlayacaklardır. Onu anlamadıkları, onun dertlerini ve acılarını paylaşmadıkları için bugün vicdan azabı duymaktadırlar. Kızı Şirin, yıllar sonra şöyle söyleyecekti, "Biz onu hiç anlayamadık, hiçbir acısına ortak olamadık. Anam hep yalnızdı ve acı çekiyordu. Hiç kimse de onun derdini sormadı".[38] Varter'in, hayatının sonunda çocuklarına ettiği vasiyet de dikkate değer. "Ben gün görmedim. Günlerim kara oldu. Hep acılar yaşadım. Yaşamım kara oldu. Ölürsem kefenim kara olsun".[39] Kitabın başlığı olan "Kara Kefen" sadece Varter'i değil, kaderdaş birçok İslamlaştırılmış Ermeni kadınların hayatlarını sembolize etmektedir.

Sonuç olarak, İslamlaştırılmış Ermeniler konusu hem Ermenistan'da, hem de Türkiye'de fazla araştırılmamış olduğundan dolayı, bu konunun ciddi ve çok yönlü, en önemlisi de her türlü politik istismarlardan ve önyargılardan uzak bir şekilde bilimsel araştırılması gereği vardır. Bu konuda Hrant Dink'in söylemiş olduğu sözle bu yazıyı sonuçlandırmak isteriz. "Keşke akademisyen olsaydım ve sırf bu konu üzerinde bir çalışma yapsaydım."[40]

RUBEN MELKONYAN
YEREVAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DOĞU BİLİMLERİ FAKÜLTESİ'NİN
DEKAN YARDIMCISI

DİPNOTLAR

1 Elçştirmen Ömer Türkeş, modern Türk edebiyatında, Türkler haricindeki tüm milletlerin düşman olarak gösterildiğini belirtmektedir. Menfi kişilik yaratmanın en yaygın ve kabul gören şekli şahsın Türk olmadığını belirtmekte yatmaktadır. Bk., Ertan O., Ermenileri "ötekileştiren" edebiyat ve "Hayatta Kalanlar", Agos, 08.02.2008.
2 Çilingir O., Türk romanında 1915 ve örnek eserler (2), Agos, 11. 01. 2008.
3 Kaplan S., 1915'te ne oldu, İstanbul, 2005, ikinci baskı, s. 77-78.
4 Çilingir O., Türk romanında 1915 ve örnek eserler (5), Agos, 01. 02. 2008.
5 Kemal Y., Yağmurcuk Kuşu, İstanbul, 1980, s. 95.
5 Berktay H., Nâzım, Ermeni kıyımı, bir kolej hikâyesi, Taraf, 12.1.2008.
7 A.g.m.
8 A.g.m.
9 Kayıt dışı çocuklar akrabalarını arıyor, Sabah, 07.09.2005.
10 Marutyan H., "Milli kimlik inşasında hafızanın rolü" (*Ermenice*), Yerevan, 2006, s.71.
11 A.g.e., s. 72.
12 Başyurt E., Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar, İstanbul, 2006, 2'nci baskı, s.11.
13 Marutyan H., a.g.e., s.77.
14 Dink H., Türkler ve Ermeniler: İki Yakın Halk; Türkiye ve Ermenistan. İki Uzak Komşu, Ermem Sorunu Tartışılırken..., İstanbul, 2006, s.55.
15 Marutyan H., a.g.e., s.82.
16 Önal A., "Bizimkiler, bizi duvar diplerine bıraktılar!", Yeni Aktüel, # 116, s. 50.
17 Dink H.: "Ölenlerin değil, kalanların üzerinden konuşalım", Zaman, 26.11.2005.
18 Palalı İ., Tehcir Çocukları: Nenem Bir Ermeniymiş, İstanbul, 2005, s.14-15.
19 A.g.e., s.16.
20 A.g.e., s.16-17.
21 A.g.e., s.41.
22 A.g.e., s.122.
23 Çetin F., Anneannem, İstanbul, 2005, 5'inci basım, s. 29.
24 Ghazaryan S., "Anneannem" romanının yazarı Fethiye Çetin'le Söyleşi, (Ermenice), Azdak, Beyrut, 27.11.2006.
25 A.g.m.
26 Çetin F., a.g.e., s. 78.
27 Çetin F., a.g.e., s. 60.
28 Yalçın K., Sarı Gelin, Bochum, 2004, s. 294.
29 Bağı Y., Ermeni Kızı. Ağçık, İstanbul, 2007, s. 11.
30 A.g.e., s. 13.
31 A.g.e., s. 36.
32 A.g.e.
33 A.g.e., s. 37.
34 Caferoğlu A., Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar, Ankara, 1995, s. 113.
35 Tekin G., Kara Kefen, İstanbul, 2008, s. 12.
36 A.g.e., s. 17.
37 A.g.e., s. 19.
38 A.g.e., s. 5.
39 A.g.e., s. 21.
40 Başyurt E., Anneannem Bir Ermeniymiş! http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=23084#yorumlar

BİR İSTİSNA MI YOKSA DEVLET POLİTİKASI MI?

ERMENİ KADIN VE ÇOCUKLARIN MÜSLÜMANLARA DAĞITILMASI

OSMAN KÖKER

"[Çocukları] kabûl ve terbiye edecek sâhib-i hâl Müslümânlar bulunmadığı takdîrde muhâcirîn tahsîsâtından ayda otuz kuruş i'âşe masrafı verilmek şartıyla köylülere tevzî'ine gayret edilmesi ve suver-i sâbıka dâhilinde vâki' olacak icrâ'ât ve teşebbüsâtdan aded ve erkâma müstenid olarak pey-der-pey ma'lûmât i'tâsı."

1915 baharından başlayarak uygulanan tehcir sırasında, kocaları ya da babaları sevk edildiği, öldü(rüldü)ğü ya da Osmanlı ordusunda askerlik görevini yapmakta olduğu için "sahipsiz kalan" Ermeni kadın ve çocukların Müslümanlara dağıtıldığına ya da sistemli olarak Müslümanlaştırıldığına dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde birçok belge var. Bunların bir kısmına ulaşmak için arşivde uzun araştırmalara girmeye bile gerek yok. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınlarından ya da internet sitesinden bile bazılarına ulaşmak mümkün.

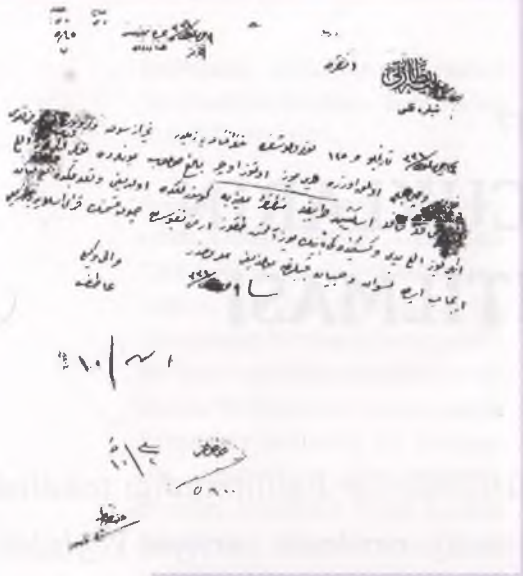
Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Halep valiliğine 9 Aralık 1915 tarihinde yolladığı emirde, sahipsiz kalan kız ve erkek çocukların teker teker Müslüman köylerine dağıtılması isteniyor. Yine Talat Paşa'nın 30 Nisan 1916 tarihinde çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta, bu uygulamaya "erkekleri askerde olan Ermeni aileleri"nin de dahil olduğu açıkça belirtiliyor. Bir başka belgede Ankara vali vekili Atıf, "Kalecik'te bulunan 257 ve Keskin'de bulunan 1.169 Ermeni'nin çok büyük bir kısmının Müslüman köylerine dağıtılacak olan kadın ve çocuklardan ibaret olduğunu" Dahiliye Nezareti'ne bildiriyor. Arşivde yine Müslümanlığa geçen Ermeni kızlarının bir suiistimale meydan vermeden Müslümanlarla evlendirilmelerinin uygun olduğuna ve Müslümanlığa geçtikten sonra evlendirilen veya güvenilir Müslümanlara emanet edilen kadın ve çocukların, eğer Ermeni anne babaları ölmüşse mal-mülklerinin kendilerine [dolayısıyla onları alan Müslüman ailelere] verilmesine dair, Talat Paşa'nın emirlerini içeren telgraflar da var.

Belge 1:

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın, kimsesiz Ermeni çocuklarının Müslüman köylerine dağıtılmasına dair Halep valiliğine yolladığı 9 Ağustos 1915 tarihli emir.

Bâb-ı Âli
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti
Şifre
Kalem-i Husûsî: 4963
Mahremdir
Haleb Valîsi Bekir Sâmi Bey'e
C. 15 ve 20 Temmuz sene [1]331. Erkekleri olmayan Ermeni â'ile ve kadınların büyük şehirlere tevzî'i münâsib olamaz ancak küçük yaşta ve bi-kes kalan kız ve erkek çocukları müteferrik sûretde İslâm karyelerine verilebilir.
Fî 27 Temmuz sene 1331
Nâzır
BOA. *DH. ŞFR*, nr. 54-A/325

Belge 2:

Ankara vali vekili Atıf'ın, Kalecik ve Keskin'deki Ermenilerin çok büyük kısmının Müslüman köylerine dağıtılacak olan kadın ve çocuklardan ibaret olduğuna dair, 22 Eylül 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bilgi:

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Mahreci
Şifre Kalemi
Ankara
4 Eylül sene [1]331 târihli ve 125 numrolu şifre telgrafnâmeye zeyldir.

Gayr-i ez sevk merkez-i vilâyetteki Ermeni nüfûsu kadın ve çocuk olmak üzere yedi yüz otuz üçe bâliğ olup bunlar da yevmî iki yüz elli kadar kâfile kâfile Eskişehir tarikiyle mıntıka-i mu'ayyeneye gönderilmekde olduğu ve Kal'acık'da bulunan iki yüz elli yedi ve Keskin'deki bin yüz altmış dokuz Ermeni nüfûsdan çok kısmının kurâ-yı İslâmiyye'ye tevzi'i îcâb eden nisvân ve sıbyân kabilinden bulunduğu ma'rûzdur.

Fi 9 Eylül sene [1]331
Vâlî Vekili
Âtıf
BOA. *DH. EUM.* 2.Şb. 68/79

Belge 3:

Müslümanlığa geçen Ermeni kızlarının Müslümanlarla evlendirilmelerinin uygun olacağına dair, 18 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Niğde Mutasarrıflığı'na gönderilen telgraf:

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti
Şifre
Husûsî: 5112
Bi'z-zât hall olunacakdır.
Niğde Mutasarrıflığı'na

Ermeni kızlarından ihtidâ edenlerin sû-i isti'mâle kat'iyen meydân verilmemek şartıyla İslâmlara tezvîci münâsibdir.

Fi 5 Ağustos sene [1]331
Nâzır
BOA. *DH. ŞFR.* nr. 55/92

Belge 4:

Erkekleri sevk edilen ya da askerde olan Ermeni ailelerinin Müslüman köylerine dağıtılıp mahalli âdetlere alıştırılmalarına, genç ve dul kadınların evlendirilmelerine, çocukların "bizim" yetimhanelere yerleştirilerek ya da Müslümanlara dağıtılarak mahalli adetlerle yetiştirilmelerine dair, 30 Nisan 1916 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği telgraf:

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Aşâyir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi
Umûmî: 158
Şifre

Adana, Erzurum, Edirne, Haleb, Hüdâvendigâr, Sivas, Diyârbekir, Ma'mûretü'l-azîz, Konya, Kastamonu, Trabzon Vilâyetleriyle, İzmit, Canik, Eskişehir, Karahisâr-ı Sâhib, Mar'aş, Urfa, Kayseri, Niğde Mutasarrıflıklarına
Bir süreti Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine (1)
1- Erkekleri sevk edilip veyâhûd askerde bulunup da kimsesiz ve velîsiz kalan â'ileler ecnebî ve Ermeni bulunmayan kurâ ve kasabâta müteferrikan tevzî' ve muhâcirîn tahsîsâtından i'âşeleri te'mîn edilerek âdât-i mahalliyye ile istînâslarına.
2- Genç ve dul kadınların tezviclerine.
3- On iki yaşına kadar olan çocukların bizim dârü'l-eytâm ve öksüz yurdlarına tevzî'ine.

4- Dârü'l-eytâmların mevcûdu kifâyet etmediği takdirde sâhib-i hâl Müslümânlar nezdine verilerek âdâb-ı mahalliye ile terbiye ve temsillerine.
5- Bunları kabûl ve terbiye edecek sâhib-i hâl Müslümânlar bulunmadığı takdirde muhâcirîn tahsîsâtından ayda otuz kuruş i'âşe masrafı verilmek şartıyla köylülere tevzî'ine gayret edilmesi ve suver-i sâbıka dâhilinde vâki' olacak icrâ'ât ve teşebbüsâtdan aded ve erkâma müstenid olarak pey-der-pey ma'lûmât i'tâsı.
17 Nisan sene [1]332
Nâzır
(1) Enver Paşa hazretlerine; Zeyl
Fi 17 Nisan sene [1]332. Vilâyât ve elviyeye vukû bulan teblîğât zîre derc olunmuştur.
BOA. *DH. ŞFR.* nr.63/142

Belge 5:

Müslümanlığa geçen, evlenen ve güvenilir kimselere emanet edilen Ermeni çocukların mallarının korunması ve ailelerinden miras kalanların kendilerine verilmesine dair, 11 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgraf:

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İskân-ı Aşâyir ve Muhâcirîn Müdîriyyeti
İstatistik Şu'besi
Umûmî: 451
Şifre
Adana, Ankara, Erzurum, Bitlis, Haleb, Hüdâvendigâr, Diyârbekir, Sûriye, Sivas, Ma'mûretü'l-azîz, Musul, Trabzon, Van Vilâyâtıyla, İzmit, Urfa, Eskişehir, Zor, Canik, Kayseri, Mar'aş, Karesi, Kal'a-i Sultâniyye, Niğde, Karahisâr-ı Sâhib Mutasarrıflıklarına,

Adana, Haleb, Mar'aş, Ma'mûretü'l-azîz, Diyârbekir, Trabzon, Sivas, Canik, İzmit Emvâl-i Metrûke Komisyon Riyâseti'ne
İhtidâ eden veyâhûd izdivâc edenlerle berây-ı teslîm ve terbiye şâyân-ı i'timâd zevât nezdine bırakılan çocukların emlâk-i zâtiyyeleri ibkâ ve mürisleri vefât etmiş ise hisse-i irsiyyeleri i'tâ olunur.
Fi 29 Temmuz sene [1]331
Nâzır
Tal'at
BOA. *DH. ŞFR.* nr. 54-A/382

Byzantion: Kuruluşu, kuşatmaları ve kültürü

DOSYA EDİTÖRÜ:
OĞUZ TEKİN

İstanbul dendiğinde, neredeyse hepsi birer şehir büyüklüğünde çok sayıda ilçeden oluşan dev bir metropol gözümüzün önüne geliyor. Ancak bugünkü İstanbul'un sınırları içinde Eskiçağ'da üç koloni kenti vardı. Bunlar, Byzantion (Tarihi Yarımada / Suriçi), Kalkhedon (Kadıköy) ve Selymbria (Silivri) idi. Her üçü de MÖ 7. yüzyılda Orta Yunanistan'daki Megaralılar tarafından kurulmuşlardı. Bu koloni kentlerinin egemenlik sınırları içinde, onlara bağlı köyler (komai) bulunurdu; bunlardan bazılarının isimlerini de biliyoruz. Adı en çok duyulanlar Byzantion sınırları içindeki Rhegion (Küçükçekmece) ile Kalkhedon sınırları içindeki Khrysopolis'tir (Üsküdar). Günümüz İstanbul'unun sınırları içindeki üç koloni kentinden Selymbria (Silivri) daha ziyade Klasik ve Helenistik Çağlarda önemini korumuş ama Roma İmparatorluğu döneminde gücünü ve etkisini kaybetmişti. Olasılıkla, giderek büyüyen ve güçlenen Byzantion'un gölgesinde hatta onun egemenliği altında varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Byzantion ve Kalkhedon ise başından itibaren önemlerini korumuşlar; Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında da bölgenin güçlü kentleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.

Ancak, bu üç koloni kenti arasında Byzantion'un yeri kuşkusuz ilk sıradadır. Eski Çağ yazarlarınca "ton balığı metropolisi" olarak anılan kent, zenginliğini ve refahını büyük ölçüde balıkçılığa borçluydu. Ancak Byzantion'un tüm bu artı değerleri hiç kuşkusuz stratejik pozisyonuyla doğrudan ilişkiliydi. Boğaz üzerinde bulunmasının avantajını çok iyi kullanmıştı. Nitekim, Roma İmparatoru Büyük Constantinus tarafından da İmparatorluğun başkenti olarak ödüllendirilmişti. Ancak bu gerçekten bir ödül müydü? Gerçekte Byzantion, imparatorluk başkenti olmasının bedelini ağır ödedi. Artık meclisleri çalışmıyor, muhalif sesler yükselmiyor, vatandaşlar kentlerine ayıracakları zaman ve parayı kiliseye ayırıyorlardı. Bir yandan dünyevi işlerin yerini öteki dünya işleri alırken, öte yandan vatandaşlık ve kent bilincinin yerini kilise aldı. Büyük Constantinus zamanında değişen sadece kentin adı (Constantinopolis) olmadı; artık kent başka bir sürece girmişti.

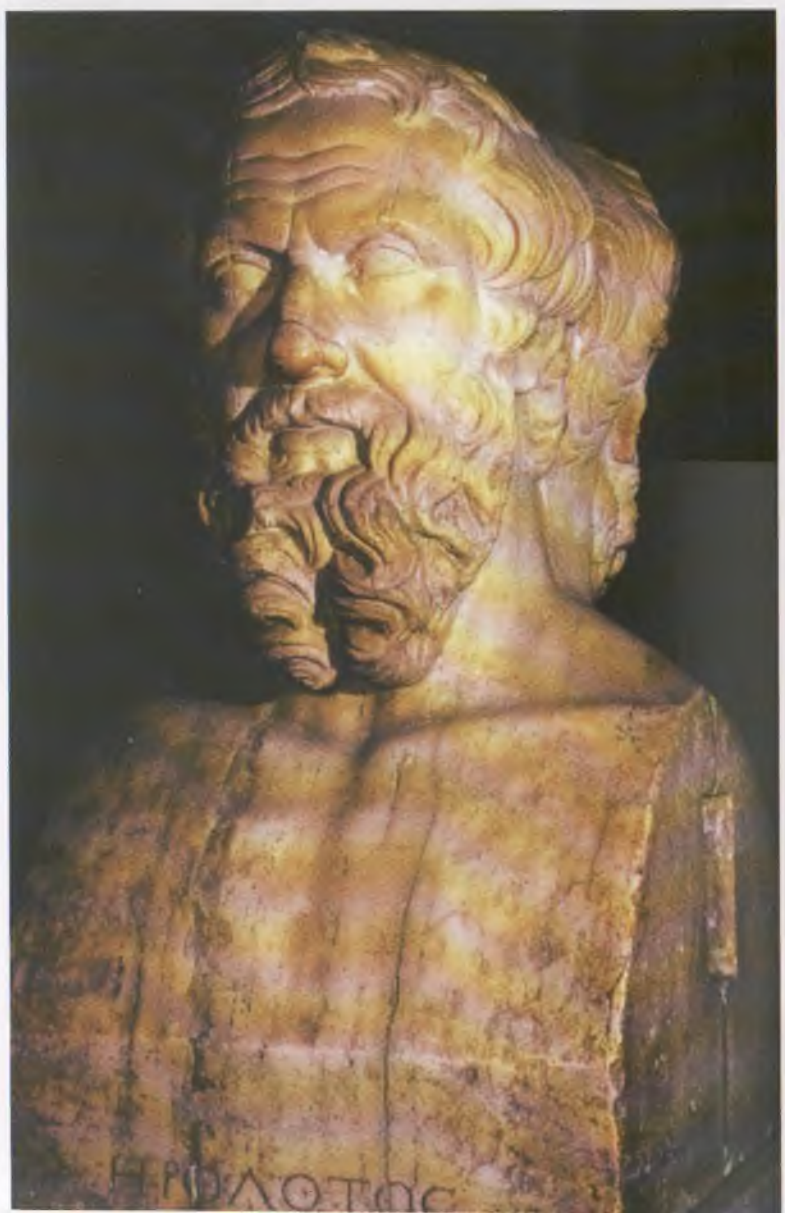
Aslında İstanbul'un Eskiçağ'daki tarihini anlayabilmek için yaklaşık 2600 yıl geriye gitmek gerekiyor; yani İstanbul'un Byzantion adıyla kurulduğu döneme...Oradan başlamak, onun, "polis"ten sıradan bir kente dönüşümünü anlamak için önemli. Bu dosya İstanbul'un Eski Çağ Tarihine biraz daha yakından bakmak isteyenler için oluşturuldu; dosyadaki yazıların sayısı tatmin edici olmasa da yine de yararlı olacağı düşünüyorum. Bunun için de üç önemli konu seçildi. Dosya editörü olarak ben, Byzantion'un kuruluş sürecini ele alırken, Mehmet Fatih Yavuz, Eski Çağ tarihi boyunca İstanbul'un kuşatmalarını anlattı. Madalina Dana ise bir parça Byzantion'un kültür yanına değinmeyi tercih etti ve kentin yetiştirdiği aydınları bize tanıttı... Bu arada, Marmaray Projesi kapsamında Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazılardan çıkarılan "tarihsel" sonuçlara eleştirel bir bakışın benim yazımın sonunda yer aldığını hatırlatmak isterim...

KHRYSOPOLIS (ÜSKÜDAR) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE

BYZANTION'UN ANAKENTİ MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

OĞUZ TEKİN

*Bir Megara kolonisi olan Byzantion'u bu statüsüyle bir "**apoikia**" (koloni) olarak adlandırmak gerekmektedir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bir koloni kurulduktan sonra artık bir **polis**'ten (kent-devleti) farklı bir siyasal ve toplumsal yapı göstermiyordu; meclisler, **magistrat**'lar, toplumun örgütlenmesi ve kentin fiziki dokusu (agora, tiyatro, tapınaklar, kamu binaları vb.) **polis**'te olduğu gibidir. Bu nedenle Byzantion da bir "**apoikia**" olarak kurulmuş ama bir "**polis**" olarak gelişimini sürdürmüştür. Khrysopolis ise bir başka Megara kolonisi olan Kalkhedon'a bağlı bir köy olup tarihinin hiçbir döneminde koloni-kenti olmamıştı.*

Tarihçi Herodotos, mermer büst.

Foto: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece*, Cambridge University Press, 1998, s. 2.

Byzantion, Avrupa ve Asya'yı ayıran Bosporos'un (İstanbul Boğazı) Avrupa yakasında, bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üzerinde MÖ 7. yüzyıl ortalarında Megaralılar tarafından kurulmuş bir koloni kentiydi. Yani, Sarayburnu (Bosporos Akra) ve hinterlandı Arkaik, Klâsik ve Helenistik dönemler Byzantionu'nun çekirdeğini oluşturuyordu. Roma İmparatorluğu öncesinde kent, batıda ancak bugünkü Beyazıt semtine kadar uzanmaktaydı ki yapılan araştırmalar kentin mezarlığının (*nekropol*) buraya kadar yayıldığını göstermiştir.[1] Byzantion, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde büyümüş, Eminönü ve Fatih ilçelerinin[2] bulunduğu alana ve daha fazlasına yayılmıştı. Boğazın Anadolu yakasında kalan Kalkhedon (Kadıköy) ise Eski Çağ'da (yine Megaralılar tarafından kurulmuş) ayrı bir koloni kentiydi.

Günümüzde, bugünkü Yedikule'den başlayıp güney-kuzey doğrultusunda Haliç'e kadar uzanan ve II.Theodosius (MS 402-450) zamanında inşa edilmiş olan kara surunun içinde kalan alan, "Tarihi Yarımada" veya "Sur İçi" olarak adlandırılmaktadır. Ancak, Byzantion'un, günümüz Theodosius Suru'na kadar uzanan bu

"Tarihi Yarımada"ya yayılması MS 4. yüzyılda (adının Byzantion'dan Constantinopolis'e çevrilerek Roma'nın yeni başkenti ilan edilmesinden sonra) olmuştur.[3] Bu nedenle, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Byzantion kentinin Sirkeci ve Sultanahmet'ten başlayarak, batıya doğru, Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli, Aksaray semtlerini veya genelde Fatih ilçesinin doğuda kalan bazı semtlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim Büyük Constantinus (MS 307-337) tarafından inşa ettirilen (olasılıkla Yenikapı'dan başlayıp güney-kuzey yönünde Haliç'e kadar uzanan) sur da zaten bu alanı içine alıyordu. Bu durumda, "Tarihi Yarımada"nın nispeten doğu yarısı Byzantion'un iskân sahasını, batı yarısı ise Geç Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki, yani bundan böyle Constantinopolis olarak varlığını sürdürmeye başladığı dönemdeki yayılımını göstermektedir.

Bu arada, bir kent-devletinin veya bir koloni kentinin sınırının sadece kent merkezi ve surlarının içinde kalan kısımdan ibaret olmadığını, kırsal kesiminin (*khora*) ve dolayısıyla kendisine bağlı köyleri (*komai*) de kapsayan bir egemenlik alanının (*territorium*) söz konusu olduğunu göz önüne aldığımızda, Byzantion'un sınırının, surların çok ötesine kadar uzandığı, egemenlik alanının bir başka komşu kentin egemenlik alanının başladığı noktaya kadar yayıldığı söylenebilir. Üç tarafı denizle çevrili olan Byzantion'un egemenlik alanının, doğuda, hemen karşı kıyıdaki bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'un (bugün Kadıköy) egemenlik alanı ile sınırlandığını; batıda, yani kara tarafındaki egemenlik alanı sınırının ise Selymbria'nın (bugün Silivri) egemenlik alanının başladığı yere kadar uzandığı söylenebilir. Bu durumda, batıda, Küçükçekmece ve Büyükçekmece gölleri ile Terkos Gölü ve civarı, Byzantion'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu tarihe kadar Byzantion'un egemenlik alanı içinde kalmıştı. Küçükçekmece Gölü kıyısındaki Rhegion da Byzantion'un batıdaki bir *kome*'si yani köyü idi. Byzantion'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra kentteki meclisler ortadan kalkmış ve dolayısıyla Byzantion -eğer halen söz edilebiliyorsa- "bağımsızlığını" kaybederek Roma İmparatorluğu'nun başkentine dönüşmüştür.

Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın sikke portresi.

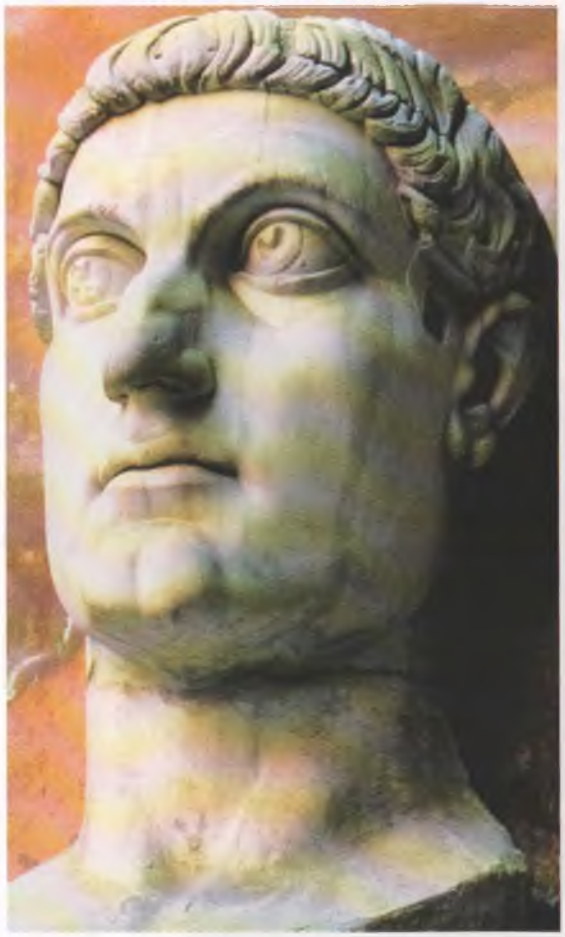
Foto: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: R. Saczewki.

ADI VE ANLAMI

Byzantion adının kökenine ilişkin etimolojik ve filolojik öneriler 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmıştır.[4] En eski açıklamalardan biri Georg Curtius tarafından yapılmıştır. Curtius, Byzantion adının Βυζα–ντ = Βυζα–fεντ 'den türemiş olabileceğini söylemiştir;[5] ancak adın Trak kökeni konusunda bir şey söylemez. Tomaschek[6] ve Miller[7] ise Byzantion adının Trak kökenli olabileceğini işaret ederken, Russu,[8] adın Thrako-Frig kökenli olabileceğini ileri sürer. Kretschmer,[9] Byzantion adının "Beuzas" veya "Beuzant" gibi Illyria dilindeki özel isimlerden türetilmiş olabileceğini ve Frig göçleriyle ilişkili olabileceğini iddia eder. Ona göre, Byzantion'un kurucusu Illyrialılardır; sonradan gelen Dor kolonistleri (Megaralılar) yerleştikleri yerin (Byzantion) adını benimsemişlerdir. C. Mango-A. Kazhdan ise Trak kökenli Byzas ve Antes adlı iki efsanevi şahsiyetin dönemine atıfta bulunan bir kaynağa dayanarak (*Parastaseis syntomoi chronikai*, 100.17), Byzantion adının bu iki ismin birleşmesinden (Byz + Ant + ion = Byzas ve Antes'in Kenti) türetilmiş olduğunu ileri sürerler.[10]

Byzantion'un sonundaki -ion eki yer anlamına gelmektedir. Aslında adın içindeki -io hem Trakya ve Illyria'da hem de Phrygia'daki yer adlarında karşımıza çıkmaktadır.[11] Böylece, Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) veya yukarıda değindiğimiz gibi Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesinden (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalar olduğunu söyleyebiliriz.

Bir taraftan Byzas'ın Trak+Illyrce unsurlar taşıması, öte taraftan Byzantion adı içindeki -nt sufiksinin Eski Yunanca isimlerde bulunmaz-

Roma İmparatoru Büyük Constantinus, mermer büst. Byzantion, onun tarafından Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapıldı ve adı da Constantinopolis olarak değiştirildi. Böylece, Byzantion, artık polis statüsünü de tamamen kaybetti.

Foto: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Londra, 2003, s. 56.

ken, Trak kökenli yer ve kişi isimlerini işaret etmesi, Byzantion adındaki Trak unsurlarını öne çıkarmaktadır.[12] Ancak kurucu Byzas ve Byzantion adının etimolojisine ilişkin bu saptamalar, Byzantion'un bir Hellen (Megara) kolonisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bütün bu açıklamaları göz önüne alarak, yaygın görüşün, Byzantion adının, belki başka unsurların da eklenmesiyle kentin kurucusu Byzas'tan türetildiğini; diğer bir deyişle Byzas'ın, *eponymos*, yani "kente adını veren" olduğunu; Byzas ve Byzantion adlarının Yunanca bir karakter taşımadığını, bu isimlerin Trak ve Illyria kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Byzas'ın efsanevi mi yoksa gerçek bir kişilik mi olduğuna karar vermek güçtür. Byzas'ın tarihsel kişiliği üzerine yeterli veri bulunmasa da onun, Byzantion'un kurucusu olduğu görüşü de kabul görmektedir.[13]

BÜYÜK KOLONİZASYON DÖNEMİ VE KENTİN KURULUŞU

Eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, denizaşırı yerlerde kurulmuşlardır. Her ne kadar ilk denizaşırı iskân faaliyetleri bir kolonizasyon hareketi olarak kabul edilebilirse de gerçek kolonizasyon, Eskiçağ literatürüne "Büyük Kolonizasyon" olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloninin kurulduğu, MÖ 750-550 yılları arasında gerçekleşen bir süreçtir.[14] Kolonizasyonun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinimdi. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "tarımsal" karakterli idiler. Bir başka neden, kendi ülkelerindeki olanaksızlıklar idi. Kendi kendine yeterli olabilecek öz kaynaklara sahip olmamak, halkın yaşam koşullarını zorlaştırıyordu; bu nedenle ticari faaliyetlerde bulunarak gelişmek istiyorlardı.

Orta Yunanistan'da, Atina ve Korinthos arasında yer alan Megara bir Dor kentiydi.[15] Megaralılar ilk kolonilerini MÖ 8. yüzyılın ortalarından sonraki bir tarihte Sicilya'da kurmuştu (Hyblaia). Propontis (Marmara) bölgesindeki kolonilerin çoğunun da Miletos ve Megara tarafından kurulduğunu biliyoruz.[16] Nitekim Byzantion da Megara'dan gelen kolonistlerce kurulmuştu. Ps. Skymnos,[17] Strabon,[18] Philostratus,[19] Ioannes Lydus,[20] Stephanos Byzantios,[21] Eustathius[22] ve Thukydides[23] Byzantion'u kuranların Megaralılar olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Miletoslu Hesykhios ise (başkalarından aktarma yaparak), bir yerde Argosluların,[24] bir başka yerde ise Megaralıların[25] adını anar. Bu nedenle, olasılıkla, Megaralılara başka yerlerden, başta Kalkhedon ve Miletos olmak üzere, Argos, Korinthos ve Boiotia'dan gelen kolonistler de katıldığı öne sürülebilir. Roma tarihçisi Velleius Paterculus ise, Byzantion ve Kyzikos'un Miletoslular tarafından kurulduğunu söylemektedir;[26] ancak bu görüş bilim dünyasında kabul görmemektedir.

Byzantion'un kurulduğu tarihlerde (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında) ana kent Megara'da olasılıkla oligarşik bir siyasal yapı vardı. Fakat oligarşik hükümet, kısa bir süre sonra (MÖ 650'den sonraki tarihlerde) zenginlere karşı tavrıyla dikkat toplayan, onların koyun ve sığırlarını öldürterek yoksul kesimin sempatisini toplayan Theagenes'in tiranlığıyla kesintiye uğradı.[27] Kızını, Atina'da tiran olmaya heveslenen Kylon ile evlendiren ve ona destek veren Theagenes'in Atina ile arası -Kylon'un başarısız darbe girişiminden sonra- açılmıştı. Theagenes'in tiranlığı (ki halkın çıkarlarına yakın bir yönetim olarak da algılanmaktadır) olasılıkla MÖ 7. yüzyılın son çeyreği başlamadan son buldu; Megara'da tekrar oligarşi yanlıları iktidara geldi.[28] Byzantion'un kuruluş yılları, Megara'daki oligarşik idare ve hemen ardından Tiran Theagenes'in halka dönük iktidarı arasındaki çalkantılı bir döneme rastlamıştı.

Byzantion'un kuruluş tarihi hakkında antik kaynaklarda efsanelerle karışık bilgiler bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyıl tarihçisi Herodotos, (Pers komutanı Megabazos'un ağzından) Kalkhedon'un Byzantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu söylemektedir.[29] MS 3.-4. yüzyılda yaşamış olan Caesarea (Filistin) Piskoposu Eusebios, Kalkhedon'un kuruluş tarihini MÖ 685,[30] Byzantion'un kuruluş tarihini de MÖ 659[31] olarak vermektedir.[32] Yani Byzantion, Eusebios'a göre Kalkhedon'dan yaklaşık 26 yıl sonra; Herodotos'a göre ise 17 yıl sonra kurulmuş olmaktadır. Eusebios'un Kalkhedon için verdiği tarih (MÖ 685) ile Herodotos'un 17 yıllık farkını göz önüne alıp 685'ten 17'yi çıkarttığımızda, MÖ 668 tarihi bulunur. Ancak, genel eğilim, (Eusebios'un verdiği tarihe itibar ederek) Byzantion'un MÖ 660/659'da kurulduğu şeklindedir. Fakat kuşkusuz bu tarihlerin hiçbiri kesin olmayabilir. Sonuç olarak, Byzantion'un MÖ 7. yüzyılın ortalarında bir tarihte ve Kalkhedon ve Selymbria'dan sonra kurulduğunu söyleyebiliriz.

MS 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Plinius Byzantion'un daha önce Lygos olarak adlandırıldığını

söylemektedir.[33] Plinius'un bu ifadesinden, Megaralıların Byzantion'u kurmalarından (daha doğru bir ifadeyle kolonize etmelerinden) önce burada köy (*kome*) büyüklüğünde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki yerleşimin bir kent-devleti (*polis*) veya koloni kenti (*apoikia*) olmadığı, kaynaklarda bu mevkide Lygos adlı bir kentten bahsedilmemesinden dolayı açıktır.

Ayrıca, kolonistlerin daha önce iskân edilmiş bir yeri kolonize etmelerinde karşılaştıkları sorunlar bazı örneklerden bilinmektedir.[34] Nitekim kaynaklardan öğrendiğimize göre,[35] Byzantion kolonisinin kurulması sırasında kolonistlerin yerli halkın direnciyle karşılaştıklarını anlıyoruz.

EFSANEVİ KURUCU BYZAS

Yukarıda da değindiğimiz gibi, antik kaynaklar, Byzantion'u kuran Megaralıların başında kurucu (*oikistes - ktistes*) olarak Byzas'ın olduğunu yazarlar; kentin adı da Trak kökenli olduğu iddia edilen Byzas'tan gelmektedir Hesykhios'tan öğrendiğimize göre,[36] İskitlerin saldırısı sırasında Kalkhedonlu Dineos adlı biri, Byzantionlulara yardım etmiş ve kentin İskitlerin eline düşmesine engel olduğundan *strategos* olarak onurlandırılmıştı. Hanell, onun Byzantion'un gerçek kurucusu olabileceğini dahi iddia etmiştir.[37] Byzantion'un Byzas tarafından kuruluşu efsane şeklinde anlatılmakta olup birkaç versiyonu vardır. Antik kaynaklarda ve efsanelerde Byzas'ın kim olduğu konusunda şu bilgiler bulunmaktadır: a) Yerel bir Nymphe (Su perisi) olan Semestra'nın oğlu olup Trak kralıdır, b) Io'nun kızı Keroessa ile Poseidon'un oğludur, c) Megaralıların lideridir. Efsanelerde, Byzas'ın karısı olarak Barbysios'un kızı Phidaleia'nın adı geçmektedir.

KALKHEDON'DAN SONRA KURULMA NEDENİ

Byzantion'u kuran Megaralılar, Marmara Denizi'nin kıyılarında Astakos (İzmit), Kalkhedon (Kadıköy) ve Selymbria'yı (Silivri) da kurmuşlardı.[38] Aslında Küçük Asya'nın kuzeyindeki ilk kolonilerin kuruluşunda Miletosluların da damgasının bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Eusebios, ilk koloninin Astakos olduğunu söylemektedir; ona göre, Astakos MÖ 711 yılında kurulmuştur.[39] Fakat Lampsakoslu (Lâpseki) Kharon, Astakos'un Kalkhedonlular tarafından kurulduğunu söylemektedir.[40] Dolayısıyla bazı Antikçağ yazarları ilk koloni olarak Astakos'u değil, Kalkhedon'u kabul etmektedirler.

Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları bir hata mı, yoksa bilinçli bir tercih miydi? Önce, bu durumu bir hata olarak gösteren ve Kalkhedonluları kör olmakla suçlayan Antikçağ yazarlarının sözlerini hatırlayalım. MÖ 5. yüzyılda yaşamış tarihçi Herodotos bu konuda şunları söylemektedir[41]: "... Bu Megabazos, Hellespontoslular'a her zaman hatırlayacakları bir söz bırakmıştır. Byzantion'da bulunduğu sırada, Kalkhedonluların, kentlerini Byzantionlulardan 17 yıl önce kurmuş olduklarını öğrenince, Kalkhedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; çünkü kör olmasalardı, ellerinin altında daha güzel bir yer varken pek de güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi".

MÖ 1./MS 1. yüzyılda yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon ise,[42] "... bu nedenle, Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulmasından kısa bir süre sonra Byzantion'u kuran insanlar kâhine danıştıklarında, Apollon onlara 'körlerin karşısındaki yere yerleşmelerini' söyleyerek Kalkhedonluları kör olarak adlandırmıştır. Çünkü onlar söz konusu bölgeye daha erken bir tarihte gelmelerine rağmen, hatalı davranarak, bütün zenginliği ile gözlerinin önünde duran bir memleket yerine, daha fakir bir memleket seçmişlerdi." demektedir.

Aynı bilgi Romalı tarihçi Tacitus'ta da

Marmara Bölgesi'ndeki Megara kolonileri.

Byzantion gümüş sikkesinin ön yüzü: Yunus üstünde sığır.

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi.

Kalkhedon gümüş sikkesinin ön yüzü: Buğday başağı üstünde sığır. Sikke tasvirlerinin benzerliği iki koloni kenti arasındaki ilişki için önemli bir kanıttır. MÖ 4. yüzyıl ilk yarısı.

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi.

(MS c. 56- c. 120) vardır. Tacitus şöyle demektedir[43]: "...Byzantion Hellenler tarafından kuruldu; onlar kentlerini kuracakları yer konusunda Pythia Apollon Tapınağı'na başvurduklarında, kâhin 'körler ülkesinin karşısındaki topraklarda bir yurt aramaları gerektiğini' söyledi. Bu ifade, söz konusu yere daha önce gelmelerine ve çevredeki imkânları araştırmalarına rağmen daha kötü bir yerde karar kılan Kalkhedonluları ima ediyordu."

Görüldüğü gibi, gerek Strabon'da gerekse Tacitus'ta kolonistlerin,[44] kentlerini kuracakları yeri (Delphoi'daki) Apollon Kehanet Ocağı'na[45] danıştıklarını ve "körler ülkesinin karşısı" yanıtını aldıklarını görüyoruz. Kalkhedon'un "körler ülkesi" olarak anılması Eskiçağ'da bilinen bir öyküydü. Bu öykünün kaynağı Herodotos'tur. Herodotos, Strabon ve Tacitus'taki bu anekdot ile Eusebios'un verdiği tarihler, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğunu açıkça ifade etmektedir. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulma nedeni, Antikçağ yazarlarını olduğu gibi, günümüz tarihçilerini de meşgul etmiştir ve bu durumu açıklamaya çalışmışlardır.

Antikçağ yazarları Byzantion'un Kalkhedon'a göre daha elverişli konumda olduğu hususunda birleşmektedirler. Onlara göre, Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Tabii bunların en önemlisi Karadeniz ile olan ticaretin kapısı olmasıdır. Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarından Ege dünyasına ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege dünyasından Karadeniz'e gönderilen malları taşıyan gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar. Bu nedenle Byzantion bu gemilerden geçiş ücreti alabilir, onların erzak ve diğer gereksinimlerini sağlayabilir ve onlara durup dinlenebilecekleri bir liman vazifesi görebilirdi. Bütün bunların Karadeniz ticareti ile bağlantılı olduğu da açıktır. Carpenter'in[46] iddiasına göre bu ticaret yolu ancak MÖ 700'den itibaren yoğunluk kazanmıştır. Ona göre, Hellenler büyük denizlerde yol alabilecek ve akıntıya karşı baş edebilecek büyük gemileri (*pentekonter*'leri) ancak MÖ 7. yüzyılda inşa ettiklerinden, daha önce Karadeniz'e açılmaları mümkün değildi. Dolayısıyla, Megaralılar İstanbul Boğazı'na geldiklerinde Karadeniz ticareti henüz önem kazanmamıştı ya da deniz trafiği yoğun değildi.[47] Farkında olmadıkları bir avantajı değerlendirmeleri çok güçtü. Hatta Karadeniz kıyılarında ilk koloni kurma girişimlerinde bulunan Miletoslular, o sıralar Karadeniz ile ticaret yapıyor olsalardı ya da Karadeniz ticareti o denli önemli olsaydı, Megaralılardan önce onların Byzantion'u kolonize etmeleri gerekirdi.

Ancak, MÖ 700'den önce Boğaz'dan Karadeniz'e gemi geçişleri olmadığı görüşü önce Labaree,[48] sonra da Graham[49] tarafından eleştirilmiş ve çürütülmüştür. MÖ 7. yüzyılın çok öncesinden beri Ege ve Karadeniz arasında seyreden ticari gemilerin varlığı arkeolojik veriler ve edebi kaynaklarla ortaya konmuştur. Bu durumda, Megaralıların Kalkhedon'a yerleştikleri dönemde Karadeniz'e gemi ile ulaşım mevcut olduğundan, onlar için öncelikli neden, Karadeniz ticaretinden sağlanacak avantaj değildi; bunun farkındaydılar ama önemsememişlerdi. Malkin ve Shmueli,[50] Kalkhedon'un daha önce kolonize edilmesinde, yelkenli gemilerle Çanakkale Boğazı'ndan (Hellespontos) geçerek Marmara Denizi'ne (Propontis) giren kolonistlerin, konaklamaya elverişli koylar ve kıyıya yakın adalar gibi doğal koşulların daha elverişli olduğu Anadolu kıyılarını izleyerek İstanbul Boğazı'na vardıkları ve hemen orada Kalkhedon'u kurduklarını ileri sürmektedirler.

Kalkhedon'un seçilmesinde Megaralılar açısından önemli bir faktör de, Kalkhedon civarında ve Kalkhedon yakınındaki Khalkitis (Khalkis) Adası'nda (Heybeliada) bulunan bakır yataklarıydı. Olasılıkla Kalkhedon'a yerleşen Megaralılar bölgedeki bakırın varlığını biliyorlardı. Nitekim MÖ 1. yüzyıl sonunda yaşamış Menippos,[51] MS 1. yüzyılda yaşamış Plinius[52] ve MS 6. yüzyıl yazarı Byzantionlu Stephanos[53] söz konusu bakır madenlerinden bahsederler. Plinius, adadaki bakır madeninin kendi zamanında tükendiğini belirtir.

Yeni yurt edinmeye çıkan kolonistler için tarım yapılabilecek topraklara yerleşmek yeterliydi. MÖ 2. yüzyıl tarihçisi Polybios, Byzantion'un bulunduğu Avrupa yakasının Trak kabilelerin saldırıları ve ekili ürünü yağmalamaları olasılığı bulunduğundan güvenli olmadığını söylüyordu.[54] Megaralılar, Trak saldırılarına maruz kalmamak için kolonilerini önce karşı kıyıda (Anadolu) kurmak istemiş olabilirlerdi.

Roma İmparatoru Geta (MS 209-212) zamanında Byzantion'da basılmış bronz sikke. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde iki palamut balığı arasında yunus betimlenmiştir.

Foto: E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion*, Teil 2: Kaiserzeit, Amsterdam 1972, no. 1625.1.

Ayrıca, bazı günümüz tarihçilerinin, Megaralıların önce Kalkhedon'u kurmalarını bir hata olarak görmemelerine bir başka kanıt daha vardır: Megaralılar, Kalkhedon'u kolonize ettikten sonra, bunun bir hata olduğunu düşünselerdi, bu hatayı telafi etmek için fazla vakit kaybetmeden Byzantion'u da kolonize etmek isteyebilirlerdi. Oysa Kalkhedon'dan sonra Selymbria'yı (Silivri) kolonize etmişler ve en son Byzantion'u kurmuşlardır.

Bu nedenle, Hellespontos ve Propontis'in kolonizasyonu için iki koloni dalgası görünmektedir: İlk önce (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından önce) Ionialılar ve bir süre sonra da Megaralılar yeni yurt edinmek, ufak tefek ticaret ve tarım yapabilmek için elverişli yerleri seçtiler. Megaralılar bu dönemde Kalkhedon ve Selymbria'yı kurdular. İkinci koloni dalgasında ise (MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren) Karadeniz ticaretinin büyümesi ve gelişmesi ile ticaret ve Boğaz trafiğinden pay almak faktörü önem kazandı. Ayrıca, bölgede daha önce kurulan Hellen kolonileri nedeniyle, Trak tehlikesine karşı birbirlerine yardım edebilecek Hellen kentlerinden oluşan nispeten daha güvenli bir ortam oluşması beklenmiş de olabilirdi[55]. Bu dönemde de Byzantion kuruldu. Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları, Propontis'in Anadolu kıyılarının Kalkhedon'a ulaşmada daha elverişli bir güzergâh olması, Avrupa yakasının Traklar nedeniyle güvenli olmaması, Karadeniz ticareti trafiğinin henüz yoğun olmadığından cezbedici nitelik taşımaması gibi temel nedenlerin yanı sıra Kalkhedon'un yanı başından denize dökülen ve doğal bir iç liman oluşturan Kalkhedon Deresi'nin (Kurbağalıdere) ve Kalkhedon civarındaki Kayışdağı ile Alemdağ'daki içme suyu kaynaklarının varlığı gibi birkaç nedene bağlı olabilirdi. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulması ise Propontis bölgesinde Trak tehdidinin üstesinden gelebilecek güvenli bir ortamın oluşmuş olması ve Karadeniz ticaret trafiğinin önceye göre yoğunluk kazanmış olmasıydı.

ANA KENT VE KOLONİSİ: MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

Megara ve kolonileri konusunda araştırma yapan Krister Hanell, ana kent Megara ile kolonisi Byzantion arasındaki bağları ortaya koymuştur.[56] Özellikle din, alfabe, takvim ile toplumsal ve siyasal yapı örgütlenmesi Megara ve kolonilerinde benzerdi. Genellikle bir koloni kurulduğu zaman, kolonide, ilk başlarda ana kentteki siyasal-sosyal yapı sürdürülürdü; farklılıklar zaman içinde oluşurdu.

Megara'da kutsanan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'da da kutsanıyordu. Pythia Apollonu, Megara'da çok önemli bir yere sahiptir. Megara'da tanrıçanın sıfatları arasında yer alan *Lykeios*[57] *(kurt)*, *Agraios*[58] *(avcı)*, *Karinos*[59] ve *Latoos*[60] bu kez Byzantion takviminde ay adları olarak karşımıza çıkmaktadır.[61] Efsaneye göre; Apollon, Poseidon ve Byzas ile birlikte kentin surlarını inşa etmişti.[62] Kaynaklar, Byzantion'da Apollon Tapınağı ve Sunağı'nın varlığını anlatmaktadır.[63] Megara'daki Apollon Karinos'tan yukarıda söz etmiştik. Megara'nın otonom sikkelerinde yunuslar arasında bir obelisk vardır.[64] Bu obelisk aslında Karinos'un kült heykelidir, yani Karinos'u temsil eder. Benzer obelisk, Byzantion sikkelerinde de yer almaktadır.[65] Yani Megara Karinos'u Byzantion'da da vardır. İkili veya üçlü yunuslar arasında kentin adının ilk birkaç harfinin yer aldığı sikke tipi hem Megara'dan[66] hem Byzantion'dan[67] bilinmektedir ki bu benzerlik kayda değerdir.

Keza, bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'da da -tıpkı Megara'da olduğu gibi- bir Apollon Kehanet Merkezi bulunmaktadır.[68] Pythia oyunları hem Megara'da hem Kalkhedon'da vardır.[69] Aynı şekilde Apollon, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Kalkhedon sikkelerinde de resmedilmiş olup ön yüzde Apollon başı, arka yüzde üç ayaklı kazanın resmedildiği sikkeler hem Megara'da[70] hem Byzantion-Kalkhedon[71] ortak darbı olarak basılmıştır.

Megara'nın kurduğu kolonilerde Apollon ve Artemis'in birlikte tapım gördüğü görülmektedir. Bu, Byzantion'da da böyledir. Ayrıca,

Yazıtlı kaidesiyle Kybele heykelciği, mermer. MS 1. yüzyıl. İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Foto: T. Birgili (*1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 162).

Artemis'in (Phosphoros adı altında) Hekate ile özdeşleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dor kökenli Artemis Orthosia kültünün de Megara'dan Byzantion'a getirilmiş olduğu düşünülmektedir.[72]

Byzantionlu Dionysios, tıpkı Megara'da olduğu gibi Byzantion'da da kâhin Polyeidos ve çocuklarına her yıl, yılın sonunda ve başında, kurban kesildiğini yazmaktadır.[73] Bu da bize Megara'da kutsanan Polydeios'un Byzantion'da da kutsandığını göstermektedir.

Megara'ya özgü tanrıçalardan biri de Demeter Malophoros (koyunların koruyucusu) olup tanrıçanın Megara'da bir tapınağı da vardı.[74] Aynı tanrıça Byzantion'da da kutsanmakla kalmıyor, aynı zamanda onun adına bir de festival (*malophoria*) düzenleniyordu.[75]

Megara bir Dor kenti olduğundan Dor alfabesi egemendi; Byzantion yazıtlarında da Dor lehçesinin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bunun en belirgin örnekleri, Halk Meclisi'nin kararlarında Demos ve Boule sözcüklerinin, Damos ve Boula şeklinde yazılmasıdır; mezar yazıtlarından tespit edilen şahıs isimlerinde de bunu görüyoruz. Byzantion yazıtlarında *Bospon* ve *Bosporikhos* adlarının geçmesi de, Byzantion'un Megara ile olan ilişkisine bir kanıttır; zira bu isimler Megara'dan ve onun diğer kolonilerinden de bilinmektedir.[76] Bosporia Festivali'ne ilişkin Baltalimanı'nda bulunan bir yazıtta[77] geçen Olympiodoros adı da tipik bir Megara adıdır.

Aynı şekilde, Byzantion'da kutlanan bir festival olan "Bosporia" ile Byzantion takviminde özel bir ad olan *bosporeios* da Megara kökenli olmaları açısından, bu ilişkiyi gösterir.[78] Gerçekten de Megara'ya özgü isimlerin Byzantion'da ay adları olarak karşımıza çıkması, Byzantion ile Megara arasındaki ilişkiye kanıttır.

Megara'nın diğer kolonilerinde (Kalkhedon dâhil) yıla adını veren en yüksek devlet yöneticisi (*eponym magistrat*) *basileus* unvanını taşımasına rağmen, Byzantion'da *hieromnamon* unvanını taşıyordu. Polybios,[79] Byzantion'la Rhodos arasındaki görüşmeleri anlatırken Byzantion'da *hieromnamon* olan Kothon'un adını anar. 1903'te Miletos'taki Delphinion'da bulunmuş olan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan bir yazıtta (Env. No. 2036) *hieromnamon* olarak görev yapan Histiaios adlı bir Byzantionlunun adı geçmektedir.[80] Byzantion'da tanrılar da bazen *hieromnamon* olarak sembolik görev yapmaktaydı. Bunlar arasında, Demeter,[81] Zeus Serapis,[82] Hera,[83] Nemesis,[84] Nike[85] ve Hygeia'nın[86] adları bulunmaktadır.

MÖ 5. yüzyıl başlarından itibaren demokratik Byzantion'un siyasal ve toplumsal yapısı hakkında nispeten daha fazla bilgiye sahibiz. Helenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yazıtlardan, Byzantion halkının *hekatostys* denen yüzlük gruplara bölündüğünü öğreniyoruz.[87] Aralarında hiyerarşik bir düzenin olmadığı bu *hekatostys*'lerin tamamı Byzantion halkını meydana getiriyordu. Byzantionlu yurttaşların her biri bu *hekatostys*'lerden birine kayıt olmak zorundaydı. Çünkü her türlü siyasal, hukuksal ve sosyal işleyiş, bu *hekatostys*'ler üzerinden yapılmaktaydı. Köleler ve kentte ikamet eden yabancılar (*metoikoi*) yurttaş sayılmadıklarından *hekatostys*'lere kayıtlı değildi. Söz konusu *hekatostys* örgütlenmesi Megara ve kolonilerine yabancı değildi.

Byzantion, Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafında kurulduğu (ya da kolonize edildiği) için, nüfusun temelini kuşkusuz Eski Yunanlar (Hellenler) oluşturuyordu ve bu nedenle konuşulan ve yazılan dil (alfabe) Eski Yunanca (Hellence), Megara bir Dor kenti olduğundan da Dor lehçesi hâkimdi; Byzantionlular da Dor lehçesini kullanıyorlardı. Dor lehçesinin yazıtlardaki en belirgin farkı, kelimelerde "e" (eta) yerine "a" (alfa) kullanılmasıdır. Bu nedenle, Byzantion'a (ve diğer Megara kolonilerine) ait mezar kitabelerinde ve dekretlerde *demos* yerine *damos*, *boule* yerine *boula* yazımını görmekteyiz ki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta diğer Megara kolonisi Kalkhedon'un gerçek adının Dor lehçesine göre Kalkhadon olması, onun bir Dor kenti olan Megara'nın kolonisi olduğuna kanıttır.

Bu arada, biri Kalkhedon yakınında, diğeri Küçükçekmece Gölü kıyısında yer alan iki yerleşimin Antikçağ boyunca hiçbir zaman kent veya koloni statüsü taşımadığını, bunlardan Khrysopolis'in(Üsküdar)Kalkhedon'a bağlı, Rhegion'un (Küçükçekmece) ise Byzantion'a bağlı köy (*kome*) statüsünde birer yerleşim olduklarını belirtmeliyiz. Nitekim Antikçağ yazarları Khrysopolis'in Kalkhedon *territorium*'unda, Rhegion'un da Byzantion *territorium*'unda yer aldığına ilişkin kanıtlar sunar. Ayrıca, yüzlerce yazıt arasında, ne Khrysopolis'te ne de Rhegion'da, Şehir ve Danışma Meclisi (*Boule*) ile Halk Meclisi (*Demos*) adına alınmış kararlar bulunmaktadır. Her iki yerleşim Antikçağ boyunca hiçbir zaman sikke basmamıştır; Khrysopolis'te, Kalkhedon sikkeleri, Rhegion'da ise

Byzantion sikkeleri kullanılmıştır. Bu nedenle gerek Khrysopolis'te gerekse Rhegion'da yasama, yargı ve yürütmenin bağlı oldukları kent-devletleri, yani Kalkhedon ve Byzantion üzerinden yapıldığı açıktır; kanun yapma, savaşa-barışa karar verme, *magistrat*'ların seçimi, mahkemelerde yargılama ve alınan kararların yerine getirilmesinden Kalkhedon ve Byzantion'daki meclisler sorumluydu; Khrysopolisli ve Rhegionlu yurttaşlar statüleri gereği bağlı oldukları kentlerdeki meclislere katılarak yurttaşlık görevlerini yerine getiriyorlardı.

oğlu Khrysos'un mezarının burada olduğu ve ismin Khrysos'tan kaynaklandığı[91], d) yöredeki ticaret hacminin yüksekliği / alışverişte fazla altın kullanılması. Khrysopolis bir koloni olarak kurulmadığından ama Kalkhedon'un bir köyü (*kome*) olduğundan, Khrysos'un da koloni kurucusu olmadığı açıktır.

Karagöz'ün Üsküdar kazılarında bulunan Ionia kökenli ya da benzeri çanak çömleğe göre, Khrysopolis'in bir Ion kolonizasyonu sonucu kurulduğunu[92] hatta kurucu kentin Klazomenai[93] olabileceğini iddia etmesi son derece yanlış bir kurgudur. Kla-

6. yüzyıl tarihi veriliyor? Bu durumda söz konusu buluntuların yöreye Khrysopolis kurulmadan mı geldiği sorulabilir.

Khrysopolis kazılarında bulunan amphora parçalarının Klazomenai amphoraları ile benzerlik göstermesi ticaret ya da etki gibi daha gerçekçi ilişkiler çerçevesinde ele alınabilecekken, salt bu benzerlikten dolayı Khrysopolis'in Klazomenailılar tarafından kurulmuş olduğu iddiası biraz havada kalmıyor mu?

Karagöz önceki yayınlarında "Khrysopolis ile Kalkhedon'un aynı

Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Karadeniz kıyılarından Ege'ye ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege'den Karadeniz'e giden gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar.

YENİ BİR TEZ: KHRYSOPOLIS, KLAZOMENAI'IN KOLONİSİDİR!

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün başkanlığında Marmaray ve Metro kazıları çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının tarihsel değerlendirmeleri ne yazık ki bilimsel gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki verilen konferanslar ve yayımlanan makaleler yoluyla sistematik bir şekilde Khrysopolis'in (Üsküdar) Kalkhedon'a bağlı bir köy (*kome*) olmadığı, aksine Ionialı kolonistlerce bir koloni kenti (*apoikia*) olarak kurulduğu işlenmektedir[88]. Bu tezin hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Khrysopolis'in sözcük anlamı "Altın Şehir" olup bu ismin nereden kaynaklandığı (etimolojisi) belli değildir. Bu konuda birkaç görüş vardır: a) altın madenine sahip olması[89], b) Perslerin şehir devletlerinden vergi olarak topladıkları altınları burada saklamaları[90], c) Khryseis ve Agamemnon'un

zomenai üzerine doktora tezi yapan ve bu konuda başka çalışmaları da olan Yaşar Ersoy'un yayınlarında da böyle bir tespit bulunmamaktadır. Ayrıca, Ionia türü keramiklerin sadece Khrysopolis'te bulunmadığı, başka birçok merkezde ele geçtiği de bilinen bir durumdur. Karagöz tezini desteklemek için John Boardman'ın bir yayınını referans göstermektedir[94]. Ancak söz konusu yayın, yazısının kaynakçasında yer almadığı için kontrol etme imkanı bulunamamıştır. John Boardman'ın ulaşılabilen yayınlarında ise Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğu açıkça ifade edilmektedir.

Karagöz, yazısının bir yerinde (s. 88) "arkeolojik buluntuların antik Üsküdar'ın MÖ 7.-6. yüzyıllarda kurulmuş olduğunu gösterdiğini" belirtmekte ama öte yandan başka bir yerde (s. 89) "buradaki yerleşimcilerin MÖ 6. yüzyılda Ionia'dan gelenler olduğunu" söylemektedir[95]. Arkeolojik buluntular MÖ 7. yüzyıla kadar geri gidiyorsa, neden kuruluş için MÖ

zamanda kurulan iki koloni kenti" olduğunu söylerken[96], son yayınında "Khrysopolis'in, Kalkhedon'dan önce kurulduğu" sonucuna varmaktadır[97]. Diğer bir deyişle, ona göre, Kalkhedon, Byzantion ve Khrysopolis'in ayrı koloniler olmasının yanı sıra, Boğaz'daki ilk koloni Khrysopolis idi. İki Dor kolonisinin (Kalkhedon ve Byzantion) yanı başında bir Ion kolonisinin (Khrysopolis) varlığı ihtimali hiç irdelenmeden... Kendisini bu sonuca götüren, Üsküdar kazısında bulunan amphoraların MÖ 630-620'ye tarihlendiğini düşünmesidir. Çünkü benzerlik ilişkisi kurulan Klazomenai amphoraları da yaklaşık aynı döneme (MÖ 650-620) tarihlenmektedir. Ancak, Karagöz'ün atladığı bir şey vardır: Kalkhedon için bilim dünyasında kabul edilen (ve kaynakların da verdiği) tarih, MÖ c. 685'tir. Diğer bir deyişle, amphoraların tarihlenmesi doğru olsa bile, verilen tarih Kalkhedon'un kuruluşundan önceki bir tarih değildir; zira MÖ 685, MÖ 630'dan daha öncedir!

Khrysopolis'in Kalkhedon'a bağlı olduğu Ksenophon'un *Hellenika*[98] ve *Anabasis*[99] adlı eserlerinde geçmekte ve ayrıca Strabon[100] da ondan bir köy (kome) olarak söz etmektedir[101]. Khrysopolis'in bir koloni kenti olmadığı, a) tarihinin hiçbir döneminde sikke basmamış olmasından, b) Halk Meclisi ve Danışma Meclisi adına alınmış hiçbir kararının bulunmamasından, c) devlet organları ve magistratlarının olmayıp Kalkhedon merkezli yönetim söz konusu olmasından, d) Antik Çağ yazarlarınca Kalkhedon'a bağlı bir yerleşim (köy) olarak bahsedilmesinden, e) hiçbir Antik Çağ yazarının ondan kent (polis veya apoikia) olarak bahsetmemesinden dolayı açıktır. Bu ölçüler çerçevesinde bölgede Khrysopolis ile karşılaştırılacak yerleşim, ancak Byzantion'un *kome*'si Rhegion'dur. Kuşkusuz kanıtlar yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Üsküdar kazısında bulunan yazıtlı Kybele heykelciği de Khrysopolis'in Dor kökenine bir kanıttır. Söz konusu heykelciğin kaidesindeki yazıt Dor lehçesindedir[102]. Karagöz, yazıttaki Poseidon isminin Dor lehçesinde yazılmış olmasını ilginç bulmaktadır[103]. Ancak bu hiç de ilginç bir durum değildir, aksine normal, beklenen bir durumdur[104]. Çünkü, Khrysopolis, Dor kökenli bir yerleşimdir. Kybele ve Poseidon'un aynı yazar tarafından -eponym magistratlara hiç değinmeden- sadece bir *synkretizm* olarak görülmesi de, her ikisi de Megara kolonisi olan Kalkhedon ve Byzantion'da (dolayısıyla Kalkhedon'un bir *kome*'si olan Khrysopolis'te de) eponym memur adları yerine bazen tanrı adlarının kullanılmış olması âdedi nedeniyle tatmin edici bir açıklama olarak görülmemektedir. Sonuç olarak, Marmaray ve Metro projesi çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından çıkan "tarihsel" sonuçların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Arkeolojik çalışmaların ve değerlendirmelerin ise büyük bir özveri ve gayretle yapıldığı, çeşitli zorluklara rağmen kazı çalışmalarının başarılı bir şekilde yürütüldüğü açıktır.

Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) veya Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesinden (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalardır.

DİPNOTLAR

1 N. Firatlı, "Byzantion nekropolü ve son buluntuları", *V. Türk Tarih Kongresi 1956* (Ankara, 1960), s. 194-200; N. Firatlı, *Les stèles funéraires de byzance gréco-romaine (avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par Louis Robert)*. Bibliotheque archeologique et historique de l'Institut français d'archeologie d'Istanbul, Paris, 1964; N. Firatlı, "İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri", *Belleten* XXIX / 114 (Nisan 1965), s. 263-323; N., Firatlı, "New Discoveries Concerning the First Settlement of Ancient Istanbul-Byzantion", *Proceedings of the 10th International Congress of Class. Archaeology* I, 1978, s. 265-574. Ayrıca bkz. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllıkları*.

2 İki ilçe 2009 yılında Fatih ilçesi adı altında birleştirilmiştir.

3 Kentin adı, MÖ 7. yüzyıl ortalarından (kuruluşundan) MS 330'a kadar, yani 1000 yıla yakın bir zaman, Byzantion olarak kullanılmıştır.

4 Bu köken tartışmaları için bkz. D. J. Georgacas, "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78 (1947), s. 349-353.

5 G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, Verlag B. G. Teubner, Leipzig, 1866, s. 263 (no. 397). Yazar, Byzantion'un anlamını, yanlış bir şekilde, "Uhrenhorst?" (Hamburg yakınında yer adı) olarak vermektedir

6 W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, s. 22, 52, 66, 81-82. W. Tomaschek, "Byzantion (2)". *RE* III/1 (19702) col. 1158.

7 J. Miller, "Byzantion", *RE* III, 1127.

8 I. Russu, "Intorno al nome di Bisanzio", Atti del V congresso internazioale di studi bizantini: Roma, 20-26 settembre 1936, s. 555, not 2.

9 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix", *Glotta* 14 (1925), s. 94 vd.; P. Kretschmer, "Buzantiwn", *Eis mnemen Spyr. Lamprou*, Atina, 1935, s. 217-218; P. Kretschmer, "Literaturberichte: Griechische (für das Jahr 1935)", *Glotta* 27 (1939), s. 16.

10 C.Mango-A. Kazhdan, "Byzantion", *ODB* I,s. 344.

11 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix", *Glotta* 14 (1925), 95, not 3 ve P. Kretschmer, *Einelitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, s. 183; P. Kretschmer, "Die Hypachaer", *Glotta* 21 (1933), s. 254; P. Kretschmer, "Buzantiwn", *Eis mnemen Spyr. Lamprou*, Atina, 1935, 217 vd.

12 W. Kubitschek, "Byzantion", *RE* III (1899), st. 1127; P. Kretschmer, "Byzantion", *Eis mnemen Spyr. Lamprou*, Atina, 1933, s. 217 vd. ; D. J. Georgacas, "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947), s. 347-367; A. Erzen, "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *Belleten* 18 (1954), s. 136-137; S. Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", *Atatürk Konferansları*, TTK. Ankara, 1975, s. 90.

13 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix", *Glotta* 14 (1925), 95 ve D.J. Georgacas, "The names of Constantinople", s. 352.

14 Büyük Kolonizasyon için bkz. J. Berard, *Expansion et colonisation grecques*, 1960; J. M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962; J. Boardman, *The Greeks Overseas*, London, 1964; A. J. Graham, "The colonial expansion of Greece", Cambridge Ancient History vol. III/3, 83-162; The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman (ed. G. R. Tsetskhladze ve F. de Angelis), Oxford, 1994; Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998; A. J. Graham, *Collected Papers on Greek Colonization*, Leyde, 2001; Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, 2 cilt (2006 ve 2008), Brill, Leiden.

15 Megara için bkz: K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934; R.P. Legon, *Megara: The Political History of a Greek City State to 336 BC*, Londra, 1981.

16 Miletos kolonileri: Kios, Kyzikos, Miletopolis, Priapos, Prokennesos. Megara kolonileri: Astakos, Byzantion, Kalkhedon, Selymbria.

17 Ps. Skymnos, 716-717.

18 Strabon 7.6.2.

19 Philosratus, *Vitae Sophistarum*. I.24 (528-529). Philostratus, *Lives of Sophistes*, çev. W.C. Wright, The Loeb Classical Library, 2005

20 Ioannes Lydus, *De Magistratibus Populi Romani*, 3.70.

21 Stephanos Byzantios, s.v. "Byzantion".

22 Eustathius, *Comm. Dion. Per.* 803 = *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem*, Ed. K. Müler, *Geographi Graeci Minores*, c. 2, Paris 1990 (ikinci edisyon).

23 Thukydides, 8.80 ve 3.36.

24 Miletoslu Hesykhios, *Patria Konstantinopoleos*, 3.

25 Miletoslu Hesykhios, *Patria Konstantinopoleos*, 5.

26 *Historia Romana*, II.7. 7.

27 Aristoteles, *Politica*, V. IV.5 (=1305a.25-26).

28 Aristoteles, *Politica*, V.IV 3 (=1304b. 35 vd).

29 Herodotos IV.144.2. Ayrıca, Strabon (VII.320) ve Tacitus (XII.63) da, tarih vermeden veya ne kadar sonra kurulmuş olduğuna ilişkin görüş belirtmeden, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğunu söylerler.

30 Eusebius, s. 93.

31 Eusebius, s. 94.

32 Eusebi vers. Arm. Abr. 1357 = Olymp. 30, 1 = 660/59. Eusebi vers. Hieron, 1359 = Olymp. 30, 3 = 658/57. Bir başka el yazmasında ise Euseb. Vers. Hieron. Abr. 1358 = Olymp. 30, 2- 659/58 ve Euseb. Vers Hieron Abr. 1360 = Olymp. 30, 4 = 657/56. Hieronymos'un Ermenice çevirisindeki farklılık için bkz. A. Schoene, *Dieweltchronik des Eusebios in ihrer Bearbeitung durch Hieronymos*, Berlin 1900, s. 256 vd.

33 *Naturalis Historia* IV.11.46. "...*promunturium Chryseon Ceras in quo oppidum Byzantium liberae condicionis antea Lygos dictum*". Ayrıca Lygos yer adının, Lykos'a (Bayrampaşa Deresi) benzerliği de dikkat çekicidir.

Ancak Lygos, Plinius'un ifadesine göre Byzantion'un önceki yerinde, yani bugünkü Sarayburnu'ndaydı; bugün kurumuş olan Lykos Deresi'nin kaynağı ise Haliç'e yakın bir yerde, Bayrampaşa civarında olduğundan Plinius'un bahsettiği Lygos ile Lykos arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir mi? Böyle bir ilişki kurulabilecekse, bu yerin, Io'nun Byzas'ın annesi Keroessa'yı doğurduğu Kydaros ile Barbysos derelerinin Haliç'e döküldüğü nokta (bugun Eyup) olduğu ileri sürülebilir. Ancak, gerçeği ararken, anlatılanların birer efsaneden ibaret olduğu da unutulmamalıdır.

34 Yerlilerle yeni gelen kolonistler arasındaki sorunlar hakkında bkz. J. M. Højte, "The Cities that Never Were. Failed Attempts at Colonization at the Black Sea", P.G. Bilde & J.H. Petersen (eds.), *Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence, Black Sea Studies* 8 (Århus 2008) s. 149-162.

35 Byzantionlu Dionysios, 8.

36 Hesykhios, 23. p. 10, 6 veya *FGH* 390 F1, 16;37.

37 Hanell, s.127.

38 Megara'nın Marmara Bölgesi'ndeki kolonileri için bkz. K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund 1934, s. 116 vd.

39 Eusebius, 1598. Eusebius *Werke. Die Chronik des Hieronymus (Hieronymi Chronicon) von Dr. Rudolf Helm*, Leipzig, 1913.

40 *FGrHist* 3A, 6.

41 IV. 144.

42 VII.6.2 (veya VII.320).

43 XII.63.

44 Tacitus, Megaralılar değil, genel bir ifadeyle Hellenler, der.

45 Herodotos, Apollon Kehanet Ocağı'ndan bahsetmez; Strabon, yer belirtmeden Apollon Kehanet Ocağı (Orakl) der; Tacitus ise Pythia Apollonu Kehanet Ocağı, der.

46 R. Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *AJA* 52 (1948), s.1-10. Carpenter, Yunanların hızlı giden gemileri keşfetmeden Boğaz'daki akıntılarla baş edemeyeceklerini savunur.

47 K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I, s. 257.

48 B.W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *AJA* 61(1957), s. 29-33
(85) A. J. Graham, "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.

49 A. J. Graham, "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.

50 I. Malkin - N. Shmueli, "The 'City of the Blind' and the founding of Byzantium", *Mediterranean Historical Review* 3 (1988), 21-36. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. "Niçin Khalkedon (Kadıköy) Bizans'tan Önce Kuruldu?", *Toplumsal Tarih* 10 (Ekim 1994), 14-20.

51 Petrus Gyllius, s. 243 ; Menippos, *Periplous Bithyniae*, 151.

52 *NH*, XXXVII.18.72.

53 *Ethnika*, "Khalkitis" mad.

54 Polybios, IV.45. Ayrıca bkz. A.J. Graham, "The Colonial Expansion of Greece", *CAH* 3 (1982), s. 120.

55 Nitekim daha önce kurulmuş bulunan Megara kolonileri Kalkhedon ve Selymbria ile Samos kolonisi Perinthos, ortak düşmana karşı durabilecek bir gücün doğal müttefikleriydi.

56 K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund 1934

57 *IG* VII.35

58 Pausanias I.41.3.

59 Pausanias I.44.2.

60 Pausanias I.44.10.

61 Hanell, s. 164 ve 190-191.

62 Dionysios Byzantios, II. 3 *fr.* 18; Hesykhios, *Patr. Const.* 5; 9; 12.

63 Dionysios Byzantios, 24 ve 46.

64 *SNG Deutschland. Staatliche Münzsammlung. Attika. Megaris. Aegina*. München, 2002, 490.

65 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 1215 vd.

66 *SNG Deutschland. Staatliche Münzsammlung. Attika. Megaris. Aegina* München, 2002, 479 vd

67 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 924 vd.

68 Dionysios Byzantios, 111.

69 *CIG* 3676.

70 *SNG The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Attica-Aegina*, Copenhagen, 1944, 471.

71 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 1284 vd.

72 Herodotos, IV.87.

73 Byzantionlu Dionysios 14 veya F 19.

74 Pausanias I. 44.3.

75 Hanell, s. 176.

76 L. Robert, *Études epigraphiques et philologiques*, Paris, 1938, s. 200-201.

77 L. Robert, *Études epigraphiques et philologiques*, Paris, 1938, s. 200, dipnot. 6; G.G. Arnakis, «Two Inscriptions from Baltaliman (Phidalcia)», *American Journal of Archaeology*, 59, 1955, s. 176; A. Łajtar, *Die Inschriften von Byzantion I. Die Inschriften*, Bonn 2000, s. 39, no. 11.

78 Hanell, s. 200-201.

79 IV.514.

80 Łajtar, s. 23, no. 2.

81 Łajtar, s. 32.

82 L. Robert, "Stele de Byzance", *Hellenica* X, 1955, s.17-23 ve Łajtar 19.

83 Łajtar 33.

84 Łajtar 34.

85 Łajtar 35.

86 Łajtar s. 23.

87 Hanell, s. 142.

88 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 32-53; Ş. Karagöz, "Marmaray Projesi Üsküdar İstasyonu Arkeolojik Kurtarma Kazıları", *İdol. Arkeologlar Derneği Dergisi*, 34 (2007), s. 2-15; Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Armağanı Bir Antik Kent: Khrysopolis-Scutari", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26 (Mayıs 2008), s. 1-6; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 85-109 (Kitap Türkçe-İngilizce'dir).

89 Pseudo-Symeon, *Chronographia*, 729

90 Byzantionlu Dionysios, *Anaplous Bosporou*, 109. Karagöz, bu alıntıya referans olarak C.Texier'nin *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (2002) kitabını referans vermektedir. Ancak söz konusu bilginin kaynağı, MS 2. yüzyılda yaşamış Byzantionlu Dionysios'un *Anaplous Bosporou* adlı eseridir.

91 Byzantionlu Dionysios, *Anaplous Bosporou*, 109; Stephanos Byzantios, *Ethnika*, s.v. Χρυσόπολις (Ş. Karagöz'ün yayınlarında bu yazar, Bizanslı Etiene olarak yazılmaktadır; ancak bu yazım Fransızca imlaya göre olup doğrusunun Byzantionlu Stephanos olması gerekmektedir).

92 : "... karşılaştırma yapılabilen çanak-çömlek kırıkları, Ege dünyasının antik kentleriyle bölgede kolonizasyon dönemi olduğunu yansıtan bir yerleşmeyi vurgulamaktadır. MÖ 6. yüzyılda, ana yurtları Batı Anadolu'daki İyon kentinden gelip buraya yerleşen koloni kentin nekropolüne ait olmalıdır". Şurada: Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 35; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 89.

93 "...Khrysopolis'in Arkaik devir keramikleri analoji bakımından, bölgede büyük olasılıkla Klazomenai (Urla) ile anakent-koloni kent bağlantısı olduğunu göstermektedir." Şurada: Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 37; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.

94 "...Eğeli ilk kolonistler Boğaz kıyılarında kontrol merkezleri olarak Kalkhedon ve Byzantion gibi kolonileri kurmuşlardı". Bu cümleye verilen dipnot şudur: Boardman 1988, 239 vd. Bu cümle doğruysa, Boardman'ın Egeli kolonistler demesinden Megaralı kolonistler anlaşılmalıdır. Zira Boardman, yayınlarında Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğunu söylemektedir: J. Boardman, *Kolonien und Handel der Griechen*, Verlag C.H.Beck, München, 1981, s. 284 (Bu yayın, yazarın *Greeks Overseas* adlı eserinin Almancasıdır).Sayın Karagöz, Egeli kolonistlerden anlaşılması gerekenin Megaralılar olduğunun farkındaysa, bunun kendi teziyle tezat teşkil ettiğinin de farkındadır. Ayrıca yazısında "Doğu Akdeniz kentlerinin halklarının yeni yurt aramak için kentlerini terk ettiğinden" söz etmektedir. Ancak, Doğu Akdeniz dendiğinde Anadolu'nun güney kıyıları ile Suriye ve Filistin kıyılarındaki kentler anlaşılır. Ancak sonraki cümlesinden anlaşılacağı üzere Karagöz'ün anlatmak istediği Batı Anadolu kıyılarıdır; ancak Batı Anadolu kıyıları için Doğu Akdeniz ifadesinin kullanılması doğru değildir; Ege denmesi gerekir. Doğu Akdeniz başkadır, Ege başkadır. Eğer Yunan anakarasının doğusunda yanı Ege Denizi'nin doğusundaki halklar için bir tanım kullanılacaksa bu Doğu Grekler / Yunanlar olmalıdır; çünkü literatürde bu şekilde kullanılmaktadır.

95 Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

96 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 37.

97 Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.

98 *Hellenika*, I.1.22: "...Oradan Kalkhedon'daki Khrysopolis'e ilerlediler".

99 *Anabasis*, VI.638: "...ve altıncı gün Kalkhedon'daki Khrysopolis'e vardılar"

100 *Geographika*, XII.4.2: "...Pontos'un ağzında Megaralıların kurduğu Kalkhedon ile ile bir köy olan Khrysopolis ve Kalkhedonluların Tapınağı vardır."

101 Karagöz, Strabon'un Khrysopolis'ten "basit bir köy" olarak söz ettiğini söylemekte ise de Strabon "basit" ifadesini kullanmamakta, sadece kome (köy) demektedir. "Basit" ifadesi, modern yazarlar tarafından eklenmiştir.

102 F. Demirkök, "Marmaray Kazılarından Ele Geçen Yazıtlardan Dört Örnek", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, 163-167.

103 Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Armağanı Bir Antik Kent: Khrysopolis-Scutari", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26 (Mayıs 2008), s. 3: "Kybele heykel parçasındaki ilginç nokta, kaidesindeki Olympos kökenli Poseidon isminin Dor lehçesinde yazılmış olmasıdır".

104 Boardman, bölgede bulunan bir yazıttın Ion lehçesiyle yazılmış olmasını ilginç ve tesadüfi olarak ifade etmekte olup doğrusu da budur: *Kolonien und Handel der Griechen*, Verlag C.H.Beck, München, 1981, s. 289.

İLKÇAĞDAN ORTAÇAĞA

İSTANBUL KUŞATMALARI

MEHMET FATİH YAVUZ

Byzantion, Megaralıların liderliğinde Hellas'ın farklı şehirlerinden gelen yerleşimciler tarafından MÖ yaklaşık 658'de kuruldu. Byzantion, üç tarafı denizle çevrili bir tepe (Sarayburnu) üzerinde kurulmuş bir kentti. Üstelik Sarayburnu'nun önünden geçerek Marmara'ya ilerleyen Bosporos, hızlı, değişken ve tehlikeli akıntılarla kentin deniz tarafındaki savunmasını güçlendirmekteydi. Kentin batı yani kara tarafı, Trakya'dan gelebilecek tehlikelere açık en zayıf tarafıydı. Byzantion kurulur kurulmaz, yapılan ilk icraatlardan biri, batıdan gelebilecek saldırılara karşı bir duvar inşa etmek olmuştur.

Dareios, "İskit Ülkesi"ni fethetmek için MÖ 513/512'de Avrupa'ya geçmiş, Byzantion Pers hakimiyetine girmiştir.

Byzantion, çok büyük bir olasılıkla, kuruluşunu takip eden yıllarda gerisindeki Traklarla mücadele etmiş ve onların saldırılarına karşı gerekli önlemleri almıştır. Ancak kaynaklar bu konuda pek bilgi vermezler. Öte yandan, Byzantion stratejik konumundan dolayı İlkçağ'da birçok kuşatmaya maruz kalmıştır. Aşağıda Byzantionluların maruz kaldığı kuşatma ve saldırıları kronolojik olarak listeleyeceğiz. Kaynaklar, özellikle de bu kuşatmalardan Makedonya Kralı Philippos ve Roma İmparatoru Septimius Severus'un kuşatması hakkında göreli olarak detaylı bilgiler verdiklerinden bu kuşatmalar üzerinde daha fazla durulacaktır.

1) PERS KUŞATMASI (MÖ YAK. 510)

Pers Kralı Dareios, Tuna'nın kuzeyindeki bölgeleri ("İskit Ülkesi") fethetmek için MÖ 513/512 tarihinde Bosporos (İstanbul Boğazı) üzerinden Avrupa'ya geçmiş ve böylece Byzantion direnç göstermeden Pers hâkimiyeti altına girmiştir (Herodotos 4.85-89). Pers Kralı Dareios'un sefere çıktığı İskit Ülkesi'nde zor durumda olduğunu öğrenen Byzantionlular, Perslere karşı isyan etmiş ve Dareios dönüşte Anadolu'ya Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerinden geçmek zorunda kalmıştır (Herodotos 4.144). Trakya'da kalan Pers generaller, Byzantion civarında askeri seferler yaparak Byzantion'a saldırmış ve kenti ele geçirmişlerdir (Herodotos 5.26). Persler kente saldırdıklarında, şehir duvarlarının dışında kalan ve bugünkü Süleymaniye Camii civarında yer alan Pluton ve Hera tapınaklarını ve muhtemelen diğer yapıları ateşe vermişlerdir (Dionysios Byzantios 14).

2) PERS KUŞATMASI (MÖ 493)

Batı Anadolu'daki Hellen şehir devletleri MÖ 499-493 tarihleri arasında Perslere isyan etmiş, ancak ayaklanmaya katılanlar Miletos açıklarında meydana gelen Lade Deniz Savaşı'nda yenilgiye uğrayarak teslim olmak zorunda kalmışlardır. Pers donanması, Lade Deniz Savaşı'ndan hemen sonra, kuzeye yönelerek ayaklanan kentleri cezalandırmaya başladı. Herodotos'un (6.33.2) aktardığına göre, Byzantionlular ve Kalkhedonlular, Perslerin gelişini beklemeden şehirlerini terk etmiş ve Karadeniz kıyısındaki Mesembria'ya kaçmışlardır. Yine Herodotos'un aktardığına göre Persler Byzantion'u ve Kalkhedon'u yakıp yıkmışlardır.

3) PAUSANIAS'IN KUŞATMASI (MÖ 478/477)

MÖ 480/479 yıllarında gerçekleşen Pers-Hellen savaşlarının sonunda, müttefik Hellen donanmasının komutanı Spartalı Pausanias, Byzantion'a yelken açarak Byzantion'u ve Byzantion'daki Pers aristokratları ele geçirmiştir (Thukydides 1.94.2). Kaynaklar kentin ele geçirilmesiyle ilgili bilgi vermezler. Büyük bir olasılıkla kuşatma uzun sürmemiş ve Byzantionlular, şehir kapılarını Panhellenik orduya açmışlardır.

4) ATİNA VE MÜTTEFİKLERİNİN KUŞATMASI (MÖ 471?)

Byzantion'u Pers hâkimiyetinden kurtaran Pausanias, bir süre (Justinus'a göre 7 yıl) Byzantion'da kalmış ve tiran olarak kenti zorbalıkla idare etmiştir. Kimon komutasındaki Atinalılar, Perslerle işbirliği yaptığından kuşku duydukları Pausanias'ı Byzantion'dan kovmak ve kenti Attika-Delos Birliği'ne dâhil etmek için yelken açmış ve kısa bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirmişlerdir (Thukydides 1.131.1).

5) ATİNALI ALKIBIADES'İN KUŞATMASI (MÖ 408)

Byzantion MÖ 471'den 411'e kadar Attika-Delos Birliği'ne üye olmuş ve birliğe askeri ve mali katkıda bulunmuştur. Ancak 411 yılında Atina'ya isyan ederek birlikten ayrılmış ve Atina'nın rakibi Sparta ile ittifak kurmuştur. Atinalı Alkibiades, 408 yılında kentin tekrar birliğe girmesini sağlamak için, kenti kuşatmıştır. Kentte Byzantion'u savunmak için Spartalı Klearkhos, Sparta ve müttefiklerinden oluşan bir garnizon yer almaktaydı. Atinalılar, dışarıdan yardım gelmesini engellemek için kenti deniz tarafından abluka altına almış ve aynı anda karada Haliç'ten Marmara'ya uzanan ahşap bir duvar inşa etmişlerdir. Böylece Trakya'dan gelebilecek saldırılara karşı kendilerini emniyete alan Atinalılar, Byzantion'a saldırmaya başladılar. Ancak zorla kenti ele geçiremeyeceklerini anlayınca kenti içerden ele geçirmek için önde gelen Byzantionlularla anlaşma yoluna gittiler. Esasen kuşatma kent içinde etkisini göstermiş, kadın ve çocuklar açlıktan ölmeye başlamışlardı. Üstelik kenti savunmak amacıyla orada bulunan Spartalılar ve müttefikleri, Byzantionlulara kötü davranmış ve mevcut erzaka el koymuştu. Bu durum Byzantion'u içerden fethetmeyi amaçlayan Atinalıların elini güçlendirmiştir. Nitekim bazı Byzantionlular, gizlice Atinalılarla anlaşarak, bir gece vakti şimdiki Yerebatan Sarayı civarında yer alan Thrakion adlı kapıyı açıp Atinalıları içeri aldılar. Başka bir kaynağa göre de, Atina donanması ve birlikleri, çekilmiş gibi yaparak uzaklaşmış, daha sonra hava kararınca gizlice sur dibine gelerek kendilerine uzatılan merdivenlerle içeri girmişlerdir. Şehir içinde kısa süren çatışmadan sonra Spartalılar ve müttefikleri teslim oldular. Böylece Byzantion, içerden fethedildi (Ksenophon *Hellenika* 1.3.14-22; Diodoros 13.66.4-67; Plutarkhos *Alkibiades* 31).

II. Philippos bütün askeri, politik ve mühendislik dehasına rağmen kenti ele geçiremez.

6) ATİNALILARIN KUŞATMASI (MÖ 357/356)

Bu kuşatma hakkındaki bilgilerimiz sadece Sicilyalı Diodoros'a (16.21.3) dayanmaktadır. Byzantionlular, 357 yılında Kos, Khios ve Rodos'la birlikte Atinalılara başkaldırmış ve bunun üzerine Atinalılar, Byzantionluları cezalandırmak için bir donanma yollamışlardır. Ancak Khioslular, müttefikleri Byzantionluların yardımına koşmuş ve kuşatma ya başlamadan ya da hemen başlarda sonuç vermeden sona ermiştir.

7) MAKEDONYA KRALI PHILIPPOS'UN KUŞATMASI (MÖ 340/339)

Makedonya Kralı Philippos'un Byzantion kuşatması, önemli olaylara sahne olan kuşatmalardan biridir. MÖ 350'lerden itibaren sıkı ilişkiler içinde oldukları Philippos'un Trakya'da güç kazanması ve kendileri için bir tehdit haline gelmesi üzerine Byzantionlular, Philippos'un rakibi Atinalılarla yakınlaşmış ve

onu kızdıracak politikalar takip etmişlerdir. Bundan dolayı Philippos, hem Byzantionluları cezalandırmak hem de Karadeniz'den Ege'ye uzanan deniz yolunu kontrol eden, dolayısıyla Atina'nın can damarı olan stratejik Bosporos'a hâkim olmak amacıyla, 340 sonbaharında kenti hem karadan hem denizden kuşattı (Philokhoros *FGrH* 328 F 53-4; Demosthenes 18.87).

Kuşatmanın başlarında (ya da kuşatmadan hemen önce) Philippos, gözünü Karadeniz'den gelip Atina'ya giden ve o sırada Hieron'da (Anadolu Kavağı) demirleyen tahıl filosuna dikti. Makedon kral, tahıl filosuna eşlik etmek için, bölgede bulunan Atinalı komutan Khares'in Pers satraplarla muhtemelen kuşatma meselesini konuşmak için ayrılmasını fırsat bilerek Hieron'daki gemilere hem karadan hem de denizden saldırdı ve burada demirleyen 200 civarında gemiyi ele geçirdi (Didymos *Demosthenes* sütun 10.34-11.5).

Atinalı Alkibiades, 408 yılında Byzantion'un tekrar Attika-Delos Birliği'ne girmesini sağlamak için kenti kuşatmıştır.

Philippos'un tahıl filosuna el koyması üzerine Atinalılar, Makedonya'ya savaş ilan edip, Byzantionlulara yardım göndermeye karar verdiler. O sırada bölgede bulunan Khares'i Byzantion'a yardım etmesi için görevlendirdiler. Yanında bulunan 40 gemilik donanması ile Khares, şehri deniz tarafından kuşatan Makedon donanmasını önce İstanbul Boğazı'na, daha sonra da Karadeniz'e sürmeyi başardı (Dionysios Byzantios 66). Daha sonra Khrysopolis (Üsküdar) ile Kalkhedon (Kadıköy) arasında yer alan Propontis Burnu'nda (Salacak Burnu) üs kuran Khares, Makedon donanmasının tekrar Marmara'ya dönmesini engellemiş oldu. Bu arada yanında bulunan Boidion ("Buzağı") olarak bilinen metresi Damalis burada öldü ve gömüldü. Gömüldüğü yerde şu kitabe dikildi (Hesykhios *FGrH* 390 F 29):

"Inakhos'un ineğinin heykeli
değilim, karşıdaki Bosporos Denizi
Adını benden almaz; Hera'nın karşı
konulmaz öfkesi
Sürdü [Io'yu] Pharos'a kadar.
Ama Atina'nın Kekropis
kabilesinden olan ben, burada
yatıyorum.
Khares'in yatak arkadaşı idim.
Philippos'un donanmasıyla
Savaşmak için buraya yelken açtığı
zaman
Ben de onunla geldim.
O zaman adım Boeidion [düve] idi.
Şimdi ise, Khares'in yatak arkadaşı
Olan ben, her iki kıtanın
manzarasının tadını çıkarıyorum."

Byzantionlular, Marmara ve Boğaz'daki askeri başarısına karşın, daha önce (MÖ 356'da) Müttefikler Harbi'nde kendilerine karşı savaşan Khares'e güvenmedikleri için ona kapılarını açmayıp, şehre girmesini engellediler. Atinalıların ilk görevlendirdiği General Khares Byzantionlular tarafından kente sokulmayınca, Atinalılar bu defa ünlü "İyi" Phokion'u Byzantion'a gönderdiler. Gönderilen ikinci Atinalı komutanı Atina'daki Platon'un akademisinden

iyi tanıyan Byzantion'un önde gelenlerinden Leon, hemşehrilerini ikna ederek Phokion'a Byzantion kapılarının açılmasını sağladı (Plutarkhos *Phokion* 14.3-4). Kaynaklar Atina'nın yanında başka Hellen devletlerin de Byzantion'un yardımına koştuğunu söylerler. Sözgelişi Sicilyalı Diodoros (16.77.2-3), Khiosluların, Kosluların, Rodosluların ve "başka Hellen devletlerin" donanmaları ile Byzantion'a yardım ettiklerini aktarır. Bazı modern araştırmacılar da Perslerin Byzantionlulara yardım ettiğini ileri sürerler.

Bu kuşatma sırasında Byzantion'un yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden Leon kentin savunmasında liderlik rolünü üstlendi ve kentin başarı ile savunulmasında büyük hizmetler verdi (Hesykhios *FGrH* 390 F 27). Leon ve Philippos ile ilgili antik çağlardan günümüze ulaşmış iki ilginç anekdot vardır. Philostratos'un (*Sofistlerin Hayatı* 1.2.) aktardığı ilk anekdota göre Philippos ordusuyla Byzantion kapılarına dayandığında, Leon elçi olarak Makedon kralın kampını ziyaret etmiş ve Byzantion'dan ne istediğini sormuştur. Philippos da kentin güzelliğine âşık olduğunu ve bir âşık olarak kente geldiğini söyleyince, Leon askerlerin silahlarına işaret ederek, âşıkların sevdiklerini mızraklarla değil, flütlerle cezbetmeye çalıştıklarını söylemiştir. İkinci anekdot da *Suidas* adlı Bizans ansiklopedisinde kaydedilmiştir. *Suidas* ("Leon" maddesi), Philippos'un bu başarılı komutanı bertaraf etmek ve kuşatılan kentte şüpheci bir ortam yaratmak için ona iftira attığını şöyle kaydetmektedir:

"Bu Leon, Philippos'u Byzantion'dan uzak tutmaya çalıştığı zaman, Philippos tarafından Byzantionlulara gönderilen bir mektupta iftiraya uğradı. Mektup şöyle diyordu: 'Leon'a istediği bütün parayı verseydim Byzantion'u hemen alırdım'. Bunu duyan Byzantionlular, Leon'un evine saldırmak için bir araya geldiler. Onlar tarafından taşlanarak öldürüleceğinden korkan Leon kendisini astı."

Philippos'un gerçekten bu şekilde Byzantion'da psikolojik bir harekât yapıp yapmadığını bilmiyoruz. *Suidas*'ın aynı maddesinde Leon'un Philippos'un Byzantion kuşatması (*Ta kata Philippon kai to Byzan-*

MÖ 3. yüzyılın ortalarına doğru, Seleukos Kralı II. Antiokhos'un saldırısında zor durumda kalan Byzantionlular, dışarıdan gelen yardımlarla kurtulurlar.

Byzantion surları

Byzantionlular, MS 193'ten önce, 5'i kara tarafında 35 stadia uzunluğunda, daha geniş bir alanı kaplayacak şekilde Haliç'ten Marmara'ya uzanan yeni surlar inşa etmişlerdir. Surlar, Haliç tarafında Sarayburnu'ndan Bahçekapı'ya kadar uzanıyor, sonraları Çemberlitaş'ın yer alacağı tepeye çıkıyor, oradan da doğuya yönelerek Marmara Denizi'ne ulaşıyordu. Antikçağ'da Byzantion farklı zamanlarda farklı yerlerde inşa edilen savunma hatları ile korunmuştu. Kent MÖ 658 yılında ilk kurulduğunda, Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe akropolis olarak seçilmiş ve etrafı duvarla çevrilmişti. Topkapı Sarayı'nın etrafını çeviren surlar, muhtemelen bu eski akropolis duvarının hatlarını takip etmekteydi.

Kent suru ise daha geniş bir alanı içeriyordu. 27 kuleye sahip olan surlar, Sarayburnu'nda yer alan Akropolis Kulesi'nden Eugenius Kulesi'ne (Sirkeci İskelesi) ilerliyor, buradan da Strategion'a çıkarak Akhilleus Hamamı'na uzanıyordu. Tam da burada yer alan bir sur kapısının yerinde daha sonraları Urbikios Kemeri inşa edilmiştir. Sur buradan sonraları anıtsal mil taşı Milion'un inşa edildiği yerde (Yerebatan Sarayı) yer alan bir kapıya (Thraikion) uzanıyordu. Buradan Ayasofya Meydanı'nı içine alacak şekilde Marmara'ya doğru yönelerek, Tyzkalarion bölgesinden geçiyor ve Marmara kıyısındaki Topoi adlı yere (Ahırkapı ve Gülhane arasında) iniyordu. Buradan da Boğaz istikametine yol alarak Sarayburnu'na ulaşıyordu (Kodinos , s. 25, Bonn).

Byzantionlular, MS 193 yılından önce bilinmeyen bir tarihte, 5'i kara tarafında 35 stadia uzunluğunda, daha geniş bir alanı kaplayacak şekilde Haliç'ten Marmara'ya uzanan yeni surlar inşa etmişlerdir. Bu surlar, Haliç tarafında Sarayburnu'ndan Bahçekapı'ya kadar uzanıyor, oradan da daha sonraları Çemberlitaş'ın yer alacağı tepenin zirvesine çıkıyordu. Oradan doğuya yönelerek Marmara Denizi'ne ulaşıyordu. Bu duvar, Antikçağ'da sağlamlığı ve ihtişamı ile dillere destandı (Pausanias, 4.35.1. Herodianus, 3.1.6). Septimius Severus MS 195'te Byzantion'u uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirdiğinde, bu duvarları yerle bir etmiş, ancak daha sonra kara tarafında Bahçekapı'dan Kadırga'ya uzanan bir duvar inşa etmişti. Constantinus MS 330'da Byzantion'u yeniden inşa ettiği zaman, Septimius Severus'un duvarlarını yıkmış ve şehir duvarlarını yaklaşık 2,5 km daha ileri taşımıştır. Constantinus'un duvarı kara tarafında, Marmara'da Samatya'nın doğusundan, Haliç'te Ayakapısı'na uzanıyordu. Son olarak II. Theodosius, MS 413 yılında Constantinus'un duvarlarını yıkarak kenti daha da büyütmüş ve şimdi ayakta olan ve Yedikule'den Edirnekapı'ya, oradan da Haliç'e uzanan surları inşa etmiştir.

Harita: Otto Lendle, Kommentar zu Xenophons Anabasis (Bücher 1-7). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.

tion) ve Philippos'un oğlu İskender ile ilgili (*Ta kata Aleksandron*) eserler yazdığını da öğrenmekteyiz. Dolayısıyla Leon'a atfedilen bu eserler ya ona ait değildir ya da ona aitse, Leon İskender'in ölümünden (MÖ 323) sonra ölmüş olmalıdır.

Makedon donanmasının Karadeniz'de hapsedilmesi, Philippos'un bütün enerjisini kara kuşatmasına yönlendirmesine neden oldu. Hieron baskınında ele geçirdiği gemilerin ahşaplarını kullanarak birçok kuşatma makinesi (*polemikos mēchanēma*) yaptırdı. Ünlü askeri mühendis Thessalialı Polyeidos, koçbaşlarının modelini geliştirerek tasarladığı büyük kuşatma kuleleriyle Byzantionlulara zor anlar yaşattı (Vitruvius, 10.13.3; Athenaeus Mechanicus *Peri mechanemeton* 10.7-10). Bu kuleler daha sonra, özellikle de, Demetrios Poliorketes'in Rodos kuşatmasında (MÖ 305/4) *helepolis* olarak ünlenecek kuşatma kulelerinin öncüsü sayılır.

Byzantionlular, Philippos'un kuşatma boyunca gerçekleştirdiği saldırılardan bir tanesini unutmamışlardır. Kaynaklara göre, Makedon ordusu bir gece karanlıktan istifade ederek kenti ani bir saldırı ile ele geçirmek istedi. Ancak nöbetçi köpeklerin havlaması ve düşen bir meteorun ışığının ortalığı aydınlatması (Hesykhios *FGrH* 390 F 27), başka bir rivayete göre de ayın aniden bulutların arkasından çıkması sonucu (Stephanos Byzantios "Bosporos") gizlice saldırıya geçen Makedonların varlığı fark edilmiş ve Byzantionlular hemen önlemlerini alarak saldırıyı püskürtmüşlerdir. Hesykhios (*FGrH* 390 F 27), Byzantionluların bu olayın anısına Meşale Taşıyan Hekate onuruna bir heykel diktiklerini kaydetmektedir.

Sonuçta, Philippos sahip olduğu bütün askeri, politik ve mühendislik dehasına rağmen kenti ele geçiremedi. Byzantion'un güçlü savunması ve müttefiklerinin yardımı karşısında kuşatmayı sürdürmenin zor olacağını görerek MÖ 339 yılının ilkbaharında kuşatmaya son verdi ve bölgeden ayrıldı. Bununla beraber, Byzantion kuşatması aynı zamanda birçok "ilk" içerdiğinden askeri tarih açısından da bir dönüm noktası olarak kabul edilir.

8) SELEUKOS KRALI II. ANTIOKHOS'UN KUŞATMASI (MÖ YAK. 260)

MÖ 3. yüzyılın ortalarına doğru, Seleukos Kralı II. Antiokhos, Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'da kendisine meydan okuyan şehir devletlerinden biri olan Byzantion'a saldırdı (Memnon *FGrH* 434 F15). Antiokhos'un kuşatmasının ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber, kaynaklardan Byzantionluların zor durumda kaldıkları ve bu saldırıdan ancak dışarıdan gelen yardımlarla kurtuldukları anlaşılmaktadır. Mısır'daki Ptolemaios krallarından II. Ptolemaios "Philadelphos", Byzantionlulara silah ve yiyecek yardımında bulunmuş ve Byzantion'un düşmesine mani olmuştur. Byzantionlu Dionysios'un bildirdiğine göre, Byzantionlular Ptolemaios'u bir tanrı gibi onurlandırmış ve onun için Fındıklı civarında bir tapınak inşa etmişlerdir (Dionysios Byzantios 41).

9) TRAK SALDIRILARI (MÖ 2. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİ)

Hellenistik dönemde, hinterlandında, şimdiki Vize civarında yer alan Kelt Tylis Krallığı'na ödediği vergiler ya da haraçlar sayesinde güvenli bir dönem geçiren Byzantion, bu krallığın yıkılması nedeniyle (MÖ 212) Trakların saldırılarına maruz kalmıştır. Trakların kenti kuşatıp kuşatmadığı bilinmemekle beraber, bu saldırıların Byzantionluları zor durumda bıraktığı bilinmektedir (Livius 39.35.4; 42.13.8).

Makedon ordusu karanlıkta saldırarak kenti ele geçirmek istedi. Ancak köpeklerin havlaması ve bir meteor ışığının ortalığı aydınlatması ve bir rivayete göre ayın bulutların arkasından çıkması sonucu gizli saldırı fark edilmiş ve Byzantionlular saldırıyı püskürtmüşlerdir. Hesykhios, Byzantionluların bu olayın anısına Meşale Taşıyan Hekate onuruna bir heykel diktiklerini kaydetmektedir.

10) SEPTIMIUS SEVERUS'UN KUŞATMASI (MS 193-196)

Byzantion'un maruz kaldığı en uzun ve dramatik kuşatma olup, kentin tastamam yerle bir edilmesi ve köye dönüştürülmesiyle son bulmuştur. Roma İmparatoru Pertinax'ın öldürülmesinin ardından, farklı bölgelerdeki lejyonlar generallerini imparator ilan edince bir iç savaş yaşandı. Byzantionlular, bu iç savaşta Pescennius Niger'i desteklediler. Ancak generaller arasındaki bu iktidar mücadelesini Byzantionluların desteklediği Niger değil, Septimius Severus kazandı.

Teslim olmaları durumunda Pescennius Niger'i destekledikleri için ağır bir bedel ödeyeceklerini bilen Byzantionlular, kuşatmaya karşı iyi hazırlık yapmışlardı. Tarihçi Dio, Byzantion duvarlarının çok sağlam ve görenleri etkileyecek kadar muhteşem olduklarının altını çizmektedir. Bunun yanında, o dönemin en ünlü ve dahi mühendislerinden İznikli Priskos, Byzantionlular için

çeşitli savunma makineleri geliştirmiş ve bu makineler Romalılara ağır kayıplar verdirmiştir. Dio, duvarların tamamının üzerinde Priskos'un geliştirdiği savunma makinelerinin yer aldığını belirtmektedir. Bu savunma makineleri, "duvara yaklaşanların üzerine kaya ve ahşap kirişler fırlatıyordu; diğerleri ise, taş, diğer misiller ve mızrakları uzaktaki düşmana fırlatıyordu. O kadar ki, duvardan uzak mesafelerde bulunanlar atış menziline girdiklerinde tehlike içine giriyorlardı. Başka makineler de kanca fırlatarak duvarlara yaklaşan gemi ve makineleri kendilerine çekiyordu" (Dio 74.11).

Roma İmparatoru Septimius Severus, sikke portresi.

Foto: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, München, 1973, no. 308.

Sağlam savunma şehir duvarları ve Priskos'un geliştirdiği etkili savunma makinelerinin yanında, Byzantionluların 500 gemiden oluşan güçlü bir donanması da kuşatma esnasında savunmaya yardımcı olmuştur. Başlangıçta Byzantionlular önemli başarılar elde ettiler. Dio, Byzantionluların şehrin civarında bulunan düşman gemilerine ağır zayiat verdiklerini, civardan gecen gemilere saldırarak ele geçirdiklerini ve hatta o sırada bölgede bulunan ticaret gemilerini şehre soktuklarını bildirmektedir. Ancak neticede, imparatorluk ordusu ve donanması tarafından abluka altına alınan şehir, yiyecek ve mühimmat sıkıntısı ile karşı karşıya kaldı.

Dio kentin karşı karşıya kaldığı zor durumu ve kentin teslim oluşunu şöyle bildirir (75.12-14): "Gemileri için evlerinden keresteler, halatlar için de kadınlarının saçlarını kullandılar. Düşman saldırdığında da tiyatrolarındaki kayaları ve bütün bronz at heykellerini ve diğer bronz heykelleri düşmanın üzerine attılar. Yiyecekleri tükendiğinde de, derileri ıslatıp yemeye başladılar. Bunlar da tükenince, kırsal kesimlere gitmek isteyen Byzantionluların önemli bir kısmı, kendilerini abluka altına alan düşman gemilerinin müdahale etmemesi için fırtına ve dalgalı denizleri beklemeye başladılar. [Uygun şartlar oluştuğunda da] büyük bir kararlılıkla yelken açtılar; ya ölecek ya da yiyecek bulacaklardı. Kırsal alana vardıklarında önlerine çıkan her şeyi yağmaladılar. Şehirde kalanlarsa korkunç bir şey yaptılar; yiyebilecekleri her şey tükenince, birbirlerini yemeye başladılar. Kuşatma altındaki Byzantionluların içinde bulundukları koşullar böyleydi.

"Geri kalanlar [sur dışında yağma seferine çıkanlar] gemilerini yük kapasitelerinin üstünde doldurdular ve tekrar fırtına bekledikten sonra [şehre dönmek için] yelken açtılar. Ancak fırtınadan bu sefer faydalanamadılar. Çünkü gemilerin tıka basa dolu ve ağızlarına kadar suya batık olduğunu gören Romalılar, onlara doğru yelken açtılar. Rüzgârdan dağılan ve dalgalarla boğuşan Byzantion gemilerinin üzerine çullandılar; iki grubun karşılaşması deniz muharebesinden çok, her şeye benziyordu. Roma gemileri düşman botlarına insafsızca hücum ettiler, birçoğuna gemi kancalarıyla saldırdılar; bir kısmını hemen ters çevirdiler ve gagalarıyla da birçoğunu ikiye ayırdılar. Gemidekiler çok arzulu olmalarına rağmen hiçbir şey yapamıyorlardı. Kaçmaya çalıştıklarında da, ya -yelkenlerini tam açtıklarında- rüzgâr tarafından batıyorlardı ya da düşman tarafından ele geçiriliyor ve öldürülüyorlardı. Manzarayı seyreden şehirdeki Byzantionlular, bir süre tanrılardan yüksek sesle yardım için istediler ve etrafta olup bitenlere duruma göre bağırarak çağırarak tepki verdiler. Ama bütün arkadaşlarının yok olduklarını gördüklerinde, çığlıklar attılar ve ağıtlar yaktılar ve günün geri kalanında ve bütün gece yas tuttular. Batıkların sayısı o kadar fazlaydı ki, bir kısmı adalara ve Asya kıyılarına ulaştı ve yenilginin haberi bu şekilde öğrenildi. Ertesi gün olayın vahameti daha iyi anlaşıldı çünkü dalgaların dinmesiyle, Byzantion'un etrafındaki deniz batıklar, cesetler ve kanla örtülmüş, bazı batıkların ve cesetlerin karaya vurması da felaketin daha büyük görünmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Byzantionlular hemen teslim olmaya karar verdiler. Romalılar, bütün askerleri ve magistratları idam ettiler, ama Byzantionlulara yardımcı olan ve Romalılara büyük kayıplar verdiren savaşçı hariç, geri kalanlara dokunmadılar... O sırada Mezopotamya'da bulunan Severus, Byzantion'un ele geçirilişine o kadar sevindi ki, askerlerine "Byzantion'u da aldık" dedi. Severus, Byzantion'un bağımsızlığına ve gururla taşıdığı siyasi yapısına (*aksiomatos tou politikou*) son verdi. Vergiye tabi tutarak, vatandaşlarının mallarına el koydu. Kenti ve arazisini Perinthoslulara verdi. Onlar da Byzantion'a köy muamelesi göstererek, vatandaşlarına her

türlü hakareti layık gördüler. Buraya kadar Severus'un yaptıkları, bir bakıma kabul edilebilir. Ancak Severus'un kentin duvarlarını yıktırmasının yeri ayrıdır. Çünkü ihtişamı ile gurur duydukları duvarlarının yok olması Byzantionluları en çok üzen konu olmuştur. Severus, Pontus ve Asya barbarlarına karşı düzenlenecek seferlerde kullanılan güçlü bir ileri Roma karakolunu ve üssünü yok etti".

Ancak Severus, kentin stratejik önemini anlamış olacak, kısa bir süre sonra Byzantionluları affetti ve şehri yeniden inşa etmeye karar verdi (Spartianus, *Caracalla* 1.7). Şehrin kara duvarlarını eski konumlarından daha ilerde yeniden inşa eden Severus, özellikle de bugünkü Sultanahmet civarında yeni binalar yaptırdı. Kaynaklar, Severus'un sütunlu caddeler inşa ettiğini, Zeuksippos Hamamı'nın ve Hippodrom'un yapımına başladığını ve Tetrastoon adında bir forum inşa ettiğini kaydetmektedirler (Malalas, 12.20; Zosimos 2.80.2. *Khronikon Paskhale* 494).

11) GOTHLARIN SALDIRISI VE KUŞATMASI? (MS 259)

MS 3. yüzyılın ortaları Roma İmparatorluğu'nun her yönden kriz içinde olduğu bir dönemdi. Bu durumu fırsat bilen barbarlar, sınırları geçerek Roma topraklarını istila etmiş ve krizi körüklemişlerdir. MS 250'lerde Karadeniz'den gemilerle yola çıkan Gothlar, Bosporos'u geçerek, Byzantion kapılarına dayanmış ve kente saldırmışlardır. Ancak Byzantion'u ele geçiremeyen Gothlar, Kalkhedon'a yönelmiş ve kenti ele geçirerek yağmalamışlardır (Zosimos 1.42-43; Historia Augusta *Claudius* 9.7).

12) MAXIMINUS DAIA'NIN KUŞATMASI (MS 313)

Roma İmparatorluğu, Diocletianus'un reformundan sonra aynı anda iki imparator, iki caesar tarafından idare edilmeye başladı. Fakat kısa bir süre sonra imparatorlar arasında çekişmeler ve iç savaşlar başladı. Byzantion bu çekişmelerden etkilenmiş ve iki defa kuşatmaya maruz kalmıştır.

Caesar unvanı ile doğuda bulunan Maximinus Daia, rakipleri Constantinus ve Licinius'un yakınlaşması karşısında hızla Bithynia'ya ilerledi. Licinius'un askerleri tarafından korunan Byzantion önlerine geldiğinde, askerler Licinius'a sadık kaldılar ve kendisine şehir kapılarını açmadılar. Bunun üzerine Maximinus Daia, ilk önce askerlere yüklü miktarda para önerdi; önerisi reddedilince kenti kuşattı. On bir günlük kuşatmanın ardından, zor durumda olan ve kenti savunamayacaklarını anlayan Licinius'un askerleri şehir kapılarını açmak zorunda kaldılar (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 45). Ancak Maximinus kısa bir süre sonra, Bithynia'da Licinius'a yenildi ve ardından bozgun nedeniyle hayatına son verdi.

13) BÜYÜK CONSTANTINUS'UN KUŞATMASI (MS 323)

Maximinus Daia'nın bertaraf edilmesinden sonra Roma'nın tek hâkimi olmak için mücadele eden Constantinus, imparatorluğun doğusundan sorumlu Licinius'u Edirne yakınlarında yendi. Yenik imparator, savaş alanından kaçarak Byzantion'a sığındı. Licinius'u takip eden Constantinus Byzantion önlerine gelerek, şehir duvarlarının hemen yakınında, ikinci tepenin zirvesinde "Çemberlitaş" çadırını dikti (Constantinus daha sonra bu olayın anısına tam da çadırını diktiği yerde ünlü forumunu inşa edecekti) (Zosimos 2.23-25). Ardından duvarların dibinde rampalar inşa ederek, rampaların üzerinden kenti savunan askerlere saldırdı. Aynı esnada Constantinus'un oğlu Crispus komutasındaki donanma da kenti deniz tarafından abluka altına aldı. Kaynaklardan bir kısmı, Byzantionluların duvar dışına çıkarak Constantinus'a karşı savaştığını belirtmekteyse de, daha güvenilir kaynaklar bu durumdan bahsetmemektedirler (*Bibliotheca Hagiographica Graeca* 364). Byzantionlular, Licinius'un kentten kaçmasıyla daha fazla direnmemiş ve kapılarını Constantinus'a açmışlardır.

Ertesi gün olayın vahameti daha iyi anlaşıldı çünkü dalgaların dinmesiyle,(...) bazı batıkların ve cesetlerin karaya vurması da felaketin daha büyük görünmesine neden olmuştu. (...)Byzantionlular hemen teslim olmaya karar verdiler. Romalılar, askerleri ve magistratları idam ettiler, ama Byzantionlulara yardımcı olan ve Romalılara büyük kayıplar verdiren savaşçı hariç, geri kalanlara dokunmadılar...

Constantinus, kenti fethinden sonra konumundan dolayı Byzantion'u başkenti olarak seçmiş ve yeniden inşa ederek Constantinopolis adıyla 11 Mayıs 330 yılında gösterişli törenlerle açmıştır. Yeni başkent, Geç Antikçağ'ın en görkemli kenti haline gelmiş ve bu nedenle Ortaçağ'da da birçok kuşatmaya maruz kalmıştır.

MEHMET FATİH YAVUZ
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

BYZANTION KENTİNİN ESKİ YUNAN DÜNYASINDAKİ KÜLTÜREL ROLÜ

MADALINA DANA

Üç imparatorluğun başkenti olarak oldukça benzersiz bir durumun örneği olan Byzantion kenti, MÖ 7. yüzyılda Megaralılar tarafından kurulmuş, tarihinin başından beri bölgede çok önemli bir rol oynamıştır. Karadeniz'den gelen-giden gemilerin geçişini kontrol eden ve de onlardan kazanç elde etmesine yarayan Boğaz'daki pozisyonu sayesinde Byzantion her zaman önemli bir ekonomik ve siyasi merkez olmuştur.

FRANSIZCADAN ÇEVİREN: SELİN ÖNDER

Ancak, bunların yanı sıra, kentin akıp giden kültürlerin ve çok çeşitli ağların kavşağına yerleştirilmiş olması, Klasik, Hellenistik ve Roma imparatorluk dönemleri boyunca şöhretinin ortaya çıkmasına ve sağlamlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu ağların ve en genel haliyle "kültürel hareketlilik" diyebileceğimiz durumun aracısı olması dolayısıyla, Eski Yunan dünyasının kenarında kurulmuş bu kent, her şeye rağmen, kültürel bir merkez haline gelmiştir.[1]

Diğer kentlerde de olduğu gibi, "kültür tarlasında fark edilmiş olan" vatandaşlarının ünü, örneğin Miletoslu Hesykhios,[2] vatanın gurur kaynağı olmuştur. Bu bilim adamlarının bazıları Antik dünyanın en ünlü ustaları yanında, vatanları dışında eğitim almış ve ülkelerine dönmüş, bazılarıysa eğitim aldıkları yerde kalmayı tercih etmiş ve orada dikkat çekici kariyerlerini sürdürmüşlerdir. İlk kategoride özellikle, Isokrates'in öğrencisi, Atinalılara[3] Makedonyalı II. Philippos'un elçisi olarak gitmiş Python'u, ayrıca Philippos'un rakibi, Platon'un öğrencisi ve Atinalı ünlü siyaset ve strateji uzmanı Phokion'un arkadaşı, Byzantionlu Leon'u da sayabiliriz. Altı çizilmesi gereken bir noktaysa; bu iki siyaset adamını bağlayan arkadaşlıkları sayesinde, Byzantion ne zaman, Boğazlar ve çevresindeki yerini sağlamlaştırmak isteyen Makedonya kralının tehdidine maruz kalsa, Atina'nın[4] askeri

Menephron'un oğlu Theodotos'un steli (MÖ I. yy).

İstanbul Arkeoloji Müzesi.

yardımından faydalanıyordu. Platon ve Isokrates gibi ustaların siyasi öğretilerini teoriden pratiğe dökmeyi denemiş bu "kendini adamış entelektüeller", tüm Hellenistik dönem boyunca süregelen kültürel bir gelenek yarattılar.

İkinci kategoride, ilk akla gelen isimlerden biri olan hatip ve sofist, Lysias'ın Atina'daki yarışlardaki rakibi Byzantionlu Theodoros'u, Diogenes Laertius "politik nutuk uzmanı" diye adlandırırken, Plato ve Bizans Ansiklopedisi Souda[5] "kelime zanaatkârı" sıfatını ona uygun görmüştür. Theodoros, tıpkı dilbilimci ve heyecan verici yazar Homeros[6] gibi (MÖ 280'e doğru), ancak ondan bir buçuk yüzyıl sonra, MÖ 5. yüzyılda, tüm kariyerini, vatanından uzakta yapmaya karar vermiştir. Ayrıca, mahlasını istisnai bir aile geleneğine borçludur: Annesi, Koptoslu ozan Khristodoros tarafından "Trakya şehrinin süsü"[7] diye adlandırılan ve kanonik şairler[8] arasında yer verilen kadın ozan Moiro'ydu; babası ise filolog Andromakhos idi.

Aslında, Byzantion uyruklu en tanınmış edebiyat adamı, Hellenistik dönemde yaşamış, dilbilimci, V. Ptolemaios'un eğitmeni (MÖ 202'den sonra) ve İskenderiye Mouseionu'nun[9] kütüphane şefi olan Aristophanes'tir. Matematikçi ve mekanikçi Byzantionlu Philon (ki ünlü olduğu yıllar MÖ 225-220 arasıdır),[10] ya da komşu Kalkhedon[11] asıllı ünlü hekim Herophilos'un durumu gibi, Aristophanes de, Ptolemaioslarla Hellespontos kentlerinin ilişkilerinin çok sıkı olduğu dönemin şartlarında incelenmelidir. Buna karşılık, bu insanların İskenderiye'ye hangi şartlarda gittiğini bilmiyoruz, ancak Mısır'da yerleşmiş Lagosoğullarının (Ptolemaioslar) paralı askerlerinin torunları olmaları muhtemeldir. Byzantion'a geri dönüşlerine değinen ya da şehrin kültürel alanına yapabilecekleri kaçınılmaz etkiyle ilgili bir kaynak da elimize geçmemiştir.

İkinci sofist hareketinin geliştiği görülen Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Philostratos tarafından hayatları kaydedilmiş birkaç sofistin dikkat çekici tavrı sayesinde, Byzantion retorik öğrenimi için bölgesel bir merkez haline gelmiştir. En tanınmış olanı, Memmius Marcus, kurucu kahraman Byzas'ın soyundan geldiklerini iddia eden ve birçok kez yüksek devlet mevkilerinde görev almış (unutmamak gerekir ki ikinci sofistler hareketi kültürel olduğu kadar da sosyal ve politikti) şehrin gözde ailelerinden birine mensuptu. Marcus, Hadriaus'un yanında elçilik görevlerinde bulundu ve vatanının uzaktaki anavatanı olan Megara'yla Atina[12] arasında arabuluculuk görevini de üstlendi. Aynı sosyal çevreden gelen, hemşehrisi C. Sallius Aristainetus, hem şanslı hem de iyi yetiştirilmiş bir avukat ve siyaset adamıydı ve o da Khrestos adlı başka bir Byzantionlu sofistin öğrencisiydi.[13]

Eğer edebi kaynaklar bizi kentin Ege ve Akdeniz'de görünülebilirliği konusunda aydınlatabiliyorsa, yazıtlar ve ikonografik kaynaklar da, Byzantion'un komşuları üzerine uyguladığı etkiyi değerlendirmemizi sağlıyor. Örneğin, MÖ 3. yüzyılda, Karadeniz'in batı yakasında yerleşmiş Ionia kentlerinden biri, bir mimara ihtiyaç duymuştu ve onu, işinde uzman, Nikobulos'un oğlu Epikrates'i Byzantion'da buldu.[14] Çalışmamız için daha önemli olansa, bir çiftin sergilendiği -ayakları üzerine oturmuş olan eşine doğru çelenk uzatan bir erkek figürü, şölen motifli stelin[15] dağılımının, Karadeniz'in aynı batı bölgesindeki Istros'a ve hatta Mesambria ve Odessos'a ulaşmasıydı. Hellenistik dönemde, Byzantion'da çok rağbet gören bu motif, imparatorluk döneminde Pontos'un (Karadeniz) batısına yayılmıştı. Dikkate değer bir husus da, Karadeniz'in öteki yakasında kalan bu şehirler, eğitim sembollerini, papirus tomarlarını ve yazı araç-gereçlerini[16] de ödünç almışlardı ve bunu kültür değerlendirmelerinin büyük ölçüde iyi vatandaş portresi oluşturmakla ilgili olduğu bir dönemde yapmışlardı.[17]

Byzantion büyük bir başkent olmadan önce bile, bir taraftan Byzantionlu bilim adamlarının, özellikle felsefe ve retorik okulları etrafında başarıyla oluşturdukları ağ sayesinde ve bir taraftan da, gerçek bir kültürel buluşma ve yayılma noktası olan stratejik konumu nedeniyle, Eski Yunan kentlerinin kültürel yaşantısında belirleyici bir rol oynuyordu.

MADALINA DANA
UNIVERSITÉ PARIS DIDEROT — PARIS 7

DİPNOTLAR

1 M. Dana, « Centre et périphérie : la mobilité culturelle entre la mer Noire et le monde méditerranéen dans l'Antiquité », şurada : Chr. Jacob (ed.), *Lieux de savoir. Espaces et communautés*, Paris, 2007, s. 924-941.

2 T. Dorandi, s.v. *Hesychius « Illustrius » de Milet* (11 113), şurada : R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques*, III, Paris, 2000, s. 678-680.

3 Démosthène, *Sur la couronne* 136; Eschine, *De l'ambassade infidèle* 125; Philostrate, *Vie d'Apollonios de Tyane* 7.37.

4 Plutarque, *Vie de Phocion* 14.6-8.

5 Diogenes Laertius 2.104 ; Platon, *Phèdre* 266 E 267 A ; *Souda*, s.v. *Théodôros (Thêta* 149).

6 B. Snell, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, I, Göttingen, 1971, s. 268-269, n8 98.

7 T 5 Snell « Christodoros, *AP* 2.407-413. Bkz. A. S. F. Gow, D. L. Page, *The Greek Anthology. Hellenistic Epigrams*, II, Cambridge, 1965, s. 413-414 ; *Iidem, The Greek Anthology. The Garland of Philip and Some Contemporary Epigrams*, II, Cambridge, 1968, s. 36.

8 Selanikli Antipatros, *AP* 9.26 (9 *kutsal şairler*) ; Tatianus, *Discours aux Grecs* 33 (15 *şairler*).

9 R. Goulet, s.v. *Aristophane de Byzance* (A 405), şurada : R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques*, I, Paris, 1989, s. 406-408.

10 A. G. Drachmann, s.v. *Philo of Byzantium*, şurada : Ch. C. Gillispie (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, X, New York, 1974, s. 586-589.

11 H. von Staden, *Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria*, Cambridge, 1989.

12 Philostratos, *Vies des sophistes* 1.24 ; *PIR2* M 465 ; S. Follet, s.v. *Marcus de Byzance (Memmius)* (M 40), şurada : R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques*, IV, Paris, 2005, s. 281-282.

13 Chrestos : W. Schmid, s.v. *Chrestos* (5), *RE*, III.2, 1899, süt. 2450. Aristainetos için bkz. *PIR2* S 78; B. Puech, *Orateurs et sophistes grecs dans les inscriptions d'époque impériale*, Paris, 2002, nos 35-39, s. 131-138.

14 *Syll.*3 707; *ISM* I 65 ; M.-Chr. Hellmann, « Les signatures d'architectes en langue grecque : essai de mise au point », *ZPE*, 104, 1994, s. 172, n8 69 ; *Eadem, Choix d'inscriptions architecturales grecques traduites et commentées*, Lyon, 1999 (*TMO* 30), n8 25, s. 81-83 ; yazıtın buluntu yeri için bkz. A. Avram, « Le corpus des inscriptions d'Istros revisité », *Dacia*, NS, 51, 2007, n8 65.

15 N. Firatlı, L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine, avec l'édition et l'index commenté des épitaphes*, Paris, 1964.

16 M. Dana, « Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations » (avec un Appendix : « Kestianos et Moschion de Tomi. La stèle d'un couple de lettrés »), *Dacia*, NS, 51, 2007, s. 185-209.

17 P. Zanker, « The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna : Identity and Self Image in the Polis », şurada : A. Bulloch, E. S. Gruen, A. A. Long, A. Stewart (éd.), *Images and Ideologies. Self Definition in the Hellenistic World*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1993, s. 212-230 ; *Idem, The Mask of Socrates. The Image of the Intellectual in Antiquity*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1995.

NOTAYA ALINAN İLK MEVLEVÎ İLÂHÎSİ

EY Kİ HEZÂR ÂFERÎN

FEZA TANSUĞ

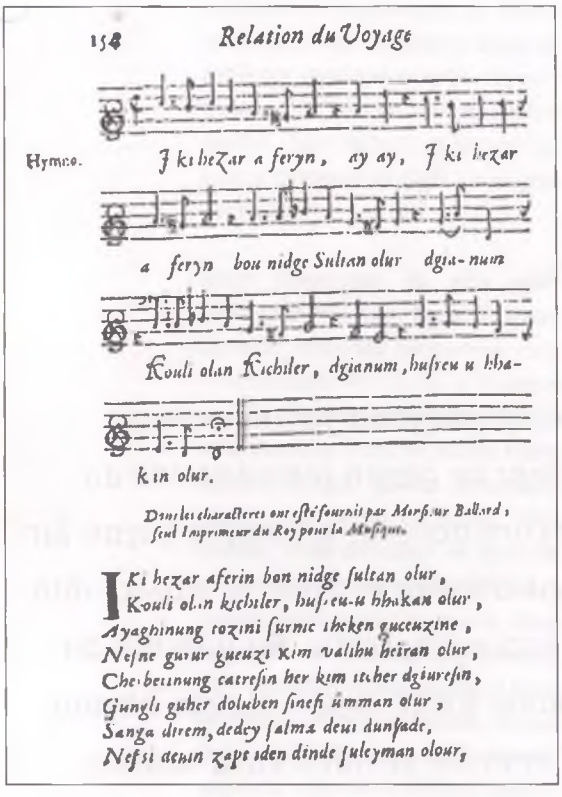
Divan musikisinin Avrupalılarca derlenmiş örnekleri 17. yüzyılda yayımlanmaya başlanmıştır. Bu makalede, 1640 yılında Fransız tüccar ve gezgin Jean Antoine du Loir tarafından notaya alınan ve bugüne kadar araştırmacıların gözünden kaçan bir ilâhînin Mevlevî musikisi dağarındaki yeri ilk kez açıklanacak ve Mevlevî musikisinin bu ilk notaya alınmış örneği karşılaştırmalı olarak çözümlenecektir. Bu ilâhînin bir Mevlevî âyini parçası olduğu ortaya atıldıysa da hangi âyine ilişkin olduğu bugüne değin belirlenememiştir. Ayrıca, bu çalışmada ilâhî onarılıp yeniden kurulacaktır.*

Fransız tüccar ve gezgin du Loir 1639 yılında elçi Jean de la Haye ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve birkaç ay kalmıştır. Seyahatleri sırasında, çoğu İstanbul'dan olmak üzere Fransa'daki yakınlarına yazdığı mektuplar, *Les Voyages du Sieur du Loir* başlığı ile 1654'te basılmıştır.[1] Yazar bu mektuplarında, İstanbul'un anıtları, semtleri, Topkapı Sarayı, Türklerin dini ve yaşam biçimi gibi çeşitli konuları ele almıştır. Du Loir mektuplarında musikiye de yer verip özellikle Mevlevî musikisiyle ilgili gözlemlerini ayrıntılarıyla anlatır.[2] Mevlevî âyinlerinin üçüncü selâmında okunan "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultân olur / Kulu olan kişiler hüsrev ü hâkân olur" güfteli ilâhî, du Loir'ın İstanbul'dan yazdığı mektupların beşincisinde geçmektedir (bkz. 1. nota). Du Loir İstanbul'da bir Mevlevî âyini seyretmiş, âyinde seslendirilen Türkçe bir ilâhînin beste ve güftesinin çevriyazımını (*transcription*) yapmıştır. Du Loir, Eflâkî Dede'nin 12 beyitlik şiirinin sekiz beytini Fransız dilinin seslerine göre yazmış, ilâhînin notasını hem Türkçe güftesi hem de güftenin Fransızca çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. Şiirin Fransızca çevirisi 17. yüzyıldan sonra bir daha basılmamış, ilâhînin notası da başka yazarlarca

Mevlevî âyininde dönen dervişler.

Savakıb el-Manakıb
TSM R. 1479

158 *Relation du Voyage*

Hymeo. *J ki hezar a feryn, ay ay, J ki hezar*

a feryn bou nidge Sultan olur dgia-num

Kouli olan Kichiler, dgianum, hufreu u hha-

k in olur.

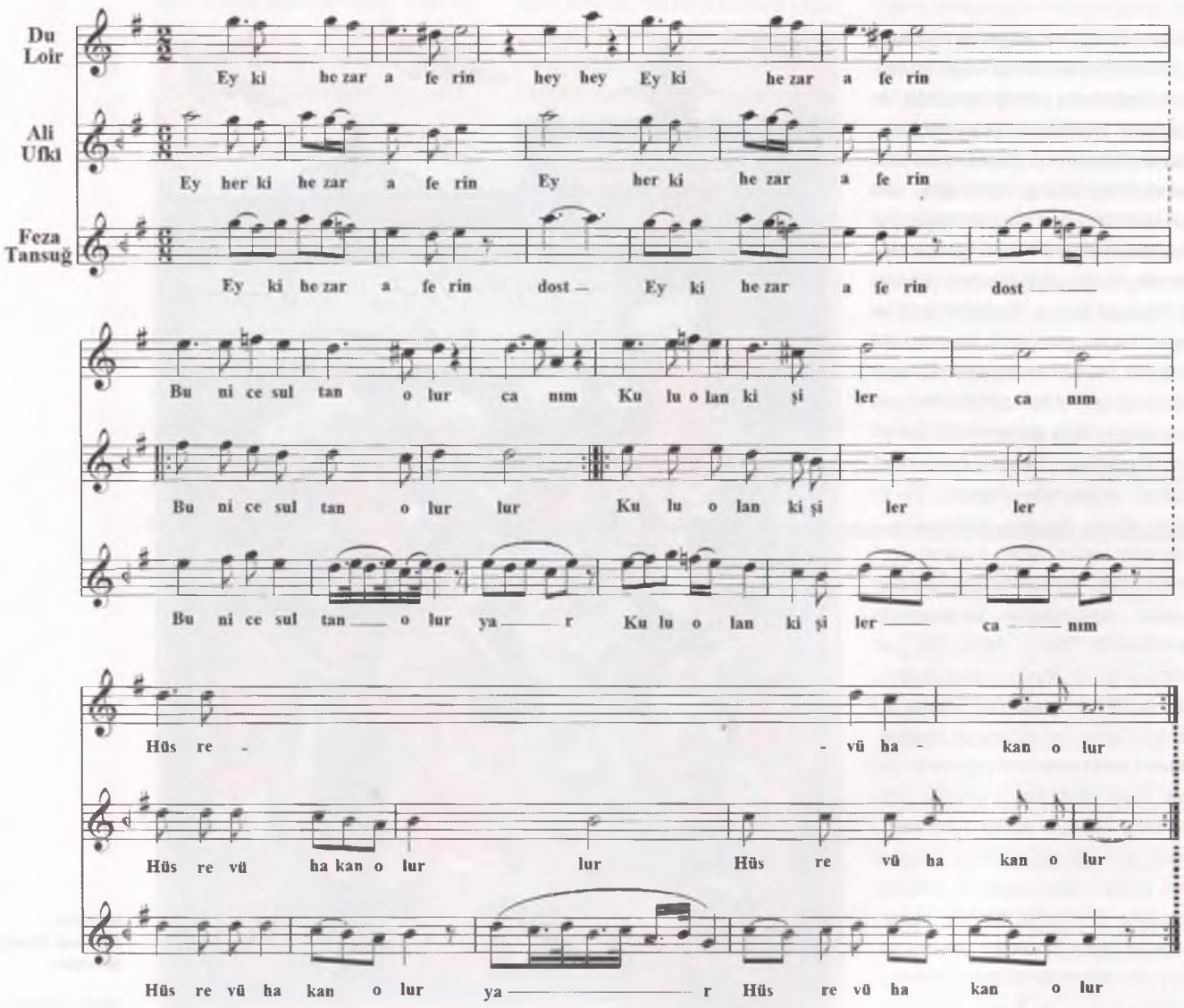
Des-les caracteres ont eſté fournis par Monſieur Ballard, ſeul Imprimeur du Roy pour la Muſique.

IKi hezar aferin bon nidge ſultan olur,
Kouli olan kichiler, huſreu-u hhakan olur,
Ayaghinung tozini ſurme ihcken gueuzine,
Nefne gurur gueuzi kim valihu heiran olur,
Cherbetinung catreſin her kim icher dgiureſin,
Gungli guher doluben ſinefi ümman olur,
Sanga direm, dedey ſalma deui dunſade,
Nefsi demin zapt iden dinde ſuleyman olour,

aktarılmamıştır. Türkiye'de şiirin Fransızca ve İngilizce çevirileri ilk olarak 1968'de Berna Moran tarafından yayımlanmış,[3] yazarın ölümünden sonra 2004 yılında makalelerinin bir araya getirildiği kitapta bir kez daha yer almıştır.[4] Du Loir'ın notaya geçirdiği bu ilâhî Bülent Aksoy tarafından da yayımlanmıştır.[5] Batı dünyasının tanıdığı ilk Türk şiirlerinden biri olan Mevlevî edebiyatından bu ilâhînin sekiz beytini du Loir aşağıdaki gibi yazmıştır[6] (bkz. yandaki kutu).

Yukarıda da söylediğimiz gibi du Loir şiiri yalnızca aktarıp çevirmekle kalmamış, bir bölümünü de notaya almaya çalışmıştır (bkz. 1. nota). Bu ilâhîyi derleyen yalnızca du Loir değildir. Du Loir'dan 10-15 yıl sonra Ali Ufkî (1610-1675) de, *Devrân-ı dervîşân-ı zevîyyü'ş-şân* başlığıyla aynı ilâhîyi notaya almış ve *Mecmua-i Saz ü Söz*'ün "muhayyer faslı" içine eklemiştir.[7] İlâhî, *Mecmua-i Saz ü Söz* içinde tek bir dizekte yer almaktadır.[8] Du Loir gibi Ali Ufkî de İstanbul'da dügâh Mevlevî âyinini izlemiş ve âyinde seslendirilen aynı ilâhînin bestesini de güftesini de kaydetmiştir. Bu parçanın ilk çevrinotayazımını (*transnotation*) 1972 yılında Gültekin Oransay yapmış ve ilâhîyi 19. yüzyıla gelen biçimiyle karşılaştırmıştır.[9] Ali Ufkî'nin notaya aldığı ilâhî, *beste-i kadîm* (eski beste) olarak bilinen dügâh Mevlevi âyininin üçüncü selâmında yer alır.[10] Bu ilâhî Ali Ufki'nin müsveddelerinde yer almayıp yalnızca *Mecmua-i Saz ü Söz*'de bulunduğu için en erken 1650 yılında notaya alınmış olmalıdır.

Du Loir ise parçayı 1640'ta notaya almıştır.[11] Demek ki, yapılan her iki

çevriyazım arasında en az on yıl kadar zaman vardır. 19. yüzyıla kadar divan musikisi dağarının, pek az zaman aralığıyla aynı sözlü eserin iki derlemeci tarafından notaya alınmış başka bir örneği yoktur. Yazarlar genellikle notaları başka kaynaklardan alıp kendi kitaplarında yeniden yayımlamışlardır.

Mevlevî âyinlerinin üçüncü selâmında bulunan bu ilâhî, semazenlerin dönüşlerine eşlik eden bir âyin parçasıdır. Bu parçayı Ali Ufkî, *Devrân-ı dervîşân-ı zevîyyü'ş-şân* (şanlı dervişlerin dönüşleri) diye betimlerken, du Loir ise *hymno* (ilâhî) diye yazmıştır. Du Loir, ilâhînin Mevlevî âyininde yer aldığını mektubunda belirttiği gibi, Ali Ufkî de bu parçanın, Mevlevîlerin raksına eşlik ettiğini belirtmiştir. Her iki ilâhî de notaya alınan ilk Mevlevî âyini parçalarıdır.

Du Loir'ın notaya aldığı biçimiyle ilâhî ilk kez Keçkeş Topluluğu'nca 1982 yılında *dervishimnusz* (derviş ilâhîsi) adı verilerek Macaristan'da seslendirilmiş, ardından *Ancient Turkish Music in Europe (16th-18th centuries)* başlığıyla çıkan LP, CD ve kaset içinde yayımlanmıştır.[12] Bugüne değin, bu musiki topluluğu ile yazarlardan Moran, Aksoy, Feldman ve Siemieniec-Gołaś'dan başka hiç kimse bu ilâhîyle ilgilenmemiştir.

Moran ve Siemieniec-Gołaś[13] eserin yalnızca güftesini incelemişler, Aksoy ve Feldman ise beste üzerinde durmuşlardır. Bülent Aksoy, ilâhîyi günümüze gelen ilâhîlerle karşılaştırdıysa da hangi Mevlevî âyininden alındığı konusunda bir sonuca ulaşamamıştır. Çeşitli olasılıklar üzerinde duran Aksoy'u[14] referans alan İlker Binbaş gibi kimi yazarlar ezgiyi karşılaştırmadıkları için ilâhînin Mevlevî musikisi dağarında bulunmadığını yazıp aynı şekilde yanılgıya düşmüşlerdir.[15] "Ey ki hezâr âferîn" hakkında Feldman'ın yorumu ise eserin güftesine ilişkindir. Yine de buradaki sonucumuza en çok yaklaşan Feldman olmuştur. Şiirden yola çıkarak yaptığı metinsel çözümlemede Feldman, du Loir'ın parçasında "her yedi seslemlik birim arasındaki durak ile şiirin bölünmesi"nin düğâh Mevlevî âyinine uyduğunu belirleyebilmiştir.[16] Feldman gibi Aksoy da notanın, aynı güftenin kullanıldığı başka bir ilâhînin ezgisi olabileceğini öne sürmüştür. Yazarlar genellikle metinden yola çıkarak çıkarsamalarda bulunmuşlar, notaları ayrıntılı olarak karşılaştıramamışlardır.

Aşağıda düğâh Mevlevî âyinindeki parçanın günümüzdeki en son kaydından yaptığımız çevriyazım yer almaktadır.[17] İlâhînin 17. yüzyıldaki iki kusurlu biçimi (*version*) ayrıca onarılıp ortalama ezgi olarak gösterilmiştir (bkz. 4. nota).[18] Her iki ezgiyi ortalama ezgi biçimine getirerek ilâhîyi onarmış (*restoration*) ve 17. yüzyılda seslendirildiği biçimi yaklaşık olarak yeniden kurmuş (*reconstruction*) oluruz.

Bu parçanın çözümlenmesinde du Loir ve Ali Ufkî'nin yazdıkları ile günümüze gelen biçimi karşılaştırabilmek için üstte du Loir'ınki, ortada Ali Ufkî'ninki, altta da Konya Türk Tasavvuf Musikisi Topluluğu'nun seslendirdiği âyindeki aynı bölümün çevriyazımı koşut akacak biçimde üç dizekte alt alta yazılmıştır. Üç parçanın da aynı durakta olması karşılaştırmayı kolaylaştıracağı için, du Loir'ın re minör tonallığında notaya aldığı ilâhî tam beşli yukarı aktarılıp (*transposition*) la minör yazılmış, ayrıca "fa" için diyez eklenmiştir (bkz. 2. nota). Böylece, du Loir'ın parçası da diğerleri gibi düğâh perdesinde son bulur.

Ali Ufkî'nin notası da bir beşli yukarı aktarıldığından "fa" için diyez, ayrıca makamı muhayyer olduğu için "si"ye bemol eklenmiştir. Ölçü çizgileri çekilip "Ey her ki hezâr âferîn" kesimi tekrar işareti kaldırılıp iki kez yazılmıştır. Ali Ufkî'nin sekizinci ölçüde yanlışlıkla yazmadığı ikilik do eklenmiş, bütün süreler yarıya düşürülmüştür (bkz. 2. nota).

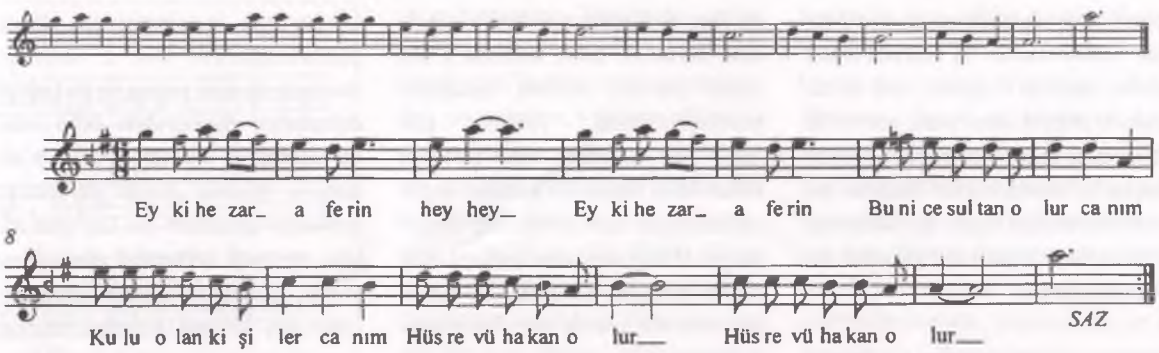
17. yüzyılda notaya alınan her iki parçayı Konya Türk Tasavvuf Musikisi Topluluğu'nun yaptığı seslendirmeyle karşılaştırmalı olarak çözümlediğimizde (bkz. 2. nota) üç parçanın da inici yapıya ve du Loir'ın dokuzuncu ölçüsündeki beşli aralık dışında aynı aralıklara sahip olduğunu görürüz. Bütün parçaların genlikleri sekizlidir. Du Loir gibi Ali Ufkî de bazı bölümleri eksik yazmıştır. Ali Ufkî tarafından ikişer ölçülük beş söylem (*phrase*) halinde notaya alınan eser (A B B' B'' B'''), üç söylemden oluşan du Loir'ın notasındaki ezgisel biçimden biraz daha uzundur. Bunların son dördü birbirinden birer basamak aşağıya aktarılmış olduğundan bu eserin sekileme (*sequence*) yöntemiyle bestelendiğini söyleyebiliyoruz. Her iki parçada da sekileme vardır. Ezgisel biçim Ali Ufkî'de A B B' B'' B''', du Loir'da ise A A' A'''dır. Biçimdeki bu farklılık, du Loir'ın ilâhîyi eksik ve yanlış olarak notaya almasından kaynaklanmaktadır. Du Loir, dinlediği ilâhînin ikinci bölümünü, ilk söylemin başkamaları (*variation*) halinde algılamış olmalıdır. Usul aynı değildir, çünkü du Loir parçayı yanlış duymuştur. Geleneksel olarak yürük semai usulünde yani altı sekizlik seslendirilen ilâhî du Loir tarafından yanlışlıkla iki ikilik olarak notaya alınmıştır (*alla breve* işareti için bkz. 1. nota). Ali Ufkî'nin

Nota örneği 1: *Beste-i kadîm* düğâh Mevlevî âyininin üçüncü selâmında okunan "İy ki hezâr âferin, bû nice sultân olur" güfteli ilâhî (Du Loir/ *Les Voyages du Sieur du Loir*, s. 154).

Nota örneği 2: "İy ki hezâr âferîn, bû nice sultân olur" güfteli ilâhînin karşılaştırmalı çözümlemesi. (17. ve 21. yüzyıllar) (yan sayfa)

İlâhînin sekiz beytini du Loir aşağıdaki gibi aktarmıştır:

İy ki hezâr âferîn bû nice sultân olur
Kulu olan kişiler husrev ü hâkân olur
Ayağının tozını sürme çeken gözine
Neşne görür gözi kim vâlih ü hayrân olur
Şerbetinün katresin her kim içer cür'esin
Gönli cevher doluban sinesi 'ummân olur
Sana direm iy dede salma dîvi dünyade
Nefsi divin zabt iden dinde Süleymân olur
Sen mâluna tapmagıl köşk ü saray yapmagıl
Şol çalışup yapdığun son uci vîrân olur
Bislemegil tenüni ni'met ü büryân ile
Bir gün olur bu tenün tâmuda büryân olur
Her kişi kim mâl bulur sanma ki devlet bulur
Devleti bulan kişi Allah'ı bulan olur
Her ki bugün Veled'e inanuban yüz süre
Yohsul ise bây olur bây ise sultân olur

Nota örneği 3: "İy ki hezâr âferîn, bû nice sultân olur" güfteli ilâhînin çekirdeği (17. yüzyıl).

Nota örneği 4: Du Loir ve Ali Ufki'nin notalarının onarılıp yeniden kurulduğu ortalama ezgi (17. yüzyıl).

yazışı da, 21. yüzyıla gelen biçimi de yürük semai usulündedir.

İlâhînin makamı ise *dügâh-i kadîm* (eski dügâh) olup bugün kullanılan uşşak makamıdır. Ali Ufkî, ilâhînin seyrini muhayyer makamına uygun görmüş ve parçayı muhayyer fasılına eklemiştir. Du Loir ise, Avrupa musiki geleneğine bağlı olduğundan dügâh makamındaki bu ilâhîyi re minör tonallığında notaya almıştır. Du Loir, az da olsa, basit bir ezginin notasını yazabilecek kadar musiki eğitimi almış olmalıdır. Du Loir'ın eksik ve kimi zaman yanlış çevriyazımı, ilâhînin özgün makamı olan dügâh (bugünkü uşşak) makamını belirtmese de aynı parçanın günümüze gelen örnekleri, du Loir'ın dinlediği âyinin *beste-i kadîm* olarak bilinen dügâh Mevlevî âyininin üçüncü selâmında yer aldığını göstermektedir.

Du Loir'ın çevriyazımı, Ali Ufki'nin notasını daha iyi yorumlamamızı da sağlamaktadır. Du Loir'ın yayımladığı ilâhî notasının bir özelliği de, ilâhîdeki bazı söz terennümlerinin notaya alınmış olmasıdır. *Mecmua-i Saz ü Söz*'de ise Ali Ufkî eserin yalnızca güfteli bölümlerinin notalarını yazmış, du Loir tarafından eklenen "cânım" ve "hey" gibi söz terennümlerini yazmamıştır.

"Ey ki hezâr âferîn"in yukarıda açıklanan özelliklerinin çoğu, 17. yüzyıldan günümüze değin notaya alınmış tüm örneklerle aynıdır.[19] Böylece, İstanbul'u ziyaretinde du Loir'ın da Ali Ufkî gibi *beste-i kadîm* (anonim) dügâh Mevlevî âyinini dinlediğinden emin olabiliyoruz. Her ikisi de Mevlevî âyinlerini İstanbul'da izledikleri halde sözlerdeki ayrılıklardan dolayı iki ayrı topluluğu dinledikleri anlaşılmaktadır. Beyitlerin sırasında olduğu gibi, sözlerde de ayrılıklar vardır. Örneğin, du Loir şiirin sekizinci beytine "Her ki bugün Veled'e" diye başlarken, Ali Ufkî altıncı beyitte "Her kim Molla Hünkâr'a" yazmıştır. Yine du Loir ilk dizede "Ey ki hezâr âferîn" diye yazarken Ali Ufkî dizeye fazladan bir "her" eklemiştir. Sözlerdeki ayrılıklar, derlemelerin iki ayrı topluluktan ya da iki ayrı tekkede yapıldığını işaret ediyor. Böylece, elimizde ilâhînin iki başkantısı (*version*) olduğunu söyleyebiliyoruz. İlâhîlerin sözleri iki ayrı şiir değil, bir tek şiirin iki değişik başkantısıdır. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılabileceği gibi, ilâhîlerin sözlerindeki ayrılıklar dikkat çekicidir. Ayrın (*variant*) olarak adlandırılan bu ayrılıklara halk musikisinde olduğu gibi, divan musikisinde de sıkça rastlanır.

Aynı şekilde, du Loir ve Ali Ufki'nin notaları da bir tek ezginin iki ayrı başkantısıdır. Bu iki başkantıdan yola çıkarak ezginin çekirdeğini çıkarabilir (bkz. 3. nota), ortalama ezgi biçimine getirebiliriz (bkz. 4. nota). Böylece, du Loir ve Ali Ufkî'nin kusurlu notalarını onarırken, du Loir'ın re minör, Ali Ufkî'nin muhayyer diye yazdığı makam yerine parçanın özgün makamı olan dügâh (bugünkü uşşak) makamına kavuşmasını sağlar, 17. yüzyılda seslendirildiği biçimi yaklaşık olarak yeniden kurmuş oluruz.

Âyinhanların seslendirdiği bu ilâhîler semâya eşlik etmektedir. "Ey ki hezâr âferîn", 19. yüzyıldan önce bestelenen tüm âyinlerdeki tek Türkçe metindir. Du Loir gibi Ali Ufkî de, âyinin en meşhur Türkçe bölümünü derlemek istemiştir. Bu derlemeler de bize, 17. yüzyıl ile çağdaş musiki edimini karşılaştırma olanağı sağlamaktadır.

Du Loir'ın 42, Ali Ufkî'nin 49 notayla yazdığı ezgi günümüzde 84 nota ile seslendirilmektedir. Ezgide bugün kullanılan nota sayısı Ali Ufkî'nin yazısından yüzde 70, du Loir'ınkinden yüzde 100 daha fazladır. Bunun nedeni de her iki notada terennümlerin eksik yazılmış olması ve yüzyıllar boyunca ezgiye giderek artan sayıda eklenen bezeklerdir.[20]

Ortalama ezginin yapısı, ezginin dört yüzyıl boyunca nasıl bir değişiklik geçirdiğini de gösterir. Bu parça-

daki seslemsel örüntüler (*syllabic patterns*) bize ilâhînin 17. yüzyıldan çok daha önceki biçimini, belki de ezginin (15. ya da 16. yüzyılda) ilk bestelendiği dönemdeki biçimini de gösteriyor olabilir. Dördüncü nota örneğinde gördüğümüz ortalama ezginin 8-13. ölçülerinin, ilâhînin 21. yüzyıla gelmiş biçiminin iskeletini oluşturan çekirdek seslerden kurulu olması bu görüşümüzü desteklemektedir (bkz. 2. ve 4. notalar). Ayrıca, 17. yüzyıl öncesinde şiir ezgilenirken kullanılan teknikler, ilâhînin halk musikisine olan yakınlığını da açıkça göstermektedir.[21] Âyinhanların seslendirdiği bu ilâhîler semâya eşlik etmektedir. Ali Ufkî bu Mevlevî âyinini Topkapı Sarayı'nda dinlemiş olabileceği gibi, du Loir gibi saray dışında yani bir Mevlevîhane'de de dinlemiş olabilir. "Ey ki hezâr âferîn", 19. yüzyıldan önce bestelenen tüm âyinlerdeki tek Türkçe metindir. Du Loir gibi Ali Ufkî de, âyinin en meşhur Türkçe bölümünü derlemek istemiştir. Bu derlemeler de bize, 17. yüzyıl ile çağdaş musiki edimini karşılaştırma olanağı sağlamaktadır.[22]

FEZA TANSUĞ
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ,
ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

* Mevlevilerin "semâ" ya da "mukâbele" dedikleri törenleri sırasında ses ve çalgılarla seslendirdiği "selâm" adlı dört bölümden bireşen sözlü ve gelenekselezgili tür.

1 Jean Antoine du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*.... Paris: Gervais Clouzier, 1654.

2 Du Loir'in mukâbele hakkında yazdıkları için bkz., Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 58-62. Çevirinin Aksoy'da eksik olan bölümleri için bkz., *Les Voyages du Sieur du Loir* (Historical Series) *Turkish Music Quarterly* 1990, 3 (2-3): 15.

3 Berna Moran, "Batı Dillerine Çevrilen İlk İki Türk Şiiri" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1968, 16. cilt, s. 35-40.

4 Berna Moran, *Edebiyat Üzerine: Makaleler/Röportajlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 129-139.

5 Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003. Kitabın ilk baskısının (1994) tanıtım yazısı için bkz., Feza Tansuğ "Bülent Aksoy'un 'Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki'si Üzerine" *Tarih ve Toplum* 1995, 24 (144): 56-61.

6 Aksoy, beyitlerden birini atlayarak kitabında yedi beyte yer vermiştir. Aksoy'un unuttuğu dördüncü beyit şöyledir: Sana direm iy dede salma divi dünyade / Nefsi divin zabt iden dinde Süleymân olur. Bkz., Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 62.

7 Divan musikisinin notaya alınan en eski örnekleri, musiki üzerine belli noktaları yazılı olarak göstermek için oluşturulmuştur ve musikinin yayılması ya da seslendirilmesi amacına yönelik değildir. 20. yüzyıla kadar musiki, günümüze ulaşan tek tük nota örnekleri dışında, büyük oranda işitsel olarak aktarılmıştır. Batı notasına benzer bir yöntemle yazılmış en eski derlemeler Ali Ufkî'ye (1610-1675) aittir. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar uzanan dönemden parçaları 1650 yılından itibaren derlediği çalışmalarında, sağdan sola doğru giden notalarla birlikte, Batı dizeğini ve Osmanlıca harfleri kullanmıştır. Ali Ufkî'nin kendine özgü notalama sistemi, ölümünden sonra bir daha hiçbir musikici ya da derlemeci tarafından kullanılmamıştır. Ali Ufkî'nin musikiyle ilgili üç elyazması olup Türkiye'de en çok tanınan eseri olan *Mecmua-i Saz ü Söz*'ün tıpkıbasımı Türkiye'de 1976 yılında yayınlanmış, ikinci baskısı ise 2000 yılında yapılmıştır. Bkz., Şükrü Elçin, yay. haz., *Ali Ufki. Mecmûa-i Saz ü Söz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. *Mecmua-i Saz ü Söz*'deki beş yüze yakın ilâhî, murabba, nakış, peşrev, raks, semâi, şarkı, tesbih, türkü, varsağı ve yelteme gibi türlerden oluşur ve bunların çoğu Osmanlıcadır. Arapça ve Farsça yazılmış bazı yaratılar da bu derlemeye alınmıştır. *Mecmua-i Saz ü Söz*, 19. yüzyıl öncesine kadar bilinen, hem Osmanlı makam geleneği ve dağarı, hem de diğer Yakındoğu sanat ve halk musikilerini içeren tek kaynaktır.

8 Şükrü Elçin, yay. haz., *Ali Ufki. Mecmûa-i Saz ü Söz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 84.

9 Gültekin Oransay *Ali Ufki ve Dini Türk Musikisi*. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi [Y. 16566], 1972, s. 22-25.

10 Feza Tansuğ, "Devrân-ı Dervişân: 17. Yüzyılda Derlenen Bir İlâhî" *Toplumsal Tarih* 2010, 196: 55-59.

11 Du Loir'in notaya yer verdiği mektubu 13 Haziran 1640 tarihini taşımaktadır.

12 *Ancient Turkish Music in Europe (16th-18th centuries)*. Kompakt disk. Kecskés Ensemble. Hungaroton Classic HCD 12560, 1984.

13 Ewa Siemieniec-Gołaś, "Hymn of the Dervishes in *Les Voyages*... by Du Loir (1654)," Anna Krasnowolska, Kinga Maciuszak ve Barbara Mekarska, yay. haz., *In the Orient where the Gracious Light*... *Satura Orientalia in Honorem Andrzej Pisowicz* içinde, Krakow, 2006, s. 107-113.

14 Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 61-62, 85.

15 İlker Evrim Binbaş "Music in Samâ' of the Mavlaviyya in the Fifteenth and Sixteenth Centuries: Origins, Ritual and Formation," Anders Hammarlund, Tord Olsson ve Elisabeth Özdalga, yay. haz., *Sufism, Music and Society in Turkey and the Middle East* içinde, İstanbul: Swedish Research Institute, 2001, s. 75.

16 Walter Feldman, Structure and Evolution of the Mevlevi Ayin: The Case of the Third Selâm," Anders Hammarlund, Tord Olsson ve Elisabeth Özdalga, yay. haz., *Sufism, Music and Society in Turkey and the Middle East* içinde, İstanbul: Swedish Research Institute, 2001, s. 56.

17 *Mevlevî Âyinleri (Düşâh) Beste-i Kadîm*. Kompakt disk. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu. Sanat Yönetmeni: Yusuf Kayya. Yapım: Konya Valiliği, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006.

18 Çözümleme yöntemiyle ilgili olarak bkz., Gültekin Oransay, *Türk Halk Ezgilerini Çözümleme Yöntemi*. Ankara: TRT Merkez Müzik Dairesi Yayınları, 1971; Gültekin Oransay, "Nefes Ezgilerinde Çekirdek, Başkanı ve Ortalama Ezgi," *Türk Folklor Araştırmaları*, 1976, (323): 7671-7673. 17. yüzyılda seslendirilen Mevlevi âyinlerindeki peşrevlerin günümüze gelen biçimleriyle karşılaştırmaları için bkz., Gültekin Oransay, *Das Peşrev in der traditionellen türkischen Kunstmusik vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*. Münih, 1959; Owen Wright, "Aspects of Historical Change in the Turkish Classical Repertoire," Richard Widdess, yay. haz., *Musica Asiatica 5*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 1-108. Ayrıca bkz., Charles Seeger, "Versions and Variants of the Tunes of 'Barbara Allen' in the Archive of American Folk Song in the Library of Congress," *Selected Reports*, University of California, Los Angeles, 1966, 1 (1): 120-167.

19 Rauf Yekta, vd., yay. haz., *Mevlevî Âyinleri*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, 1934, s. 286-287; Sadettin Heper, *Mevlevî Âyinleri*. (2. baskı) Konya: Konya Turizm Derneği Yayını, 1979, s. 24; M. Fatih Salgar, *Mevlevî Âyinleri: The Music of Divine Love*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s. 106-107.

20 Ezgisel çizginin çekirdeğini süslemek amacıyla eklenen bir ya da birkaç nota.

21 Bu teknikler arasında başkama, sekileme ve sıralama sayılabilir. Bkz., Gültekin Oransay, *Müzik Form Bilgisi*. Ankara, 1977.

22 Feza Tansuğ, "Wojciech Bobowski (Ali Ufki) and His Collections of Instrumental and Vocal Works," *International Journal of Music in Turkey* 1997, 1 (2): 16-23.

KİTAP

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

BABİL HARABELERİNE VERİLEN KAZI İZNİ

İŞTAR KAPISI'NIN ALMANLARA ŞARTLI TESLİMİ

DOÇ. DR. ARZU TERZİ

Dünyanın en eski medeniyetlerinin buluşma noktası olan ve eskiçağın yedi harikasından birinin sahibi Babil şehri, kuşkusuz dinler tarihi açısından da ayrı bir önem taşır. Babil şehri üzerine bilimsel araştırma ve kazı çalışmaları 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlar ve dönem dönem Osmanlı Devleti'nden aldıkları izinler doğrultusunda İngiliz, Fransız ve Amerikalılarca arkeolojik araştırmalar yapılır. Babil'de en sistemli ve uzun kazı çalışmaları asrın sonundan itibaren Alman bilim heyeti tarafından gerçekleştirilir.

Alman heyetinin Babil'de kazı çalışmalarını başlatmadan önce bölgede bir araştırma gezisi yaptığını tespit ediyoruz. Alman Doğu Cemiyeti'nce desteklenen arkeolojik kazı ve araştırmalar için Berlin Darülfünunu'nun meşhur âlimlerinden Doktor Sahav ve Mimar Robert Koldeway'den oluşan grup Basra, Bağdat ve Musul vilayetleri dâhilinde arkeolojik tetkiklerde bulunmak için yola çıkarlar. Bu heyetin Alman hükümetinin emri doğrultusunda başlatılan bölgedeki çalışmalarına, Osmanlı Devleti'nce gereken izin verilir. Yolculukları sırasında geçecekleri yollarda güvenliklerinin sağlanması için ilgili vilayetlere emirler gönderilir. Doktor Sahav ile Robert Koldeway'in yanlarına fotoğraf çekmeye yarayan bir takım alet ve edevat, bir pusula, bir su tesviye aleti, muhtelif ölçekler ve gerekli levâzımlarıyla kişi başına birer av tüfeği, karabina ve rovelver olmak üzere toplam altı adet silah almalarına Osmanlı makamlarınca müsaade edilir. Bu işlemler Kasım 1897'de gerçekleşir ve bilim heyetinin Aralık 1897 başlarında Basra'ya ulaştıkları görülür.[1]

Alman heyetinin bölgede yaptığı bu ön araştırmalardan sonra, özellikle Musul ve Bağdat vilayetlerinin muhtelif yerlerinde Almanlar tarafından arkeolojik araştırmalar başlatılmıştır. Bunlardan biri de Babil şehri kazı çalışmalarıdır. Nitekim bölgeye yapılan inceleme gezisinden neredeyse bir sene sonra Alman sefaretinden Maarif Nezareti'ne 31 Ekim 1898 tarihli bir takrir gönderilir.[2] Takrirde Prof. Dr. Sahav'ın eski Babil şehri ve etrafındaki tepelerde yapacağı kazı çalışmaları için Osmanlı makamlarından resmi izin talep edilmektedir. Takrirle birlikte araştırmaların sürdürüleceği alanı gösteren bir de harita sunulmuştur.[3] Bu başvurudan

"Bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneleri Babil harabelerinde bir Alman hey'et-i ilmiyesi tarafından vuku' bulan hafriyât".

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, nr. 90573/15.

kısa bir süre sonra Alman sefarethanesinden gönderilen 10 Kasım 1898 tarihli bir yazıda ise Doktor Sahav'ın bir engelinin ortaya çıkmasından dolayı yerine Alman makamlarınca Doktor Koldeway'in atanmasından dolayı resmi iznin Robert Koldeway adına verilmesi talep edilmiştir.[4]

Almanlar tarafından Osmanlı makamlarına sunulan ve Babil kazı çalışmalarının sürdürüleceği alanı gösteren harita.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.,Nr. 422/54, lefif. 10.

Maarif Nezareti'ne bağlı Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü kazı araştırmalarının asıl merciidir. Bu idarenin görüşleri doğrultusunda istenen resmi iznin verilebilmesi için bazı prosedürlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Buna göre ilk olarak Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'nin on yedinci maddesi hükmünce kazı araştırmalarının yapılacağı alanın devlet stratejisi açısından herhangi bir mahzurunun olup olmadığının tespiti gereklidir. İkincisi, araştırma ve kazı işlemlerinin yapılacağı alanın aidiyeti meselesidir. Eğer arazi herhangi bir kişinin mülkü ise, o takdirde mülk sahibinin rızası alınmalıdır. Bu iki madde hakkında müspet sonuç alındığı takdirde Müze Müdürlüğü'nün onayıyla kefalet akçesi ve ruhsat harcının yatırılmasından sonra resmi ruhsatname düzenlenecektir.[5] Bu konuda açıklayıcı bilgi Bağdat vilayetinden 18 Aralık 1898'de gelir. Buna göre Babil harabelerinin bulunduğu arazide kazı yapılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ancak arazinin aidiyeti meselesi ilgi çekicidir. Zira Babil şehrinin kalıntılarının bulunduğu arazinin büyük kısmı Emlâk-ı Hümâyûn'a aittir. Yani Sultan II. Abdülhamid'in tapulu şahsi mülküdür. Kalan kısmı ise ahaliden bazı kişilerin tasarrufundadır.[6] Yaptığımız araştırmalara göre aynı tarihlerde sadece Hille kazasında Sultan Abdülhamid'in 105.584 dönümlük arazisi bulunmaktadır.[7] Dolayısıyla Emlâk-ı Hümâyûn arazisi yani padişahın şahsi mülkü dâhilinde kazı çalışması yapılabilmesi için bizzat Sultan II. Abdülhamid'in izninin alınması gereklidir. Sultan II. Abdülhamid 14 Ocak 1899 tarihli iradesi ile kendi arazisinde kazının yapılmasını onaylar,[8] ve Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi'ne uygun olarak arkeolojik çalışmaların yürütülmesi şartıyla bir seneliğine Alman heyetine gereken izni verir. Bu arada Müze-i Hümâyûn Müdüriyeti, nizamnâme gereği kazı çalışmalarına nezaret etmek üzere müze memurlarından Bedri Bey'i komiser tayin eder. Bedri Bey'in gidiş ve dönüş harcırahı olarak 100 Osmanlı altın lirası ve kazı çalışmaları devamınca aylık 20 liralık maaşı nizamnâme gereği Alman heyeti tarafından karşılanacaktır.[9] Alman makamlarının ruhsat için 50 lira teminat akçesi, 20 lira da ruhsatname harcını Maarif Nezareti veznesine yatırmalarından sonra resmi ruhsatname hazırlanmış ve Almanya sefareti tercüman yardımcısı Lazaryan Efendi'ye verilmiştir.[10]

Babil harabelerinin bulunduğu arazide kazı yapılmasında sakınca yoktu, ancak arazinin aidiyeti meselesi ilginçtir. Babil şehrinin kalıntılarının bulunduğu arazinin büyük kısmı Emlâk-ı Hümâyûn'a aittir, II. Abdülhamid'in tapulu mülküdür. Hille kazasında Abdülhamid'in 105.584 dönümlük arazisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Emlâk-ı Hümâyûn arazisi dâhilinde kazı çalışması yapılabilmesi için Abdülhamid'in izni gereklidir.

İşlemler bu şekilde tamamlandıktan sonra Robert Koldeway başkanlığındaki beş ilim adamından oluşan heyet çalışmalarına başlamak üzere Halep'ten Meskene yoluyla ve Fırat Nehri boyunca Bağdat'a doğru yola çıkarlar.[11] Babil kazı çalışmaları Mart 1899 tarihi itibariyle başlatılır. Bundan sonra Koldeway ve arkadaşlarının uzun yıllar sürecek kazı çalışmalarının devamı için, her yıl Osmanlı

"Babil harabelerinde meydana çıkarılan 'Buhtunnasr (Nebukadnezzar II)' Sarayı'nın temelleri ve sarayın etrafında bulunan kalenin cephesiyle kapısı".

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, nr. 90573/16.

makamlarına başvurulduğunu ve ruhsatnamenin yenilendiğini tespit ediyoruz. Sadece Abdülhamid'in son yıllarında[12] ve II. Meşrutiyet'in bir sene sonrasında[13] olmak üzere iki kez iki yıllığına ruhsat verildiği görülmektedir. 1899'dan 30 Nisan 1916 yılındaki yenilenme aşamasına kadar yapılan formalitelere dair Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge dizileri mevcuttur. Bu uzatmalar sırasında Müze-i Hümâyûn Müdürü Osman Hamdi Bey'in, Koldeway'in Babil şehri kazı çalışmalarıyla yakından ilgilendiğini belirtebiliriz. Her sene tekrarlanan uzatma izinlerinde kendisinden görüş istendiğinde, araştırmaların uzun seneler devam ederek oldukça önemli ve kıymetli tarihi eserlerin bu sayede gün ışığına çıkartılacağını düşündüğünden, bu uzatmalara çoğu zaman olumlu yaklaşmıştır. Diğer yandan Müze-i Hümâyûn'dan kazının komiseri olarak görevlendirilen Bedri Bey çıkan eserleri kaydetmiş ve fotoğraflarını da çekerek düzenli bir şekilde İstanbul'a göndermiştir.[14] Bununla beraber Osmanlı Devleti içinde yapılan bazı arkeolojik çalışmalar hakkında Osman Hamdi'nin kaleme aldığı muhtırada birkaç kazıyla birlikte Babil kazılarına da yer verildiğini görüyoruz. Nitekim muhtırada müddeti 8 Nisan 1905 tarihinde bitecek olan ve dört seneden beri Almanlar tarafından sürdürülen bu kazılardan şimdiye kadar Müze İdaresi'ne hiçbir tarihi eserin gönderilmediği belirtilmekte ve Osman Hamdi Bey bu sebepten Bâbil kazıları için verilen ruhsatın uzatılmamasının gerekliliğini vurgulamaktadır.[15] Bu talep dikkate alınmış olmalıdır ki Maarif Nezareti 20 Nisan 1905'te Bağdat vilayetine, Babil kazı çalışmalarının tatil edildiğini bildirir.[16] Bu sorunun nasıl atlatıldığını, çıkan eserlerin gönderilmeye mi başlandığını, şu an için çözemesek de, bir sene sonraki uzatma işleminde kazı çalışmalarının tatil edilmeden devamı için iznin yenilenmesini Almanya hariciye nazırının bizzat rica ettiğini ve Alman imparatorunun kazı çalışmalarını yapan heyeti himaye ederek bu kazıya olağanüstü bir ehemmiyet verdiğini özellikle belirttiğini görüyoruz.[17]

Osman Hamdi'nin kaleme aldığı muhtırada, müddeti 8 Nisan 1905 tarihinde bitecek olan ve dört seneden beri Almanlar tarafından sürdürülen bu kazılardan şimdiye kadar Müze İdaresi'ne hiçbir tarihi eserin gönderilmediği belirtilmekte ve Osman Hamdi Bey bu sebepten Babil kazıları için verilen ruhsatın uzatılmamasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Alman bilim heyetinin kazı çalışmaları sırasında binlerce sayıda minekâri yani çini kaplı tuğla parçalarının gün ışığına çıkartıldığı malumdur. Bu parçaların bir araya getirilmesinden birtakım şekillerin terkibi mümkündür. Bunların büyük bir bölümü dünyaca meşhur İştar Kapısı'nı oluşturmaktadır. İştar Kapısı'nın ilk kez 1 Nisan 1902'de gün ışığına çıkarılmasından kısa bir süre sonra Berlin Müzeler Müdürlüğü harekete geçer ve binlerce parçanın bir araya getirilerek sanatsal açıdan birbirine bağlanıp asıl şekillerin oluşturulması için gereken çalışma ve tamirin, ne kazının yapıldığı yerde, ne de İstanbul'da mümkün olamayacağı ileri sürülerek bunların hepsinin Berlin'e nakledilmesi, resimlerin orada terkip edildikten sonra tekrar takımıyla Osmanlı Müzesi'ne iadesi şartıyla Osmanlı makamlarından talep edilir[18]. Bu başvuru hakkında Maarif Nezareti'nce önce Müze-i Hümâyûn Müdürü Osman Hamdi Bey'in görüşü alınır. Osman Hamdi binlerce çini parçasının bir araya getirilmesini gerçekleştirebilecek İstanbul'da işinin ehli ilim adamı olmadığı gibi bu hususta yetişmiş sanatkârın Avrupa'dan getirtilebilmesi için Müze-i Hümâyûn bütçesinin de yeterli olmadığını belirtmek suretiyle Berlin Müzesi'nin bu tekli-

fine olumlu yaklaşır.[19] Osman Hamdi Bey'in görüşü alındıktan sonra konu Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşülmüş ve yapılan müzakerelerden sonra padişahın izni olduğu takdirde Berlin Müzesi'nin teklifinin kabul edilebileceğine dair ortak karar çıkmıştır.[20] Bu aşamadan sonra ilgili evrak, meseleyi padişaha özetleyen 17 Şubat 1903 tarihli sadaret tezkiresiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Padişahın bu konudaki iradesi bir ay sonra çıkacaktır. 19 Mart 1903 tarihli iradede resimlerin Berlin'de terkip edilmesinden sonra takımıyla tekrar İstanbul'a Müze-i Hümâyûn'a iade edilmesi şartıyla, Babil kazılarından çıkarılan binlerce çini parçasının tamir edilip birbirine raptedilmek üzere Berlin'e nakledilmesine izin verilmektedir.[21]

Netice itibariyle Osmanlı arşiv belgelerine göre Mezopotamya'nın en meşhur ve büyük şehri Babil'in kalıntıları üzerine Alman bilim heyetinin yaptığı arkeolojik çalışmalar, Mart 1899'dan 30 Nisan 1916'ya kadar Osmanlı devlet adamlarının bilgisi ve izni dâhilinde devam ettirilmiştir. Çıkan eserler arasında dünyaca ünlü İştar Kapısı'na ait olan ve bir araya getirildiğinde çeşitli figürlerin oluşacağı bilinen binlerce çini parçası tamir edilip birleştirilmek üzere II. Abdülhamid'in izniyle Berlin Müzesi'ne gönderilmiştir. Ancak verilen izinde restorasyonun tamamlanmasından sonra takımıyla hepsinin İstanbul'daki Müze-i Hümayûn'a geri getirilmesi şart koşulmuştur ki ekte bu hususta resmi belgelerin tıpkıbasımı ve transkripsiyonlu metinleri yer almaktadır. Günümüzde maalesef İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde İştar Kapısı'na ait birkaç ufak parça yer almakla birlikte yapının esas kısımları Berlin Müzesi'nde ziyaretçilere teşhir edilmekte ve yüzyıl önce Osmanlı padişahının teslim şartının yerine getirilmesini İstanbul'a, yani ait oldukları Arkeoloji Müzesi'ne geri dönmeyi beklemektedirler. Dolayısıyla bütün bu belge ve bilgilerin ışığında Türkiye Cumhuriyeti İştar Kapısı'nın iadesinin takipçisi olmalıdır.

ARZU TERZİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ, OSMANLI MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI ÖĞRETİM ÜYESİ

"Babil harabelerinde hafriyât ve 'Buhtunnasr (Nebukadnezzar II)' Sarayı'nın temelleri (Günde iki yüz amele çalışıyor)".

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, nr. 90573/22.

Belge: 1

Belge 1: Müze-i Hümâyûn Müdürü Osman Hamdi Bey'in Babil harabelerinden çıkarılan çini parçalarının düzenlenmek üzere Berlin'e gönderilmesi konusundaki olumlu görüşü: BOA., MF.MKT, nr. 670/64.

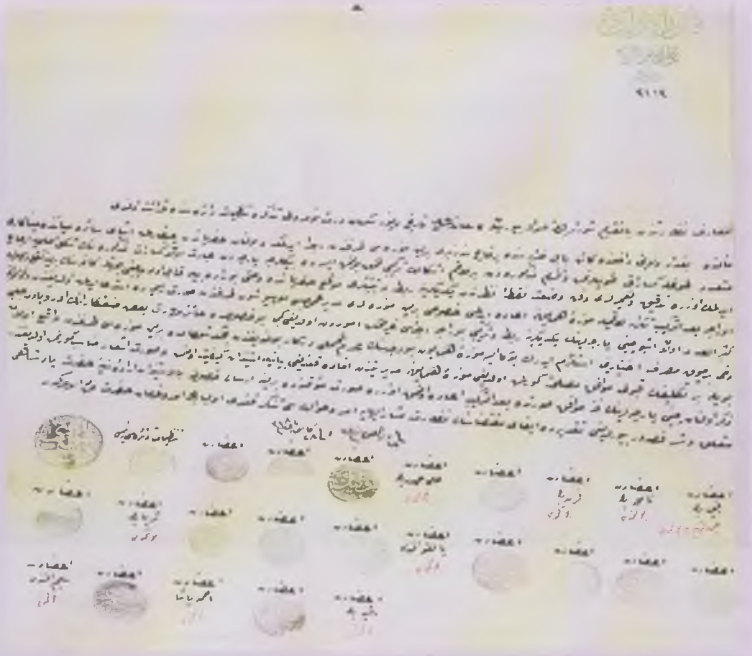
Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine,
Atûfetlü Efendim Hazretleri,
Bağdat Vilâyeti dâhilinde Bâbil harabesinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından icrâ edilmekte olan hafriyâtdan mütehassıl eşyâ-yı sâ'ire meyânında minâkârî müte'addid tuğla küsârâtı toplanmış ve aksâm-ı mezkûreden bir takım eşkâlin terkîbi dahi mümkün bulunmuş ise de binlerce parçadan ibâret olan küsârât-ı mezkûrenin şekl-i asliye ircâ' edilmek üzere tedkik ve ta'mîrleri ve fen ve san'at nokta-yı nazarından yekdiğerine rabt ve tesbitleri mevki'-i hafriyâtda ve hatta burada bile kabil-i icrâ olamayacağından bahisle ***kâffesinin Berlin'e nakli ve resimlerin oraca ba'de't-terkîb tekrar takımıyla Müze-i hümâyûna iâde edilmesi hususu Berlin Müzeleri Müdür-i Umûmisi Mösyö Şön tarafından sûret-i resmiyyede istid'â edilmekte*** bulunmuştur.
Fi'l-vaki' kesîrü'l- âded olan iş bu çini parçalarının yekdiğerine rabt ve terkîbi buraca icrâsı gayr-ı mümkün umûrdan olduğu gibi bu husûsda hâ'iz-i mahâret ba'zı san'atkârânın Avrupa'dan celbi dahi bir çok masraf ihtiyârını istilzâm ederek buna ise Müze-i Hümâyûn büdçesinin âdem-i tahammülü derkâr bulunduğundan şu halde Berlin Müzesi tarafından vaki' olan böyle bir teklîfin kabûlü muvâfık-ı hâl ve maslahat görülmüş ise de iktizâsının icrâsı menût-ı re'y ve irâde-i âliye-i nezâret-penâhileri bulunmağla ol bâbda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 25 Receb sene 1320 ve fi 14 Teşrin-i evvel sene 1318

Müze-i Hümâyûn Müdürü Bende Hamdi

Belge 1'e ait Transkribe Metin: MF. MKT, nr. 670/64.

Belge: 2

Belge 2: Babil harabelerinden çıkartılan çini parçalarının bir araya getirilmek suretiyle düzenlenmesinden sonra takımıyla İstanbul'a geri getirilmesi şartıyla Berlin'e gönderilmesi hakkında olumlu görüş bildiren Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce Düzenlenen Mazbata: **İrâde- Maarif, nr. 1320 Z, 3, leff 2.**

Ma'ârif Nezâreti'nden bi't-takdim Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 3 Şa'ban 1320 târîh ve yüz seksen dört numaralı tezkire Tanzimât dâ'iresinde kırâ'at olundu.

Mc'alinde Bağdad vilâyeti dâhilinde kâ'in Babil harabesinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından icrâ edilmekte bulunan hafriyâttan çıkarılmış eşyâ-yı sâ'ire meyânında Minâkârimüte'addid tuğla küsârâtı toplanmış ve aksâm-ı mezkûreden bir takım eşkâlin terkîbi mümkün bulunmuş ise de binlerce parçadan ibâret olan küsârât-ı mezkûrenin şekl-i asliye ircâ' edilmek üzere tedkik ve tamirleri ve fenn ve san'at nokta-i nazarından yekdiğerine rabt ve tesbîtleri mevki'-i hafriyâtda ve hatta burada bile kabil olamayacağı cihetle kâffesinin Berlin'e nakli ve resimlerin oraca ba'de't-terkîb tekrar takımıyla Müze-i hümâyûna iâde edilmesi husûsu Berlin Müzeleri Müdür-i Umûmisi Mösyö Şön tarafından sûret-i resmiyyede istid'â edilmiş olduğundan ve **fi'l-vâki' kesîrü'l-âded olan iş bu çini parçalarının yekdiğerine rabtı ve terkîbi buraca icrâ-yı gayr-ı mümkün umûrdan olduğu gibi bu hususda hâ'iz-i mahâret ba'zı san'atkârânın Avrupa'dan celbi dahi bir çok masraf ihtiyârını istilzâm ederek buna ise Müze-i hümâyûn büdçesinin âdem-i tahammülü derkâr bulunduğundan bahisle şu halde Berlin Müzesi tarafından vâki' olan böyle bir teklifin kabûlü muvâfık-ı maslahat görülmüş olduğu müze-i hümâyûn müdüriyetinden ifâde kılındığı beyânıyla istizân-ı keyfiyet olunmuş ve sûret-i iş'âr münâsib görünmüş olduğundan** zikr olunan çini parçalarının fenne muvâfık sûrette ba'de't-terkîb i'âde olunmak üzere sûret-i mu'temenede Berlin'e irsâli husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulduğu takdirde ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârün-ileyhâya emr u havâlesi tezekkür kılındı ol bâbda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

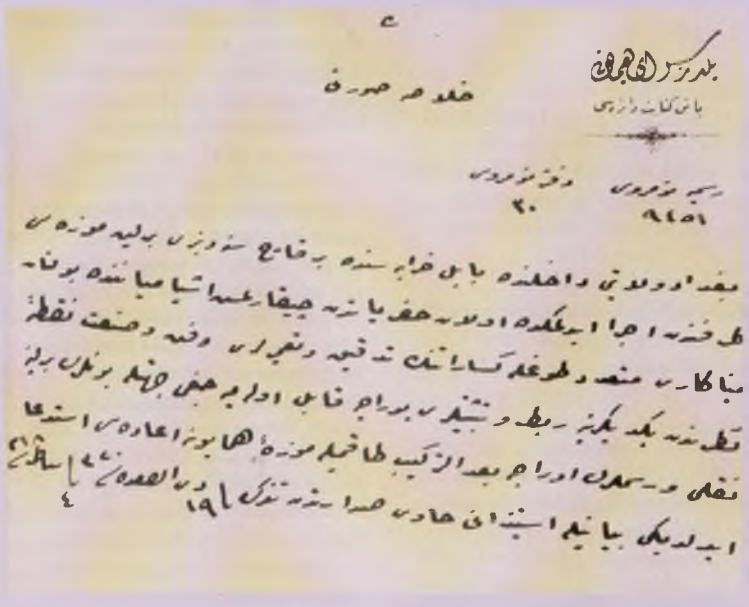
Fi 12 Zilka'ade sene 1320 ve fi 28 Kânûn-ı sâni sene 1318

Belge 2'ye ait Transkribe Metin: BOA., İrâde-Maarif, nr. 1320 Z, 3, leff 2.

Belge: 3

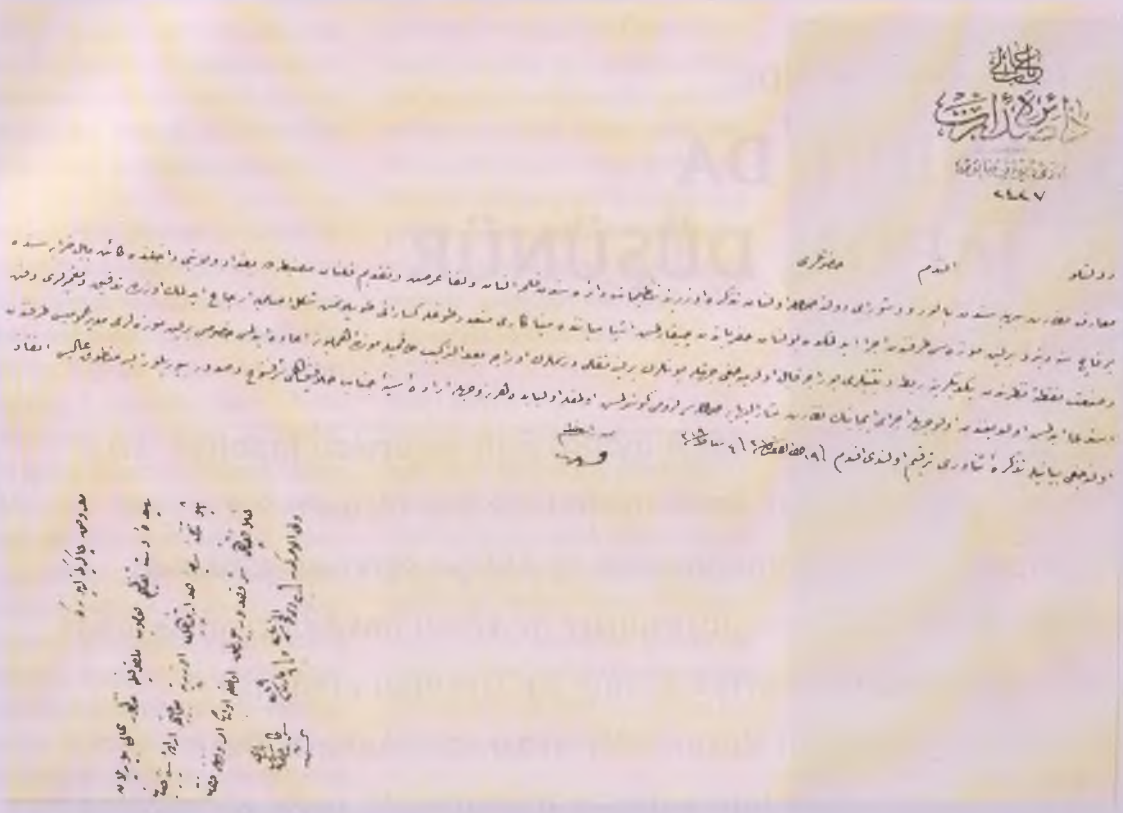
Belge 3: Babil harabelerinden çıkartılan çini parçalarının onarımı ve bir araya getirilmek suretiyle resimlerinin meydana çıkartılması için İstanbul'a geri iadesi şartıyla Berlin'e gönderilmesi hakkındaki sadaret tezkiresinin Mabeyn Başkitâbeti'nde yapılan özeti: **BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 68/18.**

Hülâsa Sûreti
Bağdat Vilâyeti dâhilinde Babil harabesinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından icrâ edilmekte olan hafriyâtdan çıkarılmış eşyâ meyânında bulunan minâkâri müte'addid tuğla küsârâtının tedkik ve ta'mîrleri ve fen ve san'at nokta-yı nazarından yekdiğerine rabt ve tesbîtleri buraca kabil olamayacağı cihetle bunların Berlin'e nakli ve resimlerin oraca ba'de't-terkîb takımıyla Müze-i hümâyûna i'âdesi istid'â edildiği beyânıyle istizânı hâvi sadâretten tezkire

fi 19 Zilka'ade sene 1320 / fi 4 Şubat sene 1318.

Belge 3'e ait transkribe metin: BOA., Y.PRK.BŞK., nr. 68/18.

Belge: 4

Belge 4: Babil harabelerinden çıkartılan çini parçalarının onarımı ve bir araya getirilmek suretiyle resimlerinin meydana çıkartılması için İstanbul'a geri iadesi şartıyla Berlin'e gönderilmesi hakkındaki sadaret tezkiresi ve Padişah II. Abdülhamid'in bu hususdaki onayını gösteren iradesi: **İrâde-Maarif, nr. 1320 Z, 3.**

Sadaret Tezkiresi:
Devletlü Efendim Hazretleri,
Ma'ârif Nezâret-i behiyyesinden bi'l-vürûd Şûrâ-yı devlete havâle olunan tezkire üzerine Tanzimat da'iresinden kaleme alınan ve leffen arz ve takdim kılınan mazbatada Bağdad vilâyeti dâhilinde kâ'in Babil harabesinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından icrâ edilmekte bulunan hafriyâtdan çıkarılmış eşyâ meyânında minâkârî müte'addid tuğla küsârâtı toplanmış şekl-i aslîye ircâ' edilmek üzere tedkik ve ta'mîrleri ve fenn ve san'at nokta-i nazarından yekdiğerine rabt ve tesbitleri buraca kabil olamayacağı cihetle bunların Berlin'e nakli ve resimlerin oraca ba'de't-terkib takımıyla müze-i hümâyûna i'âde edilmesi husûsu Berlin Müzeleri Müdür-i umûmisi tarafından istid'â edilmiş olduğundan ol vechile icrâ-yı icâbının nezâret-i müşârün-ileyhâya havâlesi lüzûmu gösterilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlisi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendim

Fî 19 Zilka'ade sene 1320/
fi 4 Şubat sene 1318

Sadrazam

Ferit

İrade:
Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Reside-i dest-i ta'zim olub melfûfuyla manzûr-ı âlî buyûrulan iş bu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhi üzerine mucibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 20 Zilhicce sene 1320 ve
fî 6 Mart sene 1319
Ser Kâtib-i Hazret-i
Şehriyârî Bende Tahsin

Belge 4'e ait transkribe metin:
İrâde-Maarif, nr. 1320 Z, 3.

DİPNOTLAR

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Hariciye, nr. 1315, B- 5, leff 1-2.
2 15 Cemaziyelâhir 1316 /31 Ekim 1898 tarihli Almanya sefaretinin takririnin sureti: BOA., MF.MKT., nr. 422/54, leff 3; Aynı hususta Hariciye Nezareti'nin Maarif Nezareti'ne yazdığı 15 Cemaziyelahir 1316 tarihli bilgi veren tezkiresi: MF.MKT., nr. 422/54, leff 4.
3 MF.MKT., nr. 422/54, leff 10. Harita için bkz. Resim 1.
4 29 Teşrin-i evvel 1314/ 10 Kasım 1898 tarihiyle Almanya sefaretinden gönderilen takriri ve sureti: MF.MKT., nr. 422/54, leff 1 ve leff 2. Hariciye nazırı durumu Maarif Nezareti'ne bildirmiş ve ruhsatın Koldeway adına düzenlenmesi sağlanmıştır (Hariciye Nazırı'nın Maarif Nezareti'ne gönderdiği 5 Teşrin-i sânî 1314 / 17 Kasım 1898 tarihli tezkire: MF.MKT., nr. 422/54, leff 6).
5 MF.MKT., nr. 422/54, leff 5.
6 Bağdat valisinin Maarif Nezareti'ne yazdığı 6 Kanun-ı evvel 1314/ 18 Aralık 1898 tarihli telgrafı: MF.MKT., nr. 422/54, leff 8.
7 Arzu Terzi, *Bağdat Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 66-68.
İrade-Maarif., nr. 1316.N.1.
9 Müze-i Hümayun İdaresi'nin 7 Kânûn-ı sânî 1314/19 Ocak 1899 tarihli yazısı: MF.MKT., nr. 422/54, leff 10'un arka yüzü.
10 Koldeway ve arkadaşları Bağdat'a ulaştıklarında ellerindeki ruhsatnameye kazıya başladıkları tarihi yazacaklar ve bu husus Bağdat valiliğince Maarif Nezareti'ne bildirilecekti (MF.MKT., nr. 422/54, leff 11).
11 Sadrazamın 5 Kânûn-ı sânî 1314/ 17 Ocak 1899 tarihli sadaret tezkiresi: MF.MKT., nr. 422/54, leff 10.
12 II. Meşrutiyet öncesinde 23 Nisan 1908'de izin iki senceliğine uzatılmıştır. Bu talep Almanlardan gelmiştir (10 Nisan 1324 tarihli II. Abdulhamid'ın iradesi: DUİT., nr. 116/58, leff 3).
13 Sultan Reşad'ın 6 Şubat 1325/19 Şubat 1910 tarihli iradesi: DUİT., nr. 116/57, leff 4.
14 MF.MKT., nr. 556/45, leff 3.
15 Osman Hamdi Bey'in 2 Mart 1321 tarihli muhtırası:YA.HUS., nr. 485/73.
16 MF.MKT., 848/2, leff 1.
17 3 Haziran 1906 tarihiyle Berlin Selaret-i seniyyesinden gönderilen telgrafın tercümesi: DUİT., nr. 116/66, leff 2.
18 Y.PRK. BŞK., nr. 68/18.
19 MF.MKT., nr. 670/64.
20 İrade-Maarif, nr. 1320 Z, 3, leff 2.
21 İrade-Maarif., nr. 1320, Z- 3.

GEÇ MEİJİ DÖNEMİ'NDE

İSTANBUL'DA ÜÇ JAPON DÜŞÜNÜR

ALİ VOLKAN ERDEMİR

Meiji Dönemi'nde kapalılık politikasından ayrılıp Batı'ya açılan Japonya, kısa süre içinde eğitimden orduya kadar Batılı devletlerle boy ölçüşecek düzeyde modernleşmiştir. Japonya'dan Avrupa ülkeleri ve ABD'ye öğrenim görmeleri için öğrenciler gönderildiği gibi, bazı düşünürler de kendi imkânlarıyla seyahat etmişlerdir. Avrupa seyahatlerinin ortak durağı ise İstanbul olmuştur. Türkiye bilgisini Japonya'ya getiren düşünürler arasında Asahina Chisen, Tokutomi Sohō ve Tokutomi Kenjirō Japon düşün dünyasında saygı görmüşlerdir.

Asahina Chisen.

Roukisha no omoide, giriş sayfası.

GİRİŞ

Aralarındaki coğrafi uzaklığa karşın, Türk ve Japon halklarının duygusal anlamda birbirlerine çok yakın olduğu Türkiye'de yaygın bir kanıdır. "Bir şeyin yapısında ne kadar bilgi varsa o kadar da sevgi vardır"[1] deyişi diğer bir şekilde söylenirse; insan ilişkilerinde sevgi için saygı; saygı içinse bilgi gereklidir. Bu durumda Japonya'da Türkler hakkındaki ilk elden bilgi Japonların Türkiye algısını anlamamızı sağlayacaktır.

Bilindiği üzere, Japonya'da 16. yüzyıl sonlarından 19. yüzyılın son çeyreğine kadar yalnızca Avrupalılar tarafından oluşturulmuş bir Türkiye bilgisi birikimi vardır.[2] Bu haliyle Avrupa'nın yüzyıllarca savaş ve rekabet içinde oldukları Türkleri Japonya'ya kendi bakış açılarından tanıtmış olmaları şüphe götürmez.

Meiji Dönemi'nde (1868-1912) kapalılık politikasından ayrılıp Batı'ya açılan Japonya, kısa süre içinde eğitimden orduya kadar her alanda güçlü Batılı devletlerle boy ölçüşecek düzeyde modernleşmiştir. Bu dönemde Japonya'dan Avrupa ülkeleri ve

ABD'ye öğrenim görmeleri için öğrenciler gönderildiği gibi, bazı düşünürler de kendi imkânlarıyla seyahat etmişlerdir. Avrupa seyahatlerinin ortak durağı ise İstanbul olmuştur.

Böylece, Meiji Dönemi ile birlikte Japonlar Türkiye bilgilerini artık birinci elden, kendi vatandaşlarından elde etme imkânına sahip olmuşlardır. Türkiye bilgisini Japonya'ya getiren düşünürler arasında Japon düşün dünyasında saygı gören ve yazdıkları halka ulaşabilen Asahina Chisen (1862-1939), Tokutomi Sohō (1863-1957) ve Tokutomi Kenjirō (1868-1927) vardır. Japonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yandan askeri gözlemci ve heyetlerle siyasi ve askeri anlamda, diğer yandan entelektüeller vasıtasıyla kültürel anlamda daha yakından tanıma gayreti içinde olduğu bir dönemde, bu üç düşünürün ilettiği bilgilerin Japonya'daki Türkiye bilgisi içindeki yeri incelenmeye değerdir.

ASAHINA CHISEN
朝比奈知泉 (1862-1939)

Japonya'nın ilk önemli gazetecilerinden Asahina, *Tokyo Nichinichi Shimbun*'un[3] muhabiri olarak 1896 yılı Mart ayında Japonya'dan ayrılmış, başlıca Avrupa devletleri ve Balkan ülkelerini ziyaretinin ardından 12 Temmuz'da İstanbul'a gelmiştir. 24 Temmuz'a kadar süren ziyareti sırasında edindiği Türkiye izlenimlerini *Roukisha no omoide*[4] adlı kitabına kaydetmiştir. Ayrıca 1927 yılında yayımlanan *Asahina Chisen Bunshu* adlı antolojide "Türkiye" ve "Doğu Avrupa Problemleri" başlıklı kısımlarda Türkiye konusuna değinmiştir.

Editörleri arasında Asahina ve Tokutomi Sohō'nun da bulunduğu *Nichinichi Shimbun*, Japonya'da iletişimin büyük bir gelişme gösterdiği, somut örnek vermek gerekirse demiryolu ağlarının hızla örüldüğü, Tokyo ile Osaka arasında telgraf hattının kurulduğu, ulusal posta sisteminin geliştirildiği 1872 yılında Tokyo'da kurulan ilk günlük gazete olma özelliğine sahiptir. Özellikle Taisho Dönemi'nde (1912-1926) Japonya'nın en çok okunan iki gazetesinden biri olup, Mori Ōgai, Akutagawa Ryunosuke ve Yokomitsu Riichi gibi Japon yazınında hatırı sayılır yazarların eserlerini arkası yarın şeklinde yayınlamıştır. *Tokyo Nichinichi Shimbun* adıyla yayın hayatına 1943 yılında son veren gazete halen günümüzde Japonya'nın en yüksek tirajlı gazetelerinden biri *Mainichi Shimbun* adıyla yayınlanmaktadır.[5]

Yerel Bilgi

Yabancı bir ülkeyi yakından tanımak, farklı bir kültürü anlayabilmek için yerel halkla iletişim sağlamak, diğer bir deyişle ortak dille anlaşmak gereklidir. Yerel dil bilinmiyorsa, bir tercümana ihtiyaç duyulur. Tercüman, o yerde saygın bir kimliğe sahipse ve yerel halk tarafından güven duyulan biri ise, elde edilen bilgi kaliteli ve tutarlı olacaktır.

Asahina Chisen, İstanbul'dayken kendisi ile Yamada Torajirō* ilgilenmiştir:

Tokutomi Sohō.

T. S. Müze Broşürü kapak sayfası.

O zamanki gazetelerde Batılı devletler Japonya'nın anayasal yönetime geçişini tartışıyorlardı. Ve tamamına yakınının yorumu da, Türkiye'de örneği yaşandığı üzere, maymunun insanı taklit ettiği yönündeydi. (Batılılara göre) beyaz ırk dışında hiç kimsenin parlamenter hükümet kurması olası değildi.

"Bu sırada Konstantinopolis'te Japon eşyaları ithal edip, Türk mallarını ihraç eden Nakamura Dükkânı bulunmaktaydı. Yöneticisi ise Yamada Torajirō'ydu. (...) Kendisi Türkçeyi son derece yetkin kullanıyordu. Ziyaretim esnasında beni Plevne Savaşı kahramanı Osman Paşa ile tanıştırdı."[6-7]

Yamada Türkçe tercümanlığın yanı sıra Asahina'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde söz sahibi kişilerle de tanıştırır:

"Tophane Müşiri Zeki Paşa faal bir beyefendiydi; hem çok konuşkan ve hem de çok tartışan birisiydi. Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa ise az bulunur gerçek bir beyefendiydi. Bu beye çok şey borçluyum. (...) İngilizceden başka bir dil konuşamadığımı anlayınca, Dışişleri Bakanlığı'nda görevli memur Bay X'i yanıma verdi ve gezimin sonuna değin bana rehberlik etmekle görevlendirdi. Yamada Bey'in meşgul olduğu zamanlarda yardımcı oldu."[8]

Asahina, böylece, Yamada ve Bay X olarak anılan kişinin tercümanlığında İstanbul'da temaslarda bulunmuş, siyasetçilerle görüşmüştür.

Asahina Chisen'in Siyasi Duruşu

Uluslararası politikayla yakından ilgilenen *Tokyo Nichinichi Shimbun*'un baş editörü Asahina'nın dünya siyasetindeki tavrını şu paragraf açıklayacaktır:

"O zamanki gazetelerde Batılı devletler Japonya'nın anayasal yönetime geçişini tartışıyorlardı. Ve tamamına yakınının yorumu da, Türkiye'de örneği yaşandığı üzere, maymunun insanı taklit ettiği yönündeydi. (Batılılara göre) beyaz ırk dışında hiç kimsenin parlamenter hükümet kurması olası değildi."[9]

Tokutomi Sohō ve ailesi.

(Müze_Broşürü içinde) Yıl 1897 (Tokutomi ve eşi sağda)

Batılı devletler karşısında Japonya ile Türkiye'yi aynı cepheye yerleştiren Asahina'nın Darwinizme[10] gönderme yapan maymun vurgusu ironiktir. Bilindiği üzere 19. yüzyılda modernleşmede geri kalmış ülkelerin insanları, endüstri devrimini gerçekleştirmiş Batılı devletlerin gözünde, henüz evrimini tamamlamamış kabul ediliyordu.

Bir Asya ülkesi olarak vurguladığı Türkiye'nin arkasında duran Asahina'nın bu yaklaşımının dayandığı temeller ise aşağıdaki satırlardan anlaşılacaktır:

"Girit Adası kesinlikle Türk toprağıdır. Berlin Antlaşması'na göre burası Türk toprağı olarak garanti altındadır. (Bu antlaşmada imzası bulunan) altı ülke Girit Adası'nın Türk toprağı olarak kalmasından sorumludur. Yunanistan burayı Türkiye'den alma gayretindedir; Avrupalı büyük devletler, sorumlulukları gereği Yunanistan'ın bu hareketini görmezden gelemezler. (...) Diğer yandan, Yunanistan Türkiye ile bir antlaşma imzalamamış, tersine burayı ele geçirmek için adaya asker göndermiştir. Bu hareket uluslararası hukuk tarafından affedilemez. Büyük devletler görevlerini yerine getirmeli, Yunanistan'ın geri çekilmesini sağlamalıdır."[11]

Görüldüğü üzere Asahina'nın olaylar karşısında taraf olurken duygusal davranmaması, açıklamalarını somut hukuki kararlara dayandırması yazdıklarını inanılır kılmaktadır.

Asahina ve Türk Kadını Yorumu

19. yüzyılda Batı toplumunun Türkiye'ye egzotik bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Özellikle de harem ve Türk kadını temaları, Pierre Loti gibi çok okunan Batılı yazarların romanlarında[12] yer almakta, harem ve hamamı konu alan resimler[13] yapılmaktadır. Şeriat yönetiminin getirdiği katı toplum kuralları gereğince bir erkeğin hareme girmesi hayalin ötesine geçemediğinden, bu tür kurmacalar o dönemde çok ilgi toplamaktadır. Bu noktada, Batılılar gibi yalnız seyahat eden bir Şarklının Türk kadını üzerine gözlemi ilgi çekicidir:

"Başta değinmek istediğim bir konu var: Türk kadını. Türk erkekleri, Türk ya da yabancı kadınlarla evlenebilirken, Türk kadınlarının yabancı erkeklerle ilişkisi yasaktır. Osmanlı vatandaşı olan hayat kadınları vardır, ancak bunlar aslen Rum, Ermeni ya da Batı asıllıdır; bunların içinde bir tane bile saf Türk kadını bulamazsınız. İstanbul'da şöyle bir hikâye anlatılır; Ertuğrul Fırkateyni kazazedelerini İstanbul'a getiren gemilerin Japon mürettebatı Türk kadınları ile birlikte olmak isterler, ancak ellerine geçen güzeller Rum ve Ermeni kadınlarıdır."[14]

Asahina'nın Türk kadını hakkındaki yorumu, o dönemdeki Batılıların egzotik yaklaşımından farklılık göstermektedir.

TOKUTOMI SOHŌ 徳富蘇峰 (1863-1957)

Japon tarihçi, gazeteci ve eleştirmendir. Asıl adı Tokutomi Iichirō'dur.

Kumamato Yōgakkō'da başladığı *rangaku*[15] eğitimine Kyoto Dōshisha'da (günümüzde Dōshisha Üniversitesi) bir süre daha devam etmiştir. Mezun olmadan memleketi Kumamoto'ya dönmüş, burada yerel bir gazete çıkarmakla başladığı gazetecilik yaşamı, 1887'de çıkardığı *Kokumin no Tomo* ile profesyonel hale gelmiştir. Yayın hayatı 1898'e kadar devam eden bu derginin Meiji Dönemi Japon siyasi yaşamı üzerinde etkisi olmuştur.

Gazetecilik yaşamına, *Katei zasshi* (1892-1898) ve *Kokumin no Tomo*'nun İngilizce versiyonu *The Far East* (1896-1929) ve yüksek tirajlı *Kokumin Shimbun* (1890-1929) ile devam etmiştir. Tokutomi gazetecilik mesleğinin yanı sıra, tarih, uluslararası ilişkiler, biyografi ve edebiyat konularında üç yüz elli kadar makale ve erken dönem Japon tarihi üzerine *Kinsei Nihon Kokumin shi* adlı bir kitap yazmıştır.

Tokutomi Batılı devletlerin, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin, sosyal ve politik düzeninin Japonya'ya uygulanmasıyla, Japonya'nın da kısa bir sürede modern ve güçlü bir ülke olacağına inanmıştı. Ancak ilk Çin-Japon Harbi'nin ardından siyasi görüşü değişmiş ve 1890'larda Meiji oligarşisini destekler hale gelmiştir. Bu düşüncelerle çıkardığı *Kokumin Shimbun* 1905'te neredeyse hükümetin resmi gazetesi olarak anılmıştır. 1910 yılında ise Japonya'nın ilhak

ettiği Kore'de *Keijo Nippo* adlı gazete ile Meiji hükümetine desteğini sürdürmüştür.

Japon Asyacılarından Tokutomi'nin Japonya'yı ziyaret eden Müslümanlara karşı yakın bir tavır sergilediği bilinmektedir.[16] Dahası, "hayat hikâyesi, Japon Asyacılarının, II. Dünya Savaşı öncesinde Japonya'nın İslamcı politikalarıyla kurdukları bağlara ve Japonya'nın 'İslam dünyasının kurtarıcısı' imajına bir pencere işlevi gören"[17] Abdürreşid İbrahim, Japonya'da Tokutomi ile iletişim halindedir. İbrahim aynı zamanda Tokutomi'nin bu yazıda ele alınan mektupların alıcısı Ōkuma ile de ilişki halindeydi.[18]

1943 yılında Japon hükümeti tarafından, edebiyat, kültür ve sanat alanında başarılı görülen kişilere verilen "Kültür Madalyası" ile ödüllendirilmiştir.

1945 yılında ABD hükümeti tarafından savaş suçu şüphesiyle tutuklanmış, dava sonuçlanmadıysa da yaşamının geri kalanını Atami'de ev hapsinde geçirmiştir.

Tokutomi Sohō, 1896 yılının 22 Ekim - 30 Ekim tarihleri arasındaki İstanbul ziyareti sırasındaki deneyimlerini Başbakan Ōkuma Shigenobu'ya [19] yazdığı mektuplarla Japonya'ya aktarmıştır.

Yerel Bilgi

Tokutomi Sohō, İstanbul'da Yamada Torajirō ile tanışır:

"Burada Yamada Torajirō adında bir Japon var. Gemiye kadar gelip beni karşılamasından memnun oldum."[20]

Yamada ile Tokutomi'nin İstanbul ziyareti sırasındaki yakınlaşmaları daha sonraki mektuplaşmalarından da anlaşılacaktır.[21]

Tokutomi, aynı zamanda, birkaç yabancı dil konuşabilmektedir:

"Burada farklı dillerde anlaşabiliyorum. Fransızca her yerde, çoğu yerde de İngilizce kullanılıyor. Dahası, İngilizce ve Fransızca yayınlanan gazeteler de mevcut."[22]

Türkler Üzerine

Tokutomi'nin İstanbul'a ayak bastığında, Japonya'daki mevcut Türkiye bilgisinden faydalandığı düşünülmektedir. Onun bu görüşü kısa ziyareti sırasında daha belirginleşir:

"Türklerin geneli, samuray kültüründen gelen Japonlara karşı arkadaş canlısı olup, bize çok saygı duyarlar. Türkler, Korelilerden daha yürekli, Çinlilerden daha milliyetçi, Yahudilerden daha dürüsttürler. Öte yandan, ülkenin siyasi durumunun iyi gitmemesi büyük talihsizliktir."[23]

Tokutomi'nin askeri kültür noktasında benzerlik kurduğu Türklere yaklaşımı, Koreli, Çinli ve Yahudilerden daha yakındır. Burada ilginç olan onun Asyacı olmasına rağmen coğrafi olarak daha yakında bulunan Çin ve Korelilerin yerine Türkleri daha üstün görmesidir.

İstanbul İzlenimleri

Tokutomi'yi en başta etkileyen şeylerden birisi İstanbul Boğazı'nın güzelliğidir:

"Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan, dağlarla ve denizle kaplı bu muhteşem manzarayı tarife kelimeler yetersiz kalır."[24]

İstanbul Boğazı'ndan sonra Tokutomi'nin en çok bahsettiği şeylerden biri, Japon mutfağından farklı ve daha çeşitli yiyecekleri içeren Türk mutfağıdır:

"Türkler kuzu eti yemeyi çok seviyorlar. Burada hiç sığır eti yok, sadece kuzu eti var."[25]

Türk yemek kültürü hakkındaki gözlemlerini şu satırlarda da görmek mümkün:

"Türkler yağla kızartılmış pirinci çok yerler[26] (...) Uji çayını içmekte kullanılan kâselere benzeyen kaplarda acı kahve içmeyi seviyorlar.[27] (...) İstanbul'daki meyve çeşitliliği çok ilginç..."[28]

Bunların dışında değişik gelen bir diğer şey ise ekim ayındaki iklimdir:

"İstanbul'da hava sıcaklığına şaşırdım. Mont bir yana, kazakla bile terleniyor."[29]

İngilizce ve Fransızca konuşabilen Tokutomi, İstanbul sokaklarını tek başına adımlarken, bir akasya ağacı gölgesinde kahve içen bir grupla sohbet etmeye başlar. Kendisini gören kişiler de bu gruba katılır:

Yamada Torajirō (ortada) İstanbul'da Japonlarla.

(*Joshuju*, 2003, sayı.14 s.36)

"İstanbul'da bir Japon'a rastlamak ender bir şey olsa gerek (...) Birisi bana Türkiye'nin o ünlü tütününden ikram ederken, bir diğeri ise konyak sundu. Keyifli bir ortamdı."[30]

Tokutomi'nin buraya kadar belirtilen Türkiye izlenimleri; İstanbul'un fiziki güzelliği, yabancıl ve çeşitli yiyecek ve içecekleri, fincan ve kapları içeren yemek kültürü, iklim, tütün gibi göze ve duyulara hitap eden objelerle sınırlıdır.

TOKUTOMI KENJIRŌ
徳富健次郎 (1868-1927)

Yazar adı Tokutomi Roka (徳富蘆花)'dır. Yazın kariyerine ağabeyi,

Tokutomi Kenjirō'nun gezisinde izlediği rota.

(*Junrei Kikō*, s.129)

ünlü tarihçi ve gazeteci Tokutomi Iichirō'nun (yazar adı: Sohō Tokutomi) çıkardığı dergide başlamıştır. İlk romanı *Hototogisu* (1898) bir gencin erken yaştaki evliliğine karışan ailesiyle yaşadığı otorite sorununu ele alır. Burada Kenjirō Tokutomi'nin öz yaşamı bire bir sergilenmese de, ailesiyle yaşadığı otorite problemlerinin romana yansıdığı düşünülmektedir. 1902 yılında ailesi ile yollarını ayıran Tokutomi'nin, 1900 yılında *Shizen to Jinsei* ve 1902 yılında ise yarı otobiyografik roman *Omoide no ki* adlı romanları yayımlanır. *Omoide no ki*'de Japon gençlerinin yeni politik gelişmeler, Hıristiyanlık ve romantik aşk konuları karşısındaki heyecanlarını dile getirmiştir.

Gelişme aşamasının ötesine geçemediği şeklinde değerlendirilen eserlerinden ziyade, Tokutomi, 19. yüzyıl Japon toplumundaki farklı yaşantısı ile dönemin önemli bir figürü olarak değerlendirilmektedir. Hıristiyan eşiyle paylaştığı mistik dünya görüşü, akıl hocası olduğu düşünülen Rus yazar Leo Tolstoy'la Rusya'da yaptığı görüşme ve onunla yazışmaları ve yine Tolstoy gibi Tokutomi'nin de yaşamını sürdürmek için kırsal bir bölgeye çekilip, çiftçi yaşamı sürmesi bu değerlendirme konularının başında gelmektedir.

I. Dünya Savaşı bitiminde Versay'da toplanan devlet adamlarına İngilizce yazdığı mektupta içten bir tonla ırklar arasında eşitlik ve silahsızlanma konularındaki isteklerini belirtmiştir.

1906 yılının Nisan ayında Yokohama'dan yola çıkan Tokutomi Kenjirō, Filistin'in ardından İstanbul'a geçmiştir. Buradan trenle Balkanlar'a hareket etmiş ve sonrasında Rusya'ya varmıştır. Yasnaya Polyana'da Tolstoy ile görüştükten sonra Sibirya üstünden Japonya'ya dönmüştür.[31]

20 Haziran 1906'da ayak bastığı İstanbul'dan 23 Haziran akşamı ayrılan, bu gezisinde edindiği Türkiye izlenimlerine aynı yıl Aralık ayında yayımlanan *Junrei Kikō* adlı kitabının 161-165. sayfalarında değinmiştir.

Yerel Bilgi

1906 yılında Yamada Torajirō, Osaka'da Japon işadamlarıyla birlikte sigara kağıdı üretimi için *Tōyō Seishi* adlı şirketi kurmakla meşguldür. Tokutomi Kenjirō'ya İstanbul'da Nakamura Dükkânı'nın[32] işletmecisi Nakamura Kenjirō[33] rehberlik eder. Nakamura ile İstanbul'u gezen Tokutomi'nin şahit olduğu bir olay onun Türkiye görüşünü anlamak için önemli ipuçları barındırmaktadır:

"Konstantinopolis'teki tek Japon dükkânının sahibi Bay N. ile ayın (Haziran) 22'sinde Boğaz'da bir gezi yaptık."[34]

Nakamura, Tokutomi'yi İstanbul'daki tanıdıklarıyla tanıştırır:

"Saray Nazırı Ali Bey'le tanıştık. Kendisi Nakamura Dükkânı müdavimlerindenmiş. Bay N.'den Japonca dersi alıyormuş. (...) Ali Bey en az benim kadar İngilizce konuşabiliyor."[35]

Tokutomi, Nakamura'nın tercümanlığı ve üst düzey siyasetçilerin yabancı dile vakıf olmaları sonrasında Türkiye hakkında bilgi alabilmektedir.

Türk Askeri ve Toplum Yapısı

Tokutomi, Nakamura ile yaptığı İstanbul gezintilerinden birinde Türk asker alayının geçişine rast gelir:

"Galata Köprüsü'nde vapura binerken, köprü üzerinde sesleri duyulan bir grup askerin geçişini izledik (...) Diğer noktaları boş verelim; sabah güneşinde parlayan süngüleriyle bu cesur Türk asker alayının görüntüsü muhteşemdi."[36]

Burada akla gelen ilk soru, Tokutomi'nin cesur Türk askeri nitelemesini hangi bilgiye dayandırdığıdır. Samuray kültüründen[37] gelen birisi için parlayan süngüler kılıcı, dolayısıyla da gücü temsil etmektedir. Yinelemek gerekirse; tam bu dönemde Rus-Japon Harbi'nin (1904-1905) zaferi ile mağrur Japonya, artık büyük Avrupa devletleriyle başa baş giden, güçlü bir ülke durumundadır.

Öte yandan, Japonya'da Türkiye bilgisi oluşum sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla değin, üç kıtada çok sayıda devlete hükmetmiş, müthiş askeri güce sahip bir devlet olarak bilinmektedir. Tokutomi'nin Türk askerini "cesur" olarak değerlendirmesi Japonya'da iken edindiği Türkiye ön bilgisiyle ilintilidir.

Bunun dışında, Nakamura'dan başka yerel halkla kurduğu ilişkiden edindiği bilgi de aşağıdaki alıntıda açıkça görülür:

"Ali Bey'in dediğine göre Kuran-ı Kerim çokeşli evliliğe izin veriyor, ama bunu uygulayanlar sadece Araplar. Türkler sadece bir kadınla evleniyorlar."[38]

1919-1922 yılları arasında İstanbul'da görevli Amiral Dumesnil'in karısı Vera Dumesnil, "Elli yıldan beri en zengin Türk bile tek kadınla evli"[39] açıklaması Tokutomi'nin iletisini doğrular.

Buraya kadar incelendiği kadarıyla Tokutomi'nin Türkiye'ye bakışının egzotizmle ilgili olmakla birlikte, önceden Japonya'daki Türkiye bilgisinden faydalandığı ve İstanbul'da yerel halktan Türk kültürünün bazı özelliklerini öğrendiği anlaşılmaktadır.

Türk Siyaseti

Tokutomi Kenjirō, dünyadaki siyasi gelişmelerin farkında olan bir yazardır:

"(...) ve bu yaşlı adam haykırmaktadır: 'Türkler, tümüyle Avrupa'dan atılmalıdır.' Adil bir şekilde düşünürsek, Haçlıların torunları kesinlikle Hilal halkına, onlar köleleriymiş gibi davranacak kadar üstün değildirler."[40]

Burada yaşlı adamdan kastedilen İngiliz Liberal Parti başkanı ve devlet adamı William Ewart Gladstone, 1886-1874, 1880-1885, 1886 ve 1892-1894 dönemlerinde başbakan olarak görev yapmıştır. İngiltere'nin uluslararası politikası Gladstone'la birlikte değişmiş, Osmanlı yerine Rus dostluğu tercih edilmiştir.[41]

Türkiye ve Japonya hakkında siyasi değerlendirmeleri şöyledir:

"Türklerin Japonlarla tavrı birdir. Japonlar, Türklerin nefret ettiği Ruslara savaşta yenmiştir; Japonya beyaz Avrupalıların burnunu kıran aynı Asya'nın bir ülkesidir. İşte bu Türklerin Japonya görüşüdür."[42]

Tokutomi, Türklerin Japonya görüşünün esasının Rus-Japon Harbi'ne (1904-1905) dayandığını belirtmiştir. Bilindiği üzere bu savaşta Batılı bir devlet karşısında Doğulu bir devlet galip gelmiştir ve çağdaşlaşmakta geciken ve sürekli topraklarını kaybeden bir ülke için bu ilham alınacak bir gelişmedir.[43] Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılan topraklarında pek çok ulusu içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlerle siyasi ve askeri rekabet içinde olduğu şüphe götürmeyen bir gerçek olsa da, öte yandan, Osmanlı Batılılar için hiçbir zaman 'beyaz Avrupalı' tabirini kullanmamış olsa gerek. Bu sıfatlandırma, sarı ırktan gelen Japonlara özgü bir tabirdir.[44] Tokutomi burada, Batılı Hıristiyan devletler karşısında, Avrupa'dan tamamen sökülüp atılmak istenen, Hıristiyan olmayan Osmanlı ile farklı ırktan gelen, Hıristiyan olmayan Japonya arasında ortak bir özellik belirleme çabasına girerek yandaşlık duygusu oluşturmak istemiştir. Dahası da vardır:

"Doğuda Güneş halkı, batıda Ay halkı. Güneş ve Ay her zaman birbirlerine düşünceli davranmıştır. Hilalin artık tamamlanmasını diliyor ve bir ayna gibi parlaması için dua ediyoruz."[45]

Hilalin tamamlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski güçlü dönemlerine öykünmedir. Ayna gibi parlaması ise, Uzakdoğu'da Japonya'nın Batı'da Osmanlı İmparatorluğu'nda yansıması olarak düşünülebilir. Böylece Asya'nın iki ucunda, Batı ve Doğu kapısında bulunan birbiriyle iyi ilişkiler içinde olan iki büyük devlet Asya'ya hükmedecektir.

Tokutomi Kenjirō, Tolstoy ve kızı

(Junrei Kiko, s.173)

Sonuç Yerine

İstanbul'a kısa süreli ziyaretleri sırasında Nakamura Dükkânı işletmecileri Yamada Torajirō ve Nakamura Kenjirō tarafından rehberlik ve tercümanlık yardımı alan Asahina Chisen, Tokutomi Sohō ve Tokutomi Kenjirō aynı zamanda bildikleri yabancı diller sayesinde de siyasi ve askeri alanda sözü geçen kişilerle temaslarda bulunmuşlardır. Bu şekilde yerel bilgiye ilk elden sahip olma şansını yakalamışlardır.

Asahina Chisen, Japonya'nın en çok okunan gazetelerindeki yazılarında uluslararası olaylarda Avrupa karşısında Türkiye'nin yanında yer almaktadır. Bu tutumunda gözden kaçmayan nokta, konulara yaklaşımının temelinde Avrupa'da alınmış somut hukuki kararların bulunmasıdır. Bunun dışında, 19. yüzyılda Avrupa'da hayali biçimde roman ve resimlere konu edilen Türk kadını konusundaki yaklaşımında ise son derece temkinlidir.

Tokutomi Sohō'nun mektuplarında ise göze hitap eden egzotik öğeler ağırlıklıdır ve bu noktada Batılı bir seyyahtan farkı bulunmamaktadır. Ancak, Türkler üzerine yorumunda ultra milliyetçi ve Büyük Asyacı tavrı hissedilmekte, Japonya'nın yakınındaki Kore ve Çin'den ziyade, büyük bir imparatorluk kurmuş Türkleri, Japonlara yakın görmektedir.

Tokutomi Kenjirō'nun Türkiye değerlendirmelerinde Japonya'da Türkler hakkında edindiği ön bilgiden faydalandığı belirgindir. Ancak 19. yüzyılın sonlarına kadar Batı kaynaklı bu bilgileri mantık süzgecinden geçirmesi, üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Bununla birlikte, Tokutomi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan önceki ihtişamlı dönemlerine dönmesini dilemektedir.

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında pek çok Japon'un 'geçerken uğradım' tarzındaki İstanbul ziyareti bilinmektedir. Ancak bu yazıda ele alınan üç düşünür Japon siyasi ve kültür alanında geniş kitlelere hitap eden önemli karakterler olduğundan, yazdıkları daha da önem kazanmaktadır.

Asahina ve Tokutomiler'in yazdıklarını ayrı ayrı okuyan bir Japon, Türkiye hakkında farklı görüşlere sahip olacaktır. Bu noktada Japonya'da, 19. yüzyıla kadar Batı'dan elde edilen ön yargılı bilgiler de göz önüne alındığında, homojen bir Türkiye bilgisinden söz edilemez. Dolayısıyla, tüm Japonların Türklere duygusal anlamda yakınlık hissettiği savı iyi niyetli bir dileğin ötesine geçemez.

Öte yandan üç düşünürün yazılarındaki ortak tavır, Osmanlı'nın 19. yüzyıl öncesindeki güçlü dönemlerine öykünmedir. 20. yüzyıl başında Batılı devletlerle boy ölçüşecek kadar güçlenmiş Japonya'nın, üç kıtada farklı ırktan değişik dini inançlara sahip ulusları yüzyıllar boyunca egemenliği altında tutmuş Osmanlı İmparatorluğu'nu değerlendirmelerinde bu özenme görülmektedir.

* 山田寅次郎YAMADA Torajirō (1866–1957) Sohenryū Çay Serenomisi 7. İemoto'su (Üstadı) olmak üzere eğitilmiş. İngilizce, Fransızca, Almanca başta olmak üzere çeşitli lisanları öğrenmiş, Fukumoto Nichinan, Kōda Rohan, Fukuichi Ōchi gibi Japon düşün dünyasında hatırı sayılır arkadaşlar edinmiştir. Böylece, Yamada Türkiye'ye gelmeden önce uluslararası niteliklere sahip birisi olmuştur. 1892 yılından itibaren, Japonya'ya kısa süreli dönüşleri dışında, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına değin İstanbul'da yaşayan Yamada, Ertuğrul Fırkateyni faciasından sonra Türk denizcilerin ailelerine yardım etkinlikleri düzenleyenler arasında yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid'e uzak doğu porselenleri konusunda danışmanlık yapmanın yanı sıra, Türk bahriyelilere Japonca öğretmenliği görevini de üstlenmiştir. Japon ortağıyla işlettiği Nakamura Dükkanı ile başladığı Türkiye ile ticareti, Türkiye ile ilintili *Tōyō Seishi* (Şark Kağıt Üretim Şirketi) (Osaka-1906), *Nichido Boeki Kyokai* (Japon-Türk Ticaret Derneği) (1925), *Nihon Shōtenkan* (Japon Alışveriş Merkezi) (İstanbul-1929) ile devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Türk-Japon resmi ilişkilerinin henüz kurulmadığı bir dönemde İstanbul'da, deyim yerindeyse, fahri konsolos olarak görev yapmıştır. Yamada Tōrajiro ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Selçuk ESENBEL (1996). "A Fin de Siècle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajirō, and His Toruko Gakan", *Bulletin of the School of Oriental and American Studies, University of London, Volume LIX, Part 2.* (s. 237-252.) ve Selçuk ESENBEL (editör), "1904-05 Rus-Japon Harbi". *Toplumsal Tarih Dergisi* (2008), Sayı: 176; NAGABA Hiroshi (1996) "The Life of YAMADA TORAJIRŌ - from the viewpoint of Japanese-Turkish Relations", *The Journal of Sophia Asian Studies* No. 14; Ali Volkan ERDEMİR (2007). *The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study Focused on Torajirō Yamada* (yayımlanmamış doktora tezi), Kyoto University.

DİPNOTLAR

1 Bu, modern tıbbın kurucularından biri kabul edilen Alman doktor Paracelsus'un deyişidir. Erich Fromm. *Sevme Sanatı*. (Çev: Selçuk Budak) Ankara: Öteki Yayınları, 1993. s. 6.

2 16-19. yüzyıllar arası Japonya'daki Türkiye bilgisi konusunda detaylı bilgi için bkz.: Selçuk Esenbel vd. (2003). *History of Friendship between Turkey and Japan*.Tokyo: Embassy of the Republic of Turkey in Japan. ve Hüseyin Can Erkin (2002). "17. ve 18. Yüzyıllarda Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, Sayı 218, 88-98.

3 *Shimbun*: gazete

4 『老記者の思ひ出』 *Roukisha no omoide* (Yaşlı Bir Gazetecinin Hatıraları).

5 http://www.wul.waseda.ac.jp/collect/bio/7017-7125-e.html (erişim tarihi 1 Mart 2010)

6 Asahina Chisen (1938). *Roukisha no omoide*. Tokyo: Chuou Kouronsha. s. 148.

7 Bu yazıdaki Japonca alıntılar Türkçeye yazar tarafından çevrilmiştir.

8 Asahina (1938). s.148-149.

9 *A.g.e.*, s.24, 25.

10 (İngiliz doğabilimci Charles Darwin'in adından) insanı da içine alan bütün canlı türlerin evriminin yaşam savaşı ve bunun sonucu olarak doğal ayıklanma olduğunu öne süren öğreti. Ali Püsküllüoğlu (2008). *Türkçe Sözlük*. Can Yayınları, s. 481. Darwin, 1859'da yayınladığı *Türlerin Kökeni* adlı eserinde öne sürdüğü evrim teorisinde, kaba tabirle, insanın maymundan geliştiğini savunur.

11 Asahina Chisen (1927). *Asahina Chisen Bunshū*. Tokyo: Asahina Chisen Anthology Publication. s. 89-90.

12 *Aziyadé* (1879, Aziyade) buna güzel bir örnektir.

13 Jean Auguste Dominique Ingres tarafından yapılmış *The Turkish Bath* (1862) adlı tablo örnek verilebilir.

14 Asahina (1938). s.162-163.

15 Asıl terim *Yōgaku*'dur. Geniş anlamıyla Edo Dönemi (1600-1868) sırasında Batı'dan alınan tıp, dil sanat vb. bilimlerin Japonya'da çalışılmasıdır. Bu dönemde pek çok konu Hollanda'dan öğrenildiği için *rangaku* (Hollanda bilimi) olarak da bilinir. *Japan, an Illustrated Encyclopedia*, 1992, s.1697.

16 Selçuk Esenbel (October 2004). *The American Historial Worldview*. Vol. 109, No.4. "Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power, 1900-1945".

17 Selçuk Esenbel (Temmuz 1995). *Toplumsal Tarih. Sayı:19. Özel Dosya: Abdürreşid İbrahim I.* s.25.

18 *A.g.e.*, s. 23

19 大隈重信 (1838-1922).

20 Sugii Mutsurō (1977). *Tokutomi Sohō no Kenkyū*. Tokyo: Housei U.P., s.326.

21 Bu mektuplar Tokutomi Sohō Memorial Hall (Shiozaki Foundation)'da bulunmaktadır. 1 Kasım 1896, 20 Kasım 1896, 28 Kasım 1896, 29 Aralık 1896, 8 Mart 1897 tarihli mektuplar The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study on Torajiro Yamada (Kyoto University, 2007) başlıklı doktora çalışmasının Appendix kısmında görülebilir.

22 Sugii, s.326.

23 *A.g.e.*, s. 330.

24 *A.g.e.*, s. 325-326.

25 *A.g.e.*, s. 329.

26 *A.g.e.*,, s 329.

27 *A.g.e.*, s. 329.

28 *A.g.e.*, s. 330.

29 *A.g.e.*, s. 326.

30 *A.g.e.*, s. 332.

31 Nagaba Hiroshi (2000). *Kindai Toruko Kenbunroku*. Tokyo: Keio U.P. s.150.

32 "Yamada and Nakamura also opened two stores in the commercial centre of Pera (...)" Selçuk Esenbel (1996). "A Fin de Siècle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajirō, and His Toruko Gakan", *Bulletin of the School of Oriental and American Studies*, University of London, Volume LIX, Part 2. s. 237-252.

33 Detaylı bilgi için bkz: Selçuk Esenbel and Chiharu Inaba (2003). *The Rising Sun and the Turkish Crescent, New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations*. Istanbul: Boğaziçi University Press. s.1-41.

34 Tokutomi Kenjirō (1906). *Junrei Kikō*. Tokyo: Keiseisha. s.163.

35 *A.g.e.*, s.164.

36 *A.g.e.*, s.163.

37 Samuraylar, 12. yüzyıldan itibaren Japon tarihinde ağırlığını hissettirir. *Bushidō* olarak adlandırılan savaşçı yasalarına koşulsuz itaat eden *daimyō* (başsamuray)'ya bağlı bu askerlerin etkinliği 1870'lerde Meiji Restorasyonu sırasında resmen ortadan kalksa da, Japonya'nın ekonomik başarısının aynı samuray ruhuna dayandığı iddia edilmektedir. Samurai kılıcı *katana* ise sağlam ve keskin olmasıyla ünlüdür. David Miller (2000). *Samurai Warrior*. New York: St. Martin's Press.

38 Tokutomi (1906). s. 165.

39 Meral Altındal (1994). *Osmanlıda Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar, s.49-58.

40 Tokutomi (1906) s.165.

41 Sina Akşin (1997). "I. Meşrutiyet Devri" (Fd. Akşin, Sina, vd.) *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınları, s.154-165.

42 Tokutomi (1906). s.165.

43 "Japonların özellikle Rusları yenişi, Türkleri çok sevindirmiştir. Bu başarıyla Japonya, Doğulu bir devletin, Rusya gibi güçlü Batılı bir devleti yenebileceğini kanıtlamış oluyordu. Üstelik Japonya, kendi öz kültür ve geleneğini koruyarak kalkınıp güçlenmiş, Batı teknik ve uygarlığını, başarıyla aktarabilmişti. Türkiye ve Türkler de, aynı şekilde Ortadoğu'da, ikinci bir Japon Mucizesi yaratabilirlerdi." A. Mete Tuncoku (1992). *Güneşin Doğduğu Adalardan Mektup Var. Bir Türk Öğrencinin Japonya İzlenimleri*. Ankara: Türk Japon Üniversiteliler Derneği, s.1.

44 Fiziksel antropolojinin kurucusu kabul edilen Johann Blumenbach, *On the Variety of Mankind* adlı kitabının 1795 baskısında geliştirdiği ırksal sınıflandırma sisteminde, Avrupalılığı (beyaz ırk) Kafkaslılıkla değiştirdi. Avrupa, Asya ve Afrika'nın Avrupa'ya yakın kesimlerinde yaşayan bütün açık tenli insanlar buna dâhil oldu. Kafkasyalı sayılmayan Asyalıları ise 'Moğol-sarı ırk' (Çin ve Japonya dahil olmak üzere Asya'da yaşayanların çoğu) olarak belirledi. William Haviland vd. (2008). *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu) İstanbul: Kaknüs Yayınları. s.193-194.

45 Tokutomi (1906) s.165.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

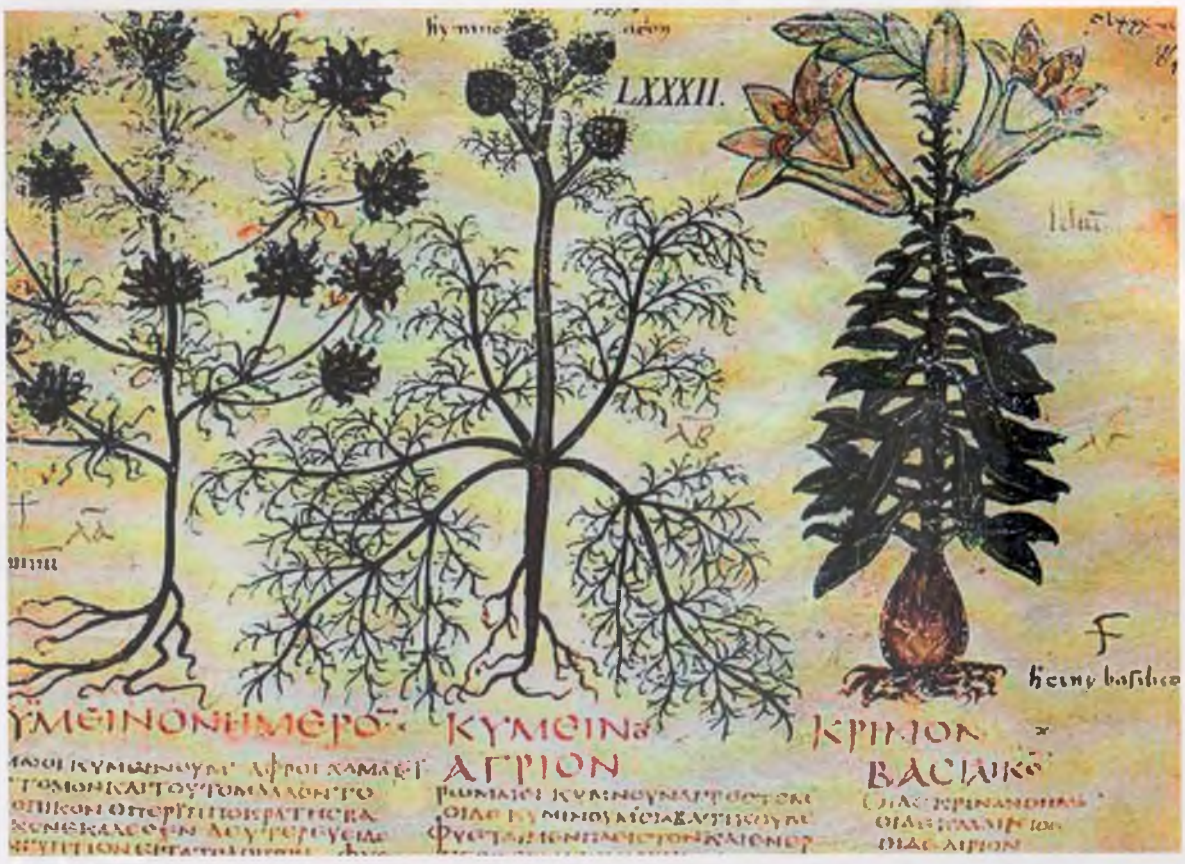
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

HEKİMBAŞI BEHÇET EFENDİ'NİN *HEZAR ESRAR*'I

OSMANLI HALK TIBBINDA İLAÇLAR VE ŞİFALAR

MUSA ÇİMEN

Sağlık, hastalık ve gizli bilimler gibi temalara odaklanan bu makale, Osmanlı halk tıbbının Behçet Efendi'nin Hezar Esrar*'ında tasvir edilen tedavi yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu tedavi biçimlerinin kısmi çözümlemesinden hareketle, halk tıbbının Türk tarihçi ve entelektüelleri tarafından reddedilmesi meselesine de değinmeye çalışacağız. Bu çözümlemeler, Osmanlı halk tıbbına ilginç ve daha doğru bir boyut kazandırmaya ve 19. yüzyıl sonunda Osmanlı tıp bilimini tümden bir kopuş değil, bilginin ve uygulamanın yeniden yapılandırılması olarak algılamaya katkıda bulunacaktır.**

Fitoterapide kullanılan bitkiler (Diskorides, *De Materia Medica*, 15. yy).

"Halk tıbbı kavramı 19. yüzyılın ilk yarısında bilimsel söyleme girdiğinde, büyü ya da doğal tıp ayrımı yapmaksızın halk arasında sağlık alanında yaygın uygulamaların tümüne işaret ediyordu. Hastalık ve tedavi biçimleriyle ilgili popüler fikirleri olanca çeşitliliği içinde tanımlamak için kullanılıyordu. 19. yüzyıl sonlarında ise, halk tıbbını genellikle akılcı olmayan, atalardan kalma geleneklere dayanan, bilimsel tıbbın karşısında olan ve batıl inançlarla özdeşleştirilen uygulamalar biçiminde tanımlayan

daha dar ve günümüzde de kullanılan anlamı yerleşmeye başladı."[1] Halk tıbbını ayrı ve sıradışı bir şey gibi tanımlama eğilimi yaygınlaştı. Bu bir yandan ilk ve özgün bir kültür, yani folklor arayışına bağlı olsa da, diğer yandan profesyonelleşme aşamasında olan tıp dünyasının tıbbi olmayan yöntem ve görüşlerden kendini açıkça ayırarak tekelini dayatma eğilimini gösteriyordu. Bazı Türk tarihçileri tarafından bu yöntem ve görüşleri belirtmek için sıkça kullanılan, "şarlatanlar", "büyücüler", "sahtekârlar" gibi olumsuz ifadeler de bunu amaçlıyordu.

19. yüzyılın sonunda, tıbbın modernleşmesi Batı'da teşhis ve tedaviye laboratuvarın dahil edilmesi anlamına geliyor, geçmişe ait bilim geleneğinin değersizleştirilmesini ve tıp mesleğinin laikleşmesini beraberinde getiriyordu. Hekimler geçmişte hijyen ve tedavi alanında aynı endişeleri paylaştıkları dinden giderek kendilerini ayırmayı amaçlıyorlardı. Bu kopuş ve yenilenme fikri eski bilgi birikiminin sıfırlanması anlamına geliyordu.[2]

Osmanlı halk tıbbı genelinde bugüne dek fazla araştırılmamıştır. Ayşegül Demirhan Erdemir, Ayten Altıntaş, Ali Haydar Bayat ya da Nil Sarı gibi araştırmacıların çalışmalarında kısmi bazı gözlemlere rastlamak mümkündür kuşkusuz, ancak bunlar da genellikle yüzeysel ve pek ayrıntılandırılmamış gözlemlerdir. Halk tıbbı uzun zaman Türk tarihçileri tarafından bilimsel araştırmaya yakışmayan bir alan[3] olarak kabul edilmiştir. Ünver ya da Adıvar gibi bazı tarihçiler ise, 19. yüzyılda modern tıbbın gelişinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda halk tıbbının birdenbire ortadan kaybolduğu fikrini ortaya atmışlardır. Bu alanda hâlâ araştırılmaya muhtaç pek çok konu bulunmaktadır. Tıbbın icra ediliş biçimleri, hastalıkların tarihi ya da geleneksel tedavi yöntemleri pek bilinmeyen konular arasında yer almaktadır.[4] Bugün elimizde Osmanlı halk tıbbının geneline değinen hiçbir bilimsel araştırma bulunmamaktadır. 1990'lı yıllarda, daha önce adı geçen tıp tarihi uzmanları halk tıbbı uygulamalarının kapsayıcı ve yargılamadan kaçınan bir envanterini çıkarmaya giriştiler. Bu bağlamda, halk tıbbı kavramı da arka planda kaldı, çünkü aralarındaki farklar aşikâr olsa da resmi ya da gayri resmi bilimsel, ampirik ve büyüye dayalı tıp arasındaki sınırları belirlemek oldukça güçtü.

HEZAR ESRAR

Halk tıbbı uygulamaları araştırmasına konu olarak *Hezar Esrar*'ı seçmemizin nedeni nedir? Bu eser çeşitli yönlerden ilgi çekicidir:

Öncelikle, eserin yazarı II. Mahmud döneminde tüm imparatorluğun sağlık politikasından sorumlu olan "hekimbaşı"ndan başkası değildir. Hekimbaşı sağlık alanında en yüksek otoriteyi temsil eder; Osmanlı sarayındaki hekimler, cerrahlar, kehhaller, eczacılar, ile imparatorluğun tüm hekimlerinin başıdır. Tüm hekim, cerrah ve eczacıları göreve getiren ve görevden alan, denetleyen, adayları inceleyen ve yetenekli olanları terfi ettiren kendisidir.[5]

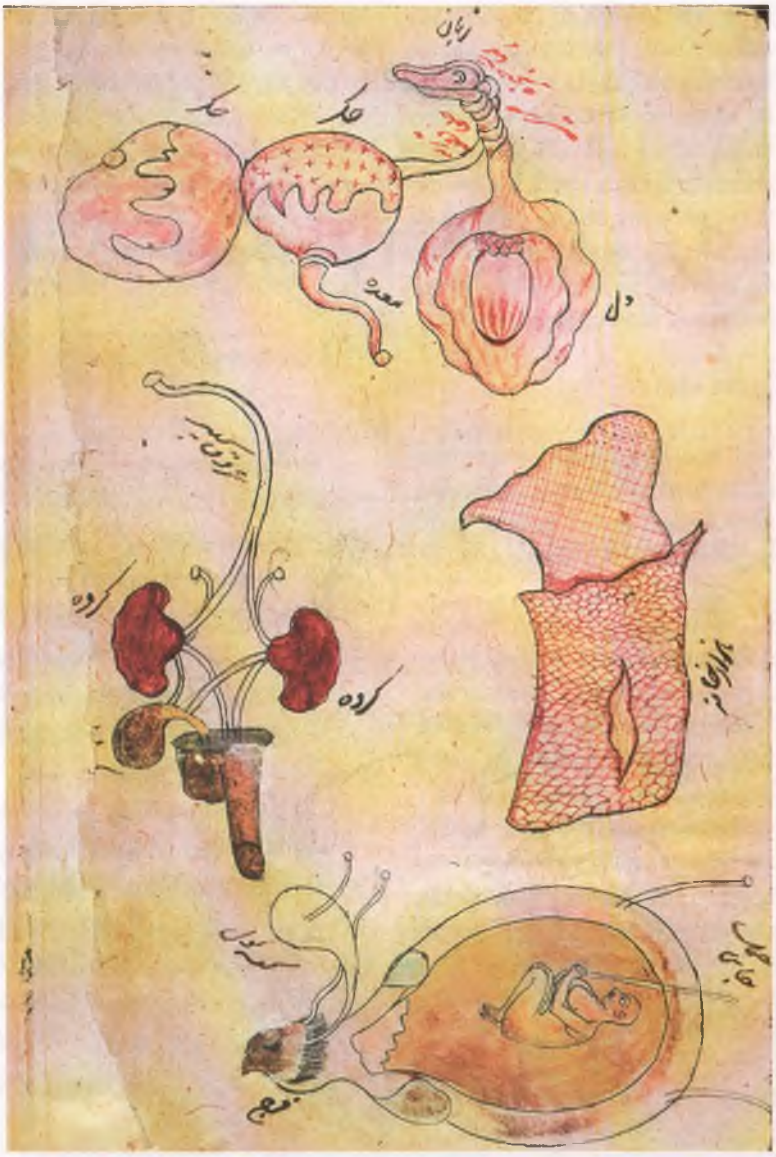
Dolayısıyla, önce eserin yazarı Mustafa Behçet Efendi'yi tanıtmak yerinde olacaktır. 1774'te İstanbul'da doğan Mustafa Behçet Efendi, büyük Osmanlı hekim ailelerinden birinden geliyordu ve Hekimbaşı Hafız Hayrullah'ın torunuydu. Meslek olarak din adamlığını seçti ve 1791'de müderris çıktı. 1803'te hekimbaşı oldu. Mustafa Behçet Efendi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında ve yeni ordunun kurulmasında önemli rol oynadı. 1831'de, halkı ve orduyu İstanbul'daki kolera salgınından korumak amacıyla karantina teşkilatının kurulmasına önayak oldu ve bu vesileyle kolera üzerine sonradan Arapça ve Almancaya da çevrilen küçük bir kitap yazdı (*Kolera Risalesi*, İstanbul, 1247/1831).[6] Bunların yanı sıra bir dizi önemli idari ve hukuki görev üstlendi. 1820'den 1821'e Mısır'da molla, 1821'de Anadolu kadıaskeri ve 1831'de Rumeli kadıaskeri oldu. 1834'te öldü ve Üsküdar'da gömüldü.[7]

Mustafa Behçet Efendi tıp eğitimi ile din ve hukuk eğitimini ilmiyye kariyeri bünyesinde birleştiren eski ekolün son hekimlerinden biriydi. Aynı zamanda, Avrupa usulü yeni tıbbın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öncülerindendi. Yeni tıp okulu Tıphane-i Âmire onun nezaretinde açıldı. Mustafa Behçet Efendi tercüman Yahya Efendi'nin gözetiminde Avrupa dillerini de çalışmıştı. *Hezar Esrar*'da bir örneğini gördüğümüz tıp alanındaki kendi çalışmaları büyük ölçüde geleneksel çizgide kalsa da[8], Jenner'in çiçek aşısı ile ilgili risalesi, Buffon'un doğa tarihi ve frengi ya da deri lezyonları (*croute de lait*) ile ilgili kitaplar gibi Batı kaynaklı bazı önemli bilimsel ve tıbbi eserlerin çevirisini yapmıştır. Nuran Yıldırım, Mustafa Behçet'i yeni tıp bilimini öğrenmiş ve medresenin tıp kurumu mekanizmasında büyük bir boşluk bıraktığını hızla kavrama zekâsına sahip bir geçiş dönemi hekimi olarak kabul eder.[9]

Osmanlı'da damıtma yöntemi.

1869'da yayınlanan *Hezar Esrar* (Bin Sır/Gizem) Osmanlı halk tıbbı uygulamalarının tasvirine ayrılmış ilk eserler arasında yer alır.[10] Mustafa Behçet yaşamının bir bölümünü

Boşaltım sisteminin çizimleri 14. yy.

bu sırların toplanmasına adamış, hayatta iken bitiremediği eserini kardeşi Abdülhak Molla ve yeğeni Hayrullah Efendi tamamlamış. Eserin, biri oldukça geniş bir kitleye ulaşmış gibi görünen Ermenice-Türkçe olamak üzere, pek çok farklı baskısı mevcuttur.

Eser gerçek anlamda sınıflandırılmamış ve endekslenmemiş çeşitli konularda bin farklı maddeden oluşmaktadır. Hastalıklar, şifalı ot tedavisi ve kocakarı ilaçları ile ilgili maddeler düzenli olarak karşımıza çıkmakta ve yaklaşık her beş maddeden üçünü oluşturmaktadır (1000'de 589). Bunların yanında, *Hezar Esrar* simyacılık, büyü, astroloji, kaplıca tedavisi, hijyen gibi çeşitli alanlara değinmekte, hacamattan dağlamaya, halk tıbbında kullanılan çeşitli yöntemleri tasvir eden maddeler içermektedir.

Eserin başka bir özelliği de referans verdiği kaynaklardır. *Hezar Esrar*'da 43 hekim ve 41 eserin adı geçmektedir. Adı geçen hekimler arasında Dioskorides, Paracelse, Buffon, Galenus, İbn Sînâ, Mattioli, İbn al-Baytar ve Al-Razi de yer almaktadır. Mustafa Behçet'in 6. yüzyılda yaşamış olan İranlı hekim Mehmed Mûmin el-Hüseyni'nin ilaçların kullanımıyla ilgili eseri *Tuhfetül-Mümin*'e düzenli olarak gönderme yapmış olması ilginçtir. Yine aynı yüzyılda yayınlanan ve İtalyan botanist Pietro Andrea Mattioli'nin Dioskorides'in Materia Medica [Tıbbi Maddeler] aslı eserinden derlediği şifalı bitki tasvirleri üzerine yorumlarını içeren *Commentaires* adlı eseri de başvurulan kaynaklar arasındadır. Bu eser çok büyük bir başarı elde etmiş, 60 farklı versiyonda 32.000 adet basılmıştır.[11] Bu referansların incelenmesi, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı sarayında hekimbaşı olacak kadar seçkin birinin kitaplığından hangi bilimsel eserlerin bulunabildiği konusunda da bize oldukça kesin bir fikir vermektedir.

Behçet Efendi bu eseri hazırlarken çoğunlukla kayda geçmemiş sözlü aktarım geleneğine dayanan bazı inançları, uygulamaları ve becerileri ele alarak, bir anlamda Osmanlı "tıp folkloru"nun malzemesinin tespitine girişmiştir.

Hekimlerin şarlatanlığa karşı açtıkları savaş, 19. yüzyıl sonlarında halk tıbbı uygulamalarının gerilemesine katkıda bulunmuştur. 1850'li yıllarda başlayan bu savaşta Avrupalıların rolünün çok önemli olduğu dönemin gazetelerinden de anlaşılmaktadır. Feza Günergun'un da belirttiği gibi, *La Gazette médicale de l'Orient* [*Doğu'nun Tıp Gazetesi*] tüm bu şifacı ve çıkıkçı kalabalığına karşı bir propaganda aracına dönüşmüştü. Artık halk tıbbının yerinin bulunmadığı bu bilimsel devrime, dönemin Türk hekimleri de katıldılar.[12] Ancak halk tıbbı geleneği, daha doğrusu bu geleneğe bağlı uygulamalar daha uzun süre varlıklarını sürdürecekti. İnsanlar göz hastalıkları için "kehhal"e, fıtık için "kasıkçı"ya (çıkıkçı), hacamat, dağlama ve diş ağrıları için berbere gitmeye alışmışlardı. Şifacılar anjini, sıracayı, deri hastalıklarını, gut hastalığını, tümörleri ve yüksek ateşi de tedavi ettiklerini iddia ediyorlardı.

Halk şifacıları maddi nedenlerle de tercih ediyordu, zira ülkedeki hekim sayısı yetersizdi. 1874 ile 1902 arasında, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den (Sivil Tıp Mektebi) sadece 404 kadar hekim mezun olmuştu. Bunlar belediye hekimi olarak tayin ediliyordu.[13] Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den (Askeri Tıp Okulu) diplomasını alan hekimler de hemen orduda istihdam ediliyorlardı. En yoksul toplumsal sınıflarda, ufak hastalıklar ya geleneksel reçetelerle ya da şifacılar tarafından tedavi ediliyordu, çünkü diplomalı hekimlerin yetersizliği, ayrıca vizite ücreti ve ilaç fiyatları oldukça yüksekti.

Psikiyatrik tedavi metodu.

Osmanlı halk tıbbının başlıca araç ve yöntemleri arasında, hayvanlardan, insanlardan ve bitkilerden (şifalı bitkiler) elde edilen maddeler, mineraller (kristaller), besin maddeleri, hacamat etme, kusturma, terletme, kutsal cisimler ve büyü (formüller, muskalar, hastalığın başka bir insana, hayvana ya da eşyaya aktarılması) bulunuyordu. Tedavi yelpazesinde cerrahi müdahalelere dahi rastlanabiliyordu.

Hezar Esrar'da elli kadar hastalığın tanımı yapılmıştır. En sık sözü edilen ağrı ve hastalıklar arasında sakatlıklar ile deri hastalıkları, yüksek ateş, zührevi hastalıklar, göz yangısı, bulantılar, parazit hastalıkları yer alır. Kolera, ishal, hemoroit, akıl hastalıkları, iç kanamalar, veba, böcek sokmaları vb. rahatsızlıklara da değinilir. Eserde koruyucu hekimlik konusunda da otuz kadar madde bulunmaktadır.

Hezar Esrar'da hastalıkların tedavisi oldukça ayrıntılı bir biçimde tasvir edilir. Yazar derlediği hastalık ya da rahatsızlık türlerinin çoğuna uygulanabilecek çarelerden söz eder. Bunlardan çoğu, yani yaklaşık 240 kadar reçete şifalı ot tedavileri içermektedir.

Büyü metinleri, sağlık endişelerinin ve gebeliğin en önemli yeri işgal ettiğini gösteriyor. Hezar Esrar*'dan 369 numaralı maddeye bakalım: "Hekim al-Kurtubî, doğumu kolaylaştırmak için gebeye bir koçun sağ boynuzunu vermeyi tavsiye eder."*

ŞİFALI OT TEDAVİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda bitkiler, 19. yüzyıl sonlarına ve modern kimyanın yerleşmesine kadar kullanılan ilaçların temelini oluşturuyordu. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geniş ölçüde kullanılmaya devam eden bitkiler, yavaş yavaş yerlerini kullanılması daha kolay sentez ilaçlara bıraktı.[14] Hastalıkların şifalı bitkiler yardımıyla iyileştirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda en yaygın geleneksel tedavi yöntemiydi. 14. ve 15. yüzyıllarda derlenen belli başlı kitaplarda, Osmanlı eczacılığında kullanılan 580 kadar ilaç yer alır. Osmanlı hekim ve bilginleri tıbbi reçeteleri hazırlarken genellikle Arap ve Yunanlı hekimlerin eserlerinin Türkçe tercümelerine başvururlar, bunlara Osmanlı dünyasındaki çeşitli halkların sözlü gelenekleri de eklenirdi. En çok adı geçen yazarlar Hipokrat, Dioskorides, Galenus, İbn Sînâ, İbn el-Baytar, Hüseyni Tankabuni, ayrıca İbn Şerif ve Hacı Paşa'ydı. Galenus'un ilaç olarak kullanılan bitkilerle ilgili kitabı ya da Yunanlı hekim Dioskorides'in Materia Medica [Tıbbî Maddeler] başlıklı incelemesi Osmanlı dilinde tıp ve eczacılık konusunda büyük rol oynadı. Şifalı bitkilerle ilgili klasikleşmiş eserler 19. yüzyılın sonlarına kadar basılmaya devam etti. İbn el-Baytar'ın *Müfredat* (*Şifalı Bitkiler İncelemesi*) başlıklı eseri 1874'te Mısır'da basıldı. Bu eser hem Osmanlı, hem de Arap eczacılığında önemli yer tutar. Eserde yaklaşık 260 farklı kaynaktan derlenmiş 1400 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral madde tanımlanır. İbn el-Baytar aynı bitkinin Arapça, Farsça, Berberî, Yunanca ve Latince adlarını da verir. Modern tıp mektebinin kurulmasın-

dan yarım yüzyıl sonra bu eserlerin basımına hâlâ devam edilmesi, Profesör Günergun'un da son derece isabetli bir şekilde belirttiği gibi, iki farklı tıbbın bir arada varlıklarını sürdürdüğüne işaret eder.

Abdülaziz Bey de tıbbi uygulamaları iki gruba ayırır: kocakarı ilaçları ve mücerreb-i etıbbadan ilaçlar (hekimler tarafından denenmiş ilaçlar).

Hezar Esrar'da yer alan 240 madde, aralarında sığırkuyruğu, rezene tohumu, sedefotu, ada soğanı, lisanü'ssevr (hodan çiçeği) ve sinirotunun da bulunduğu bitkilerin tıbbi kullanımını açıklamaktadır.

DİŞ AĞRILARININ TEDAVİSİ

Diş hastalıklarına ayrılan maddeler esas olarak diş çürüğü, diş çıkarma, apse ya da dişeti iltihaplarından kaynaklanan diş ağrılarının giderilmesi konusunu içerir.[15]

Şifalı bitkiler diş ağrılarının tedavisinde bolca kullanılırdı. Sıklıkla müstahzarların yapımında kullanılan hatmi çiçeği, mersin, sarımsak, semizotu, banotu, karanfil ya da haşhaşa başvurulurdu. Genellikle ağız gargarası ya da ağrı kesici özelliği olan yakı biçiminde uygulanan bu bitkiler, ortaçağda en yaygın tedavi yöntemleri arasında yer alırdı:[16]

- madde 648: "*Tuhfe*'ye göre, dişleri mersin ile temizlemek diş sağlığını korur."

- madde 585: "Diş ağrılarını yatıştırmak için afyon esansı kullanmak yaygındır. Ancak, bu esans diğer dişlere zarar verebilir. Bunun için, küçük bir kumaş parçası üzerine birkaç damla karanfil esansı damlatmalı, sonra çürük dişin içine yerleştirmeli. Ağrıyı dindirecek, diğer dişlere zarar vermeyecektir."[17]

- madde 572: "Diş ağrılarını dindirmek ve iyileştirmek için, çürük dişin üzerine öğütülmüş serkile otu uygulamalı ve etkisini göstermesi için bütün gece bırakmalı."[18]

- madde 583: "Nezleden veya diş ağrılarından korunmak için, reçine ile ekşi sirke kaynatmalı, sonra temiz bir beyaz kıl eklemeli. Son olarak, başka hastalıkların yol açtığı dişeti iltihaplarını gidermek için bu karışımla ağzı çalkalamalı."

-madde 348: "Yamas Hekim'e göre, diş ağrılarıyla başetmek için kulağın içine macun haline getirilmiş çobançantası otu[19] yerleştirmeli. Epistaksise[20] karşı, koltuk altlarına birkaç çobançantası yaprağı koymalı. Beyin hastalıklarına karşı ise, topuk altına yine bu otlardan yerleştirmeli."

Diş ağrılarının tedavisinde bitkisel kökenli ecza kullanımının önemi, dişi içeriden tahrip ettiğine inanılan solucanlarla ilgili kurama dayanır. Bu parazit kuramı, sarımsak ya da karanfil gibi solucanı delerek düşürmesi beklenen bitkilerin kullanımını haklı göstermiştir.

Ancak, diş ağrılarını gidermek için dağlama ya da hacamat etme gibi yöntemler de sıklıkla kullanılırdı. Dönemin tüm hekimleri ağrıyı dindirici özellikleri olan hacamat yöntemine ikna olmuş gibiydiler.[21] Vücut salgılarıyla ilgili bir dengesizlik ortaya çıktığında da yine hacamat (kan alma) yöntemi uygulanırdı.[22]

madde 342: "Dişeti bir iskorpit kılçığı yardımıyla delinirse, kanayacak ve diş apsesi inecektir."

HAYVANSAL MADDELERİN KULLANIMI

Hezar Esrar deve beyni, keçi ödü, fildişi ya da metalleri sertleştirmekte de kullanılan yersolucanı suyu gibi bazı hayvansal maddelerin kullanımına da değinir. (Madde 939: "Dövüldükten sonra imbikten geçirilmiş yersolucanı suyu içeren su dolu bir kovada soğutulan çelik hızla sertleşecektir. Kılıç, bıçak ya da ateşli silah gibi metal gereçler bu sayede çok dayanıklı olacaktır.")

KADIN ŞİFACILAR

127 madde kocakarı ilaçları ve reçetelerine dayanan "halk tıbbını" ele alır. Şifacı kadınlar hastalıkları sıklıkla çeşitli törenlerin de eşlik ettiği geleneksel yöntemlerle tedavi edi-

Tıbbın modernleşmesi Batı'da teşhis ve tedaviye laboratuvarın dahil edilmesi anlamına geliyor. Geçmişe ait bilim geleneğinin değersizleştirilmesini ve tıp mesleğinin laikleşmesini beraberinde getiriyordu. Hekimler geçmişte hijyen ve tedavi alanında aynı endişeleri paylaştıkları dinden giderek kendilerini ayırmayı amaçlıyorlardı. Bu kopuş ve yenilenme fikri eski bilgi birikiminin sıfırlanması anlamına geliyordu.

yorlardı. Nuran Yıldırım halk tıbbı alanında en ünlü şifacı kadınların çiçek hastalığına karşı aşı yapanlar olduğunu belirtir. Bu kadınlar "aşıcı hatun" ya da "çiçekçi hanım" gibi adlarla çağrılırlardı. 19. yüzyıl ortalarında, hiçbir diploması olmadan geleneksel deneysel tedavi yöntemlerini uygulayan bu kadınların ne kadar önemli yer tuttuğunu görmek ilginçtir. 1857 tarihli *La Gazette médicale d'Orient* hektik ateş [*fièvre hectique*] pamukçuk ve ülseri iyileştiren, göz hastalıklarını tedavi eden

kadınların varlığından söz eder: raşitizm konusunda uzmanlaşmış, ancak ishal ve çocuklarda karın şişliklerini de tedavi eden "kırbacı"lar, kaşıntıları ve genellikle çocukların yanaklarında çıkan bir tür kabuklu egzama olan alaz hastalığını iyileştiren "alazcı"lar ya da baş ağrılarına, bulantılara, uykusuzluğa, hastalarının başının üzerinde tutulan su dolu bir kaba eritilmiş kurşun dökerek çare bulan "kurşuncu"lar. *Hezar Esrar*'da kurşundan söz eden 11 madde vardır. Madde 325 kurşunculara da gönderme yapar: "Uyuyan bir kişinin yastığının altına kendisinin haberi olmadan yerleştirilen beş parça kurşun, tuhaf rüyalar görmesine yol açar." Nuran Yıldırım'ın *Sağlık Alanında Türk Kadını*'nın yeri üzerine hazırladığı kitapta,[23] 19. yüzyılın sonlarında şifacı kadınların şifalı bitkilerden, kokulu çiçeklerden ve bilinen hayvansal maddelerden ilaç yapmak amacıyla geleneksel reçetelere göre bazı preparatlar hazırladıklarını gözlemler. Mustafa Behçet kitabındaki bazı maddelerde bu kadınların deneyimlerinden ve atalarından edindikleri bilgilerle hazırladıkları reçetelerle ünlü olduklarını belirtir.

Bu reçetelerde en sık rastlanan bitkiler papatya, pelin, hatmi çiçeği, zencefil ve ıhlamurdur. *Hezar Esrar*'dan madde 33'ü örnek verelim: "Arı sokmasından korunmak için bir hatmi çiçeğini zeytinyağıyla karıştırın ve vücudunuzun bir kısmına uygulayın."

BÜYÜ TATBİKATLARI VE KEHANET İLİMLER

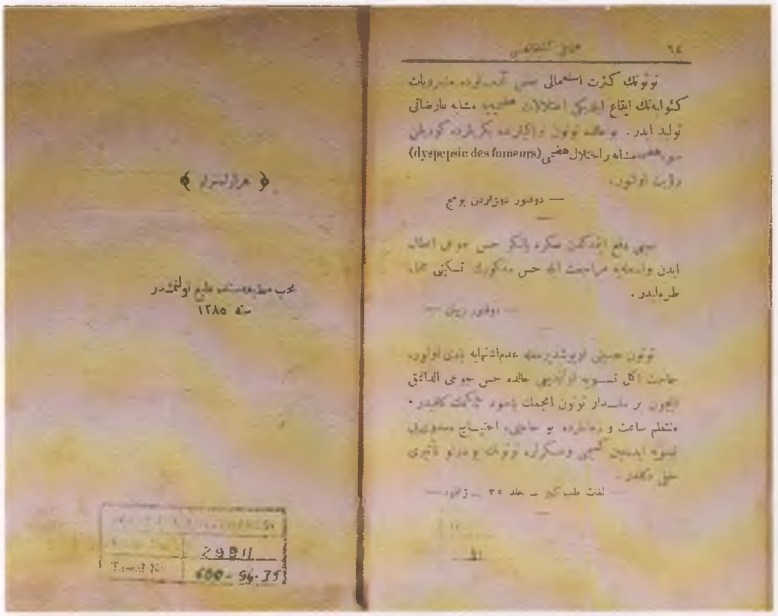
Büyü ve kehanet, hastalıklar da dahil olmak üzere yaşam boyu insanın karşısına çıkabilecek her türlü sorunu çözmeye yönelikti. Dini eserler de doğaüstü güçlerin kullanılabileceğini öğretiyor, bir sözcük ya da bir dua, bir hareket ya da bir âyin ile gerçekleşen iyileşme mucizelerini anlatıyordu. Büyü, kutsal alandan olağanüstü özellikler atfedilen bazı araçları almıştı: Kitaplar, ayetler, melek isimleri. Bilimden ve özellikle büyüye daha yakın astroloji, nümeroloji ve simya gibi kollarından ise, büyü araçlarının işleyiş ilkelerini öğreniyordu: büyü kullanmak için uygun zamanın belirlenmesi; gezegenlerin, hayvan uzuvlarının ve minerallerin özellikleri; muskaları hazırlama ve kullanma kuralları.[24] Büyü ne resmi dinin, ne bilimin tatmin edebildiği ilkel ihtiyaçlara cevap veriyor, her türden sorun için çözüm öneriyordu. Ancak büyü metinleri, sağlık endişelerinin ve gebeliğin en önemli yeri işgal ettiğini gösteriyor. *Hezar Esrar*'dan 369 numaralı maddeye bakalım: "Hekim al-Kurtubî, doğumu kolaylaştırmak için gebeye bir koçun sağ boynuzunu vermeyi tavsiye eder."

Bel ağrısı tedavisi.

59 madde hastalıkların büyü ve kehanet yoluyla teşhis ve tedavisine değinir. Bunlardan 18 tanesi muska kullanımından söz eder. Madde 7: "Dişlerin çıkmasını kolaylaştırmak için, atın köpekdişinden yapılmış bir muskayı çocuğun boynuna takmalı." Difteriyi tedavi etmek için, Mustafa Behçet maddelerinden birinde şu öneride bulunur: "Saraydan bazı kişilerin dediğine göre, gırtlak difterisini iyileştirmek için, yedi engerek yılanını kızıl renkli ipekten bir iple boğmalı, sonra hastanın boynuna asmalı." Mustafa Behçet büyücülerin migren ağrılarını tedavi etmek için okuyup üfledikleriden söz eder. Halk tıbbı bilgi ve becerilerine ayırdığı makaleler boyunca, Mustafa Behçet ilaçların etkileri ya da etkisizlikleri ile ilgili bazı açıklamalar da getirir. Yazar, yararlarını açıkça tanımaktan ya da inkâr etmekten kaçınarak, bu tedavi yöntemlerinin çokluğu karşısında temkinli bir tavır takınır. Yine de bazılarının iyileştirici özellikleri olduğunu kabul eder. Madde 894'te de görüldüğü gibi, bu özelliklerin bazıları da modern tıptan gelmektedir: "Çağdaş hekimler de kronik baş ağrılarına karşı hap biçiminde kediotu ve kinin kullanılmasını öneriyorlar." Yine aynı şekilde: "Bitleri yok etmek için, bir geyik boynuzunu öğütmeli ve dövmeli. Elde edilen tozu saçların üzerine serpmeli. Bu hazırlaması kolay bir çaredir ve bundan bir ilaç imal etmek yararlı olacaktır" (madde 904). Yazar limonun erdemlerini de kabul eder ve son derece yararlı bir meyve olduğunu vurgular: "Bir sıtma krizini durdurmak için, Yamis Hekimi hastayı limon çekirdekleri ile tütsülemeyi öneriyor." Mustafa Behçet hemoroitleri tedavi etmek için sığırdili otunun kullanımını hararetle tavsiye eder (madde 266). Uyuz hastalığının tedavisi için ise, yumurta sarısı ve kükürt tozu ile hazırlanan bir karışım fazlasıyla yeterli olacaktır (madde 258).

Son olarak, başka bazı çareler inanılmaz ya da etkisiz ola-

Hezar Esrar'ın 1285 tarihli nüshası.

rak tanımlanır ve dini ya da batıl inanç kategorisinde ele alınır. Hidrosel ile ilgili maddede, yazar hayaların sedir ağacı odunu ile ısıtılması gerektiğini açıklar. Hıçkırığı tedavi etmek için ise (madde 294): "Korkunç hıçkırık hastalığından karşınıza bir kaz yerleştirerek kurtulabilirsiniz, hastalık hayvana geçecek ve ölecektir. Bu işlemi hastalık tümüyle geçinceye kadar yedi kez tekrarlayın". Son bir örnek olarak, madde 622'yi verelim: "Hekimler karpuzun kabuğu üzerindeki çizgilerin toplamı tek sayı ise tadının da leziz olduğunu anlatırlar".

SONUÇ

18. yüzyılın sonuna kadar, halk tıbbı bilimsel tıp uygulamalarından temelde ayrılmıyordu. Bir sonraki yüzyılda ise, sağlık alanındaki popüler kuramlar çağdaşları olan Batılı modellerin etkisinde kaldı. Ancak Avrupa tıbbı ile ilk temas 19. yüzyıldan çok önceye dayanır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Avrupalı hekimler, özellikle de Avrupa kökenli eserlerin Türkçe çevirileri modern Osmanlı tıbbının ilk temellerini attılar. Yine de Avrupa tıbbının öğretimi, bazı tarihçilerin öngördüğü gibi geleneksel tedavi yöntemlerinin sonunu getirmedi. 19. yüzyıl ortalarında her iki tıp okulunun, yani Süleymaniye Medresesi ile modern tıbbın gururlu temsilcisi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin bir arada varlıklarını sürdürmesi, geleneksel tıbbın yeni Türk-Osmanlı modern tıbbının inşasında tuttuğu önemli yere ve oynadığı baskın role işaret eder.

DİPNOTLAR

* Anne Marie Moulin, «Le dialogue médical franco-persan au XIXème siècle» [«19. yüzyılda Fransa-İran Tıp Diyaloğu»], *Bibliotheque iranienne* (58), 2004, IFRI, s. 305-329.

1 Eberhard Wolff, *Médecine populaire. Dictionnaire historique de la Suisse* [*Halk Tıbbı. İsviçre Tarihsel Sözlüğü*], http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/ F25626.php, 2009.

2 Moulin, *a.g.m.*., s. 306.

3 Bkz. Murat Belge'nin *Radikal* gazetesinde yayınlanan «İtıkat ve Bilgi» başlıklı makalesi, 9 Kasım 2001, http://www.radikal.com.tr/veriler/2001/11/09/haber_20511.php.

4 Feza Günergun, *The Turkish response to Western medicine and the Turkish Medical Historiography*, 23. Uluslararası Karşılaştırmalı Tıp Tarihi Sempozyumu – Doğu ve Batı, 5-11 Temmuz 1998, Seul, s. 1-2.

5 Tayyip Gökbilgin, «*Hekim-bashi*», *Encyclopedie de l'Islam* [*İslam Ansiklopedisi*], Paris, E.J. Brill, 1971, cilt 3, s.350.

6 Bernard Lewis, «*Bahjat Mustafa Efend*», *Encyclopédie de l'Islam*, Paris, E.J. Brill, 1971, cile 2, s.948.

7 Feridun Nâfiz Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748ci Yıldönümü Dolayısiyle Hekimbaşı Mustafa Behçet: Zâtı, Eserleri Üstüne Bir Araştırma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1932, s.11-35.

8 *A.k.*, s.102-103.

9 Nuran Yıldırım, «Le rôle des médecins turcs dans la transmission du savoir» [«Bilginin aktarımında Türk hekimlerinin rolü»], *içinde* M. Anastassiadou-Dumont (yön.), *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes* [*Uluçuluk Çağında Osmanlı Hekimleri ve Mühendisleri*], Paris, IFEA/ Maisonneuve & Larose, 2003, s.127-170.

10 «'Les mille secrets', padişahın eski hekimbaşısı merhum Mustafa Behçet Efendi tarafından yazılmış, yazarın gerek okumalarından, gerekse kişisel deneyimlerinden derlediği çeşitli eşyanın özelliklerinden ve tuhaf olaylardan söz eden tıp kitabı, ölümünden sonra, kardeşi Abdülhak ve onun oğlu Hayrullah Efendi tarafından Muhib Yayınevi'nde bastırılmış, fiyatı 15 kuruş», *Journal Asiatique ou recueil de mémoires* [*Asya Dergisi ya da Anı Derlemeleri*], Paris, Societé Asiatique, 1871, Cilt XVIII, s.140.

11 Musa Çimen, *Hezâr Esrâr de Mustafa Behçet Efendi: Transcription, traduction et analyses* [*Mustafa Behçet Efendi'nin Hezar Esrar'ı: Transkripsiyon, Çeviri ve Çözümleme*], Strasbourg Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.6.

12 Nuran Yıldırım, «Mustafa Behçet Efendi», *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 209-291.

13 Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları Rektörlük No. 3598, Dekanlık No. 155, İstanbul 1990, s. 45-62.

14 Floreal Sanagustin, «Les droguistes traditionnels» [«Geleneksel ilaç satıcıları»], *A l'ombre d'Avicenne, La médecine au temps des califes* [*İbn Sînâ'nın Gölgesinde. Halifelik Devrinde Tıp*], Paris, Snoeck-Ducaju & Zoon / IMA, 1996, s. 105-108.

15 Agnès et Thibault Monier, *L'art dentaire dans l'Egypte pharaonique* [*Firavunlar döneminde Mısır'da Dişçilik Sanatı*], SFHAD, 2001.

16 François Vidal, *Regards sur l'Histoire de l'art dentaire. De l'époque romaine à nos jours* [*Roma Devrinden Günümüze Dişçilik Sanatının Tarihi*], Académie Nationale de Chirurgie Dentaire.

17 Anestezik özellikleri Antik Çağ'dan beri bilinen haşhaş, genellikle gargara ya da yakı biçiminde kullanılırdı. Ağrı kesici ve uyuşturucu özellikleri konusunda: «Sabah ve akşam soğuk su ile alınan yarım dirhem haşhaş kabuğunun ateşli, iltihaplı ve ince akıntılı ishale karşı mucize yarattığını ve akıntılı ve kanlı ishali mucizevi biçimde kestiğini gördüm. Bu gerçek bir tecrübedir.», Ibn al-Baytar, *Traites des simples : Notices et extraits des manuscrits de la bibliotheque nationale*, Institut National de France, 1877, s.30-31.

18 Başka örnekler için, bkz. Christine Lalanne, «Nefes için Romalılar dillerinin altına mür yaprağı koyarlar, ağızlarını gül kurusu katılmış şarapla çalkalarlar, mine çiçeği, banotu, sinirotu çiğnerlerdi», (*L'art dentaire à travers les âges*, Dossier d'Odonto-Stomatologie Homéopatique, 2006, lien internet : http://www.homeoint.org/seror/odonto/ lalanneart.htm).

19 Çobançantası otu için kullanılan diğer bir terim: Capsella Bursa-Pastoris.

20 Burun kanaması.

21 François Vidal, *La polyvalence thérapeutique de la saignée*, BIUM.

22 Bkz. Cazalaa Jean Bernard (éd.), «Sonuçta kan hangi damardan alınırsa alınsın, hacamat üç amaç için uygulanır: ilk olarak, kan yoğunluğunu azaltmak & şişmiş kan damarlarını boşaltmak için; & o zaman boşaltıcı hacamattan söz edilir. İkinci olarak, belirli bir bölgeyi şiddetle şişiren, yakan & baskı yapan kan oradan çekilsin & akıtılsın; & o zaman buna kan çekme denir.
Üçüncü olarak, belirli bir bölgeye kanı daha bol & daha çabuk aktarmak için, öyle ki orada meydana gelen tüm sıkıntıları bir sel gibi alsın götürsün; & o zaman da buna avutucu hacamat denir.» (*Traite de la Saignee*, Paris, Debure, 1765).

23 Fransızca çevirisi: *La femme turque dans le domaine de la santé*, (çev. Daniel Rottenberg), Strasbourg Üniversitesi, 2006, profesyonel çevirmenlik yüksek lisans tezi.

24 Ron. Barkaï, «Médecine, astrologie et magie» [«Tıp, astroloji ve büyü»], *A l'ombre d'Avicenne. La médecine au temps des califes*, Paris, Snoeck-Ducaju & Zoon / IMA, 1996, s. 189-226.

YENİ HAYAT DERGİSİ VE

'1 MAYIS NÜSHA-I FEVKALÂDESİ'

HAMİT ERDEM

'Amele kardaşım, yoldaşım, arkadaşım! Bir Mayıs gününü sana tebrik eylerim. Bugün meşkûremiz henüz çocuk halindedir. Âti, o koca saadet-i beşer sizindir... Mecmuamız, 1 Mayıs bayramını umum cihan amelesine tebrik etmeyi, kendisine en büyük şeref bilir.'

Yeni Hayat dergisi, 1 Mayıs 1922'de emekçilerin bayramını kutladığı 'fevkalâde nüshası'nda bir yazısını böyle bitiriyordu.

1922 yılı Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yeniden (ikinci kez) kurulduğu yıldır.

1921 başında örgütleri kapatılan ve ağır hapis cezaları ile cezalandırılan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileri, 1922 başlarında partinin kurulması için yeniden bir araya gelmişlerdi.

Partinin kuruluş sürecinde çıkarmaya başladıkları *'Yeni Hayat'* dergisi, bu süreci hızlandırmıştır.

Yeni Hayat dergisi, 18 Mart 1922 tarihinde -18 Mart, (1871) Paris Komünü'nün kuruluşu kabul edilen gündür ve derginin çıkışı bu güne denk getirilmiştir- yayımlanmaya başlanmış, THİF ise 28 Mart'ta (1922) kurulmuştur.

Yeni Hayat dergisinin kapağının en üstünde:

'Bütün Dünyanın Emekçileri ve Mazlum Halkı Birleşiniz' ibaresi, bulunmaktadır.

Künyesindeki diğer bilgiler şöyledir:

İlmi, İçtimai, İktisadi ve Siyasi Mecmua

İdarehane, Ankara, İkaz Matbaasında, Daire-i mahsusa

İştirak Şartları: Yıllığı 450, Altı Aylık 250, Tanesi 15 kuruş, Geçmiş Nüshalar 20 kuruştur

İştirakiyun Fırkası'nın Naşir-i efkârıdır

Sahip ve Müdiri: Nazım

Haftada Bir Çıkar

18 Mart 1922'de yayın hayatına başlayan *Yeni Hayat*'ın yaşamı aynı yılın -muhtemelen- eylül ayı sonuna kadar sürmüştür ve bu süre içinde 26 sayı yayımlandığı tahmin edilmektedir.

Derginin tıpkıbasımının TÜSTAV tarafından günümüz Türkçesiyle yayına hazırlanacağı -bir süre önce- duyurulmuştur.

Yeni Hayat'ın bulunabilen sayılarında öne çıkan makalelerin başlıklarının bir bölümü aşağıdaki gibidir.

Derginin;

1. sayısında, *Yeni Hayat*'ın çıkış amacı, Paris Komünü ile ilgili bir yazı, dokuz hafta sürecek E. Varga imzalı 'Cihanşumül Kapitalist İktisadiyatın Buhranı' başlıklı bir inceleme çevirinin ilk bölümü, *Komünist Manifesto*'nun tefrika halinde yayımlanacağı -ikinci sayısından sonra ayrıca kitap olarak basılacağı duyurularak son verilmiş- ve THİF yöneticilerinin kendilerinin kurdukları bir kooperatif, 'mühim bir teşebbüs' başlığıyla verilmiştir.

Yine 1. sayıdan itibaren 'hassas' bir konu olarak 'Fuhuş, Kadın ve Kapitalizm' konulu yedi hafta süren ve A. Kollontai'nin konuşmalarından oluşan bir dizi bulunmaktadır.

2. sayıda, Paris Komünü anısına Ankara'da yapılan kutlamalar, Troçki'nin nutku,

3. sayısında 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın TBMM'ne Beyannamesi' ile partinin kuruluşunun kamuoyuna duyurulması ve bu konudaki açıklanması izlenmektedir.

5. sayıda, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 'Cihan Amele ve Köylüsüne ve Üçüncü Enternasyonal Vasıtasıyla Komünist Fırka ve Teşkilatlarına Beyannamesi' yayımlanmıştır.

8. ve 9. sayılarda 'Komünist Fırkasının Proletarya İnkılâbındaki Rolü Hakkında, Komünist Enternasyonal

İkinci Kongresi'ndeki tartışmalar aktarılmaktadır.

11, 12 ve 13. sayılarda Komünist Enternasyonal İcra Komitesi tarafından kaleme alınan 'Sendika Hareketi-Fabrika, İmalathaneler Komiteleri ve Üçüncü Beynelmilel' yazıları dikkati çekmektedir.

Yine Maksim Gorki'nin Lenin'i anlattığı yazılar Dr. Fuat Sabit'in çevirisi ile (12. ve 13. sayı) yer almaktadır.

Yeni Hayat'ın 15. sayısında (8 Temmuz 1922) 'THİF Merkez-i Umumisinden, Yunan Köylü, Amele ve Askerlerine Bir Hitap' ve 'Yunan Komünistlerin Beyannamesi',

15 Temmuz'daki 16. sayısında 'Halk İştirakiyun Fırkası hükümetçe tasdik olunmuş programındaki maddeyi mahsusa gereği önümüzdeki 10 Ağustosda ilk konferansını akde karar vermiştir' diyerek parti kongresinin yapılacağını duyurmaktadır. Yine bu sayıda Erzurum'dan Nazım Nazmi'nin 'Lenin'in âlemi İslam'a hitaben neşrettiği beyanname münasebeti ile' 'Yoldaş Lenin' şiiri yer almaktadır.

17. sayıda; 'Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Konferansı'nı akde karar vermiştir. Konferansa iştirak edecek murahhasların hazırlanmakta oldukları haberleri peyderpey alınmaktadır' duyurusu ile kongre çalışmalarının ilerlemekte olduğu yazılmaktadır.

Yeni Hayat'ın 18. sayısında (5 Ağustos 1922) THİF'nın programının ekonomik yanlarıyla, özellikle toprak sorunu açısından yapılmak istenen değişiklikler üstüne bir yazı 'İktisat İşleri' başlığıyla verilmiştir.

20. sayısında (22 Ağustos 1922) THİF'nın Yakındoğu'daki ulusal kurtuluş hareketleriyle ilgili bir yazı bulunmaktadır.

21. sayı ağustosun son haftasında çıkmış olmalıdır. 21. sayıda, Fırka'nın Kayseri Merkez-i Heyeti'nin teşkil ettiği, THİF Kongresi için Sovyetler'den gelen 'Misafirlere Hoş Geldiniz' yazısı ve misafirlerin '*Yeni Hayat*' matbaasını ziyaretleri, THİF'nın Başkumandanlığa ve BMM Riyasetine çektiği kutlama telgrafları, Nazım Hikmet'in 'Gözlerimiz' şiiri yer almaktadır. Ayrıca Kongre için gelen Jacques Sadoul'un beyannamesi: 'Fransız ve İngiliz emekçilerine Türk emekçileri için, diyor ki: Yeni Türkiye, Şark'ın kurtuluşu namına emekçiler dünyası düşmanlarına en kahhar ve öldürücü yumruğunu indirmiştir. Yeni Türkiye'ye müzaheret emekçiler dünyasına borçtur' yazısı dikkat çekmektedir.

Ankara'daki Komintern temsilcisi Golman'ın bir raporuna göre ise, *Yeni Hayat*'ın 22. sayısında, gerici basında partiyi karalama kampanyasına karşı 'işçilerin cevabı' basılmıştır.[2]

Ağustos ayında hükümet Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresine önce izin vermiş, kongrenin toplanmasına iki gün kala ise bütün parti çalışmalarını yasaklamış ve partinin bütün belgelerinin hükümete teslimini istemiştir. THİF'nın bunu reddettiği, kongreyi ise gizli yaptığı bilinmektedir. Yargılamalar ve baskılarla biten süreçte bu olay, Ankara'da 'sol'un legal çalışma olanaklarının tamamen ortadan kaldırıldığı yılların başlangıcıdır.[3]

Yeni Hayat'ın son sayısının 26. sayı olduğu iddia edilmektedir. 26. sayıyı gören olmamakla beraber,

-hükümetin, THİF ve *Yeni Hayat* üzerinde uyguladığı teröre yanıt niteliğinde- bu sayıda, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu tarafından yazılan ve Başbakan Rauf'u (Orbay) hedef alan, 'Başvekilin Ensesine Bir Tokat' başlıklı yazının derginin de kapatılmasına neden olduğu yazılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında '*Yeni Hayat*', eylül sonu veya ekim başında kapatılmış olmalıdır.[4-5-6]

Yeni Hayat'ın 7. sayısı 1 Mayıs'a rastladığı için dergi, '1 Mayıs Nüsha-ı fevkalâdesi ' üst başlığıyla çıkmıştır. Bu sayıda 1 Mayıs'la ilgili beş farklı yazı ile bir şiir, Maksim Gorki'nin '1 Mayıs Bayramındaki Hitabesinden' bir bölüm, 'Karl Marx'ın Meslek-i Alemiyesi' başlıklı bir yazı ve Zinovyev'in Lenin'i tanıttığı bir çeviri bulunmaktadır.

'*Yeni Hayat*' imzalı '1 Mayıs' başlıklı bir yazıda günün önemine aşağıdaki satırlarla dikkat çekilmektedir:

'Bütün dünya amele ve işçileri birbirleriyle anlaşmak ve birleşmek ihtiyacını bugünkü gibi hiçbir zaman görmemişlerdi. Zira burjuvazyanın bütün cihan kitlesini ve bilhassa proletarya sınıfını daima esaret boyunduruğu altında bulundurup ezmek ve bütün cihan memalikini istedikleri gibi taksim etmek gayeleri anlaşılmış idi.'

'1 Mayıs Bayramı' başlıklı bir başka yazı ise şöyle tamamlanmaktaydı:

'Amele kardaşım, yoldaşım, arkadaşım! Bir Mayıs gününü sana tebrik eylerim. Bugün mefkûremiz henüz çocuk halindedir. Âti, o koca saadet-i beşer sizindir. 1 Mayıs bayramı ileride göreceksiniz ki umum insanların umum milletlerin bayram günü olacaktır. Çünkü o vakte kadar herkes çalışacak ve bayramlar yalnız çalışanların olacaktır. Mecmuamız, 1 Mayıs bayramını umum cihan amelesine tebrik etmeyi, kendisine en büyük şeref bilir.'

KAYNAKLAR

1 (Ali Engin Güran, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları I, Emek 1, Yeni Hayat 1, 2, 3., Kaltkı Yayınları Belgesel Sosyalizm Serisi No:2, İstanbul 1976).

2 (Erden Akbulut-Mete Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, sf., 172 ve 308).

3 (Hamit Erdem, 1920 Yılı ve Sol Muhalefet, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010, sf. 233-238).

4 (Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara 1967, sf., 197).

5 (G. Harris, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, sf.,167).

6 (Füruzan Husrev Tokın, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Matbaası, İstanbul 1965, sf., 67).

1 Mayıs

Bugünkü bir mayısı tes'id eden bütün cihan proletaryası kapitalizm ve emperyalizmin mahv ve inkırâzını ve kendi saadet hürriyetlerini kurtarmaya azmetmiş büyük bir imanın yekvücut tezahürüne şahit oluyor.

Bundan otuz üç sene mukaddem (1889) senesi ikinci defa olarak Paris'te toplanan Avrupa sosyalistleri beynelmilel ikinci sosyalist kongresini teşkil ve bir mayısı kendilerine bayram ittihâzıyla tes'id etmişlerdi.

Bu günden itibaren bütün dünya işçi ve çiftçi halkı yekdiğerine meslek arkadaşı namını vererek müzâheret ve tesânüt söz birliği etmişlerdi. Bu kongrenin en mühim mukarreratı saat-ı mesâiyenin sekize tenzili, askerlik hakkında teati-i efkâr ve harp aleyhtarlığı teşkil ediyordu. 1890 senesinde Paris'te, Viyana'da ve Avrupa'nın bütün büyük şehirlerinde içtimalar yapan sosyalistlerin bu mütesânid ve yekdiğerine (okunamadı) içtimaları, burjuva devletlerinin hoşlanmayacağı işçi ve amele teşkilatına canlı bir varlık ve cereyan vermişti. Bu hal karşısında bütün burjuvalar amelenin kendi aleyhlerine ayaklanarak büyük bir ihtilal çıkarmalarından endişe ediyorlardı.

Birkaç sene sonra işçi ve amele kadınlar dahi bu cereyanın muakkibi oldu. Ve erkeklerle beraber bir mayısı tebcil ediyorlardı.

Bundan ürken burjuvalar ve ellerindeki hükümet adamları birçok vesilelerle bu cereyanın önüne geçmeye menfaatlerini yıkıp deviren bu işçi ve çiftçi ittifakının kuvvetli varlığının mahvına olanca mevcudiyetleriyle çalışıyorlar idi.

Bilhassa ikinci beynelmilel sosyalist kongresinden sonra işçi ve çiftçi halkın bu 'bir mayıs'ı en mukaddes bayramları addetmeleri ve bugün hiçbir işçi ve amelenin çalışmamaya ahd ve peymanla tatil-i eşgal etmeleri âti hakkında burjuvaları pek ürkütüyordu. Bu ikinci beynelmilelin içtimaında ileri gelenlerden bir zat kürsüden umuma hitaben,

Bir Mayıs (okunamadı) diye bağırıyordu. 1914 senesinde garp emperyalist (okunamadı) vücuda getirdikleri kanlı harp 1915 senesinde daha ileri götürülerek Almanya'da olsun Fransa ve İngiltere'de olsun bilumum işçilerin ve sosyalistlerin müzâheretiyle harbi daha büyük bir şiddette devam ettirmekte, gerek asker ve gerek cephe gerisinde fabrikalarda çalışarak, her gün bir tarafın işçi ve amelesi diğer tarafın işçi ve amelesini kırıp öldürmekte iken, burjuva hükümet adamları kendi menafi-i samimiyeleri için ortaya attıkları vatan müdafaası gibi sözlerle ameleyi ve işçiyi maharetle kandırarak daha muharip vesait izhâr ve temin eyleyebilmek için geceyi gündüze katarak çalışıyor ve çalıştırıyorlardı.

Dört senedir kapitalistlerin ağır hançerleri altında akan amele kanı Avrupa'nın bütün topraklarını kanla yoğrulmuş bir bataklık haline getirmişti. Harp dolayısıyla bilumum işçi ve amelenin bir mayıs bayramını tamamıyla müşterek bir surette tes'id edememeleri kapitalizm ve emperyalizm taraftarlarını sevindirmişti. Şimdi işte kapitalistlerin vücuda getirdikleri bu kan vahşet âlemini hitama ermiş zannedenler vardır.

Fakat on beş milyon şehit ve bir o kadar da malul veren ve milyarlarca harp borçlarını ödemeye mahkûm edilen (proletarya) sınıfının bu günkü sefalet-i hayatiyeleriyle yine otuz milyona karib bikes ve (okunamadı) kalan ihtiyar, genç, kadın ve çocuk yetimlerin sırtlarından da çıkarılacak yeni yeni vergilerin itasına mahkûmiyetleri kapitalizm ve emperyalizm (okunamadı) bu milyonlarca mazlum kitlenin her türlü muamelelere sarf (okunamadı) edecek kuvvetsiz ve kudretsiz bir hale geldikleri ümidini vermişti. Burjuvaların bu galibiyeti artık ikinci beynelmilelin hükmünü sükût ettirmişti.

Dört Ağustos 1914 Alman ve Fransız sosyalistliğini kendisine mal etmek isteyen bir takım hayâsızlar harp kredisini himayelerine alarak emperyalizm ve kapitalizm için aleyhtar cereyan tevlid edecek kuvvetlerin imhasını her türlü mukarreratı meşru telâkki ederek imzada bir beis görmemişlerdi.

Fakat Karl Marks mesleğinin hakiki mücahitleri enternasyonalin düşüncesini dimağlarında daha canlı ve alevli surette yaşatıyorlardı.

Bütün dünya amele ve işçileri birbirleriyle anlaşmak ve birleşmek ihtiyacını bugünkü gibi hiçbir zaman görmemişlerdi. Zira burjuvazyanın bütün cihan kitlesini ve bilhassa proletarya sınıfını daima esaret boyunduruğu altında bulundurup ezmek ve bütün cihan memâlikini istedikleri gibi taksim etmek gayeleri anlaşılmış idi.

Bern'de vuku bulan bir içtimada sosyalist maskesiyle her tarafa sokulabilecek burjuva casusları toplamaya uğraşıyordu. Bu müfteris komitenin imhası hususunda sarfı mesai eden en büyük sosyalistlerden 'Karl Leibknecht', 'Roza Luksenburg' bu mücâhedenin kurbanları oldu.

Garb'da, Balkan Yarımadası'nda, Şark'ta ve Amerika'da sermayeci sınıfı ile proletarya sınıfının daimi bir mücâhedesini teşkil eden mahal mahal ihtilaller zuhur ediyordu.

Böylece bütün cihan proletaryası Karl Marks mesleğinin sancağı altında birleşmeye karar verdiler. Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da, İtalya'da, Avusturya'da, Macaristan'da, Balkan Yarımadası'nda, Estonya'da, Rusya'da, Japonya'da, Amerika'da bu cereyan önüne geçilemez ve her rast geldiği hallı yıkıp, deviren bir kuvvet olarak inkişaf etmekte ve cihan siyaset ve iktisadiyatını yeni bir âleme ve yeni bir hayata doğru sürüklemektedir.

1917 senesinde Rusya'da başlayan hareket Avrupa'ya ve bütün cihan proletaryasına hareket işaretini vermiş bulunuyordu. Bu dakika Rusya İmparatoru Çar Nikola'nın Alman İmparatoru Kayser Wilhem'ni, Karl (okunamadı) Burg'un ve daha büyük küçük birçok kral ve prenslerin taçlarını başından, tahtlarını altından uçuruyordu.

Bugünkü bir mayısı tes'id eden bütün cihan proletaryası kapitalizm ve emperyalizmin mahv ve inkırâzını ve kendi saadet hürriyetlerini kurtarmaya azmetmiş büyük bir imanın yekvücut tezahürüne şahit oluyor. Kralların, prenslerin taçlarını tahtlarını deviren bu günkü mazlum beşeriyetin Lloyd Corc'ların ve hempalarının (okunamadı) olduklarını görmekle de bahtiyar olacakları gün pek yakındır.

(Yeni Hayat, Yıl:1, Sayı:7, 1 Mayıs 338/1922, Sf. 1-3)

OSMANLI İŞÇİ VE ÇİFTÇİ FIRKASI'NA AİT

BİR PARTİ KAPATMA BELGESİ

HÜSEYİN BOZDAĞ

I. Dünya Savaşı öncesi siyasi ortamın karışık zamanlarında Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası, 1912 yılında hükümetten kurulmak için izin ister. Fakat bu partinin programı ve nizamnamesi "şeriata" uymadığı ve fazlasıyla" bölücü" bulunduğu için partinin kurulmasına izin verilmez. "Mezkûr fırka programıyla nizâmnâmesi mündericâtı ser-a-pa sosyalizm esâsâtı üzerine müesses"tir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sol hareketin canlanması, II. Meşrutiyet'ten sonraki döneme rastlar. II. Abdülhamid'in baskı rejiminden kurtulan işçiler ve solculukla az çok ilgileri olan aydınlar, kendilerini Meşrutiyet'ten sonra ilk aylardaki görece özgürlük havasında, hareketli bir siyasal düşünce ortamında buldular. Bu dönemde işçiler parçalı ve cılız da olsa bir grev süreci içerisine girmişlerdi. Diğer taraftan da Osmanlı aydını, yurtdışındaki eğitimi esnasında tanıştığı sol fikirleri ülkesine taşımak için ilk adımlarını atmaya başlamıştı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükümetler 1908 Ağustos-Eylül grevlerine karşı ciddi tedbirler alır ve bunları bastırmak için şiddet kullanmaktan çekinmez. Eylemlerin artması ile birlikte de 8 Ağustos 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu'nu çıkartan Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti yükselen işçi hareketine karşı nasıl bir yol izleyeceğini de açığa vuruyordu. Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi çevresi de çıkarttıkları dergilerin birçok defa kapatılmasıyla hükümetin saldırılarına maruz kalan ilk siyasi hareketlerdendi. Bu örnekler, sonrasında yaşanan parti kapatmalar ve gazeteci cinayetleri İttihad ve Terakki'nin muhalefete karşı tutumunu ortaya koyar.

I. Dünya Savaşı öncesi siyasi ortamın bu karışık zamanlarında bir parti, 1912 yılında Osmanlı Devleti'nden kurulmak için izin ister. Fakat bu partinin programı ve nizamnamesi "şeriata" uymadığı ve fazlasıyla "bölücü" bulunduğu için partinin kurulmasına izin verilmez.

Bu partiye dair ilk bilgilere *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*[1] kitabında rastlıyoruz. Kitabın belgeler bölümündeki 67 numaralı belge Dr. Hasan Rıza'nın Enternasyonal'e sunduğu bir çeşit rapor niteliğinde. Bu raporda 1912 senesinde "Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası" adıyla bir partinin programını ve iç nizamnamesini yazdıklarını anlatıyor. Hasan Rıza, her meşruti iktidarda farklı fikirleri savunan partilerin olduğunu anlatarak bu çeşitliliğin de meşrutiyetin temeli olduğunu söylüyor. Ardından da partinin kurulması için hükümete resmi başvurularını yaptıklarını fakat hükümetin izin vermeyi reddederek "Bu parti meşruti düzene aykırıdır, toplantılarını engelleyin" emrini verdiğini yazıyor. Çıkarttıkları Türkçe yayınlara da yasaklar getirildiğini ve bunların basılmasına izin verilmediğini ayrıca bu yayınlarda çalışan bazı yazarların sürgüne gönderildiğini yine bu belgeden öğreniyoruz. İncelediğim konuyla ilgili temel kaynaklarda[2] da bu partiye ait herhangi bir yayından bahsedilmiyor.

Burada yayınladığımız belge[3] bu partinin kapatılmasıyla ilgili Osmanlı Devleti'nin karar niteliğindeki emri. Belge incelendiğinde Osmanlı hükümetinin neden partiyi kapatmak istediği ve gerekçelerinin ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır. İmparatorluğun ilk ciddi "sosyalist" partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası bilindiği gibi hükümet tarafından kapatılmamıştır.[4] Partinin yayın organı "*İştirak*" dergisi ise birçok kez kapatılmıştır[5]. Fakat ilginç olan nokta, 1910'lu yıllarda faaliyette olan Osmanlı Sosyalist Fırkası ve yayın organı bile bu kadar keskin bir sosyalistlikle suçlanmıyordu. *İştirak*'in kapatılma gerekçesi devleti "değiştirmek-parçalamak" değildi. Bu bilgileri göz önünde bulundurursak araştırdığımız partinin kendi döneminde ileri ve radikal bir programa sahip olduğunu düşünebiliriz. Günümüzde de sol harekete ithaf edilen bölücülük ve yıkıcılık söyleminin ilk örneklerinden sayılabilecek bu belge günümüz söylemlerinin tarihsel köklerini anlatması bakımından önemlidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığım bir dizi tarama sonuçsuz kaldı ve partiyle ilgili herhangi bir belgeye ulaşamadım. Amacım parti prog-

ramını ve nizamnamesini okuyarak kapatılma gerekçesi ile karşılaştırma yapmaktı. Aslında çevriyazısını verdiğim belgenin ekinde bu partinin anılan program ve nizamnamesinin olması gerekiyordu, fakat yok.

HÜSEYİN BOZDAĞ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

1 George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul,1977
2 George Haupt/Paul Dumont *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, s. 187-188; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları İstanbul, 2000, 1. bölüm, s. 65; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 998, cilt. 2.
3 Tarih: 21/S /1331 (Hicri), Dosya No: 126, Gömlek No:44, Fon Kodu: DH.ID,Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
4 Tarık Zafer Tunaya,"Türkiye'de Siyasi Partiler", İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, cilt. 2, s. 286.
5 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'de Siyasi Partiler", İletişim Yayınları, İstanbul, 998, cilt 2, s.293.

Belgenin Transkripsiyonu:

Şûrâ-yı Devlet Ber-mucib-i mazbata dahiliye nezâret-i Mülkiye ve Maârif celilesinden icrâ-yı icabına ..... *
Aded 1605
Fi 16 Safer 331 fi 12 kanun-ı Sani 328

Dâhiliye nezâretinde şûrâ-yı devlete havâle buyrulan 9 Teşrinievvel 328 tarihli ve 4/2237 numerolu tezkiresi ve melfûfâtı mülkiye ve maârif dâiresinde kırâat olundu.
Sâlif-üz-zikr tezkirede yeni teşekkül ettiğinden bahisle ilmühaber i'ta'sını istid'a' iden Osmanlı Amele ve Çiftçi Fırkasının program ve nizâm-nâmesinin irsâliyle bu bâbda yapılacak muâmelenin inbası İstanbul vilâyetinden iş'âr olunub cem'iyetler kanûnun ikinci maddesi ahkâmı cem'iyet teşkili evvelce ruhsat istihsâline gayr-ı menût ve virilecek ilm-ü haber i'tâ olunan beyânnâme mukabilinde bir makbûzu mahiyetini hâiz olmasıyla cem'iyet tasdîk-i mevcûdiyetini tazammun itmeyeceği cihetle mezkûr varakaya da ilmühaber it'âsının te'hîr ve ta'viki icâb itmez ise de bu fırkanın mutâlaa ve tedkik olunan programı ahkâm-ı esâsiyye ve şer'iyyeye muhâlif ba'z mevadd ve fıkrâtı muhtevi olmasına ve ahkâm-ı kavânîne mugayir bir esâsı gayr-ı meşrûa menend cem'iyetler teşkili câiz olamayacağı kanûn-ı mezkûrun üçüncü maddesinde musarrah bulunmasına nazaran keyfiyetin bir kerede şûrâ-yı devletçe tedkik ve taayyün olunması lüzûmu der-miyân kılınmıştır.
İktizâsı led-el teemmül cem'iyetler kanûnunun ikinci maddesinde "cem'iyet teşkili evvelce ruhsat istihsâline menût değildir. Şu kadar ki te'sisini müteâkip(müteâkıb dogrusu) altıncı maddeye tevfikan be-heme-hâl hükümete ihbâr idilmesi lâzımdır" ve altıncı maddesinde hafî cem'iyetler teşkili kat'iyen memnûdur binâen-aleyh bir cem'iyet te'sîs idilir idilmez eğer merkez idaresi Der-saâdette ise dâhiliye nezâretine ve taşrada ise mahallenin en büyük mülkiye me'mûrine cem'iyetin unvân ve maksadını ve merkez idaresini ve umûr-ı idâre ile mükellef olacakların isim ve sıfat ve mahal-i ikametlerini mübeyyin cem'iyetin mü'essisleri tarafından mahtûm ve mümzi bir beyânnâme i'tâ olunacak ve buna mukabil bir ilmühaber virilecektir işbu beyânnâmeye cem'iyetin nizâmnâme-i esâsisinden iki nüshasını cem'iyetin mühr-i resmiyesiyle musaddık olarak rabt idilecektir diye muharrer olmasına nazaran mezkûr ilmühaber hükümete i'tâ olunan beyânnâme mukabilinde bir makbûz mahiyetine hâiz olmaktan başka bir ehemmiyeti yok ise de evrak meyanında bulunup tedkik idilen mezkûr fırka programıyla nizâmnâmesi mündericâtı ser-a-pa sosyalizm esâsâtı üzerine müesses ve ahkâm-ı esâsiyye ve şer'iyeye muhâlif bulunmasına ve kanun-ı mezkurun üçüncü maddesinde "ahkâm-ı kavânine ve adâb-ı umûmiyye mugayir bir esâsı gayr-ı meşrûa veya asâyişi memleket ve tamamiyet-i mülkiyet-i devleti ihlâl ve şekl-i hâzır hükümeti tagyir ve anâsır-ı mühtelife-i Osmaniyeyi siyâseten tefrik maksadına menend olmak üzere cem'iyetler teşkili câiz olmadığı" beyân kılınmasına mebnî salif-ül-zikr fırkanın men'i muktezi olduğunun İstanbul vilâyetine li-ecl-il tebliğ dahiliye nezâretine iş 'âr ı tezekkür ve zikr olunan nizâmnâme ile program lefen takdîm kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men leh-ül-emrindir. Fi 12 safer 331 fi 8 kanun-i sani 328

Azadan	Azadan	Azadan	Azadan	Azadan	Şura-i Devlet Maliye ve Maarif dairesi reis-i sanisi
*	*	Mehmed Teyfik	Sefer	.....*Yahyazade Reşad	*

*Bu bölümler okunamadı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Belge: Güncel Türkçe

Memleket asayişini ve tamamen devlet mülkiyetini ihlal eden parti, ortada duran hükümeti ve birbirinden farklı insanlardan oluşan Osmanlı'yı siyaseten değiştirme maksadı taşımaktadır.
İçişleri Bakanlığı'nın Şura-yı Devlet'e havale ettiği 9 Ekim 328 tarihli ve 4/2237 numaralı izin kâğıdı ve ekteki evrak mülkiye ve maarif dairesinde okundu. Bahsedilen izin kâğıdında, yeni bir oluşumdan bahsederek ilmühaber verilmesini isteyen Osmanlı Amele ve Çiftçi Fırkası'nın program ve tüzüğünün gönderilmesiyle buna uygun muamelenin ihbarı İstanbul Vilayeti'nden yazılı olarak istenecektir. Cemiyetler kanununun 2. maddesi hükümlerince cemiyet kurmak için önceden ruhsat alınmasına gerek olmuyordu. Verilecek ilmühaber, istenen beyanname karşılığında bir makbuz yerine geçmektedir. Fakat bu, cemiyetin varlığının onaylanması anlamına gelmemektedir. Adı geçen kâğıda da ilmühaber istenmesinin ertelenmesine ya da kâğıdı onaylamaya gerek yoktur. Fakat bu partinin dikkatlice okunan ve araştırılan programı, esas hükümlere ve şeriata muhalif bazı hususlar ve maddeler içeriyor. Ayrıca kanun hükümlerine aykırı esaslarıyla yasa dışı cemiyetler gibi kurulması caiz olamayacağından adı geçen kanunun üçüncü maddesinde belirtilmiş bulunmasına rağmen hususun bir kere de Şura-yı Devlet tarafından araştırılmasının ve meydana çıkarılmasının gerekliliği ortaya konulmuştur.

Gereği düşünülünce, cemiyetler kanununun ikinci maddesine göre önceden cemiyet kurmak için ruhsat almaya gerek yoktu. Şu kadar ki kuruluşunu takiben ikinci maddeye uygun olarak mutlaka hükümete ihbar edilmesi gerekir. Kanunun altıncı maddesinde gizli cemiyetler kurmak yasaklanmıştır. Bundan dolayı bir cemiyet kurulur kurulmaz eğer merkezi idaresi İstanbul'da ise İçişleri Bakanlığı'na, taşrada ise mahallenin en büyük mülki memurluğuna partisinin isim ve amacını, merkezi idaresini, idari işlerini yapmakla sorumlu olacakların isim ve suretlerini, ikamet ettikleri adresleri, cemiyetin kurucuları tarafından mühürlü ve imzalı bir beyanname ile vermeleri gerekecek. Buna karşılık olarak da bir ilmühaber verilecek. İş bu bildiriye cemiyetin esas tüzüğünden iki nüshasını da cemiyetin mührü ile tasdik ederek bu belgeye ilişkilendirecektir. Böyle yapılarak adı geçen ilmühaber hükümetten istenen bildiriye karşı bir makbuz yerine geçecektir. Başka bir önemi yoksa da evrak vasat bulunmuştur. Araştırılan ve adı geçen partinin program ve tüzüğünün içeriği baştan sona sosyalizm esaslarına göre kurulmuştur. Esas hükümlere ve şeriata muhalif bulunması ayrıca adı geçen kanunun üçüncü maddesine göre kanun emirlerine ve genel ahlaka uymayan bir esasının olması meşru değildir. Memleket asayişini ve tamamen devlet mülkiyetini ihlal eden parti, ortada duran hükümeti ve birbirinden farklı insanlardan oluşan Osmanlı'yı siyaseten değiştirme maksadı taşımaktadır. Bu yüzden partinin kurulmasının uygun olmadığı beyan edilerek adı geçen partinin kapatılması gerekli olduğundan İstanbul vilayetine tebliği için İçişleri Bakanlığı'na bildirilmesi hatırlatıldı. Anılan tüzük ve program zarfa konularak takdim edildi. Emir ve ferman padişaha aittir.
İcap eden tutanak; İçişleri Bakanlığı gereğinin yapılmasına hüküm buyurdu.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş. · balparmak · Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO · Pulver Kimya A.Ş. · TÜYAP A.Ş. · VISITUR Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

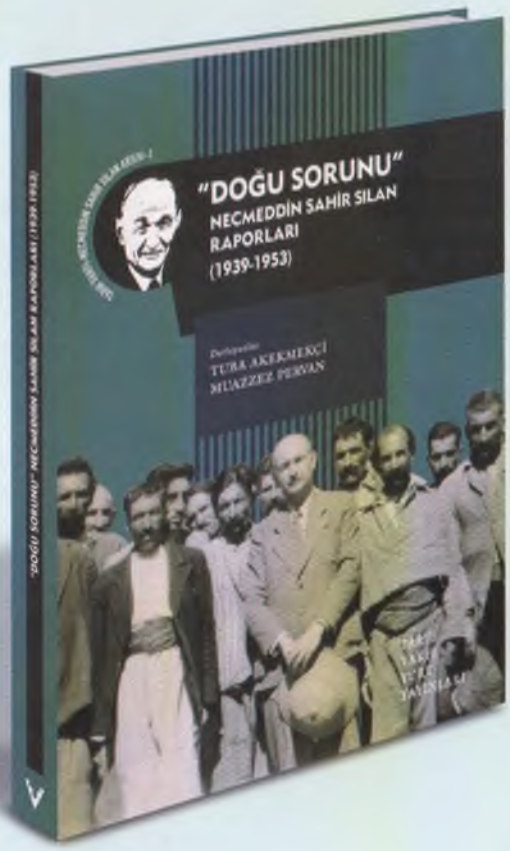
15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

"DOĞU SORUNU"
NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, MART 2010

Necmeddin Sahir Sılan'ın CHP ve DP'ye 1939-1953 yılları arasında sunduğu 13 raporun derlenmesiyle oluşan bu kitap, "Doğu sorunu"nda devletin izlediği toplumsal mühendislik sürecini dönemin yakın bir gözlemcisinin kaleminden yansıtıyor. Ağırlıklı olarak Bingöl ve Tunceli ile ilgili olan bu raporların dokuzu CHP'ye, dördü DP'ye verilmiş.

Raporlar; Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar "demokrasi" söyleminde burun kıvıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde genişlediğini kanıtlayacak nitelikte. Kuşkusuz raporlar toplumsal mühendislik bağlamında önem taşıyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek.

Necmeddin Sahir Sılan, Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüş. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamış. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Sılan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştır. Bu ilk kitabı, Türkiye'nin dününü aydınlatan ve kolay ulaşılamayacak olan Sılan'ın diğer arşiv malzemeleri izleyecektir.

Zafer Toprak, "Sunuş"

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr